

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

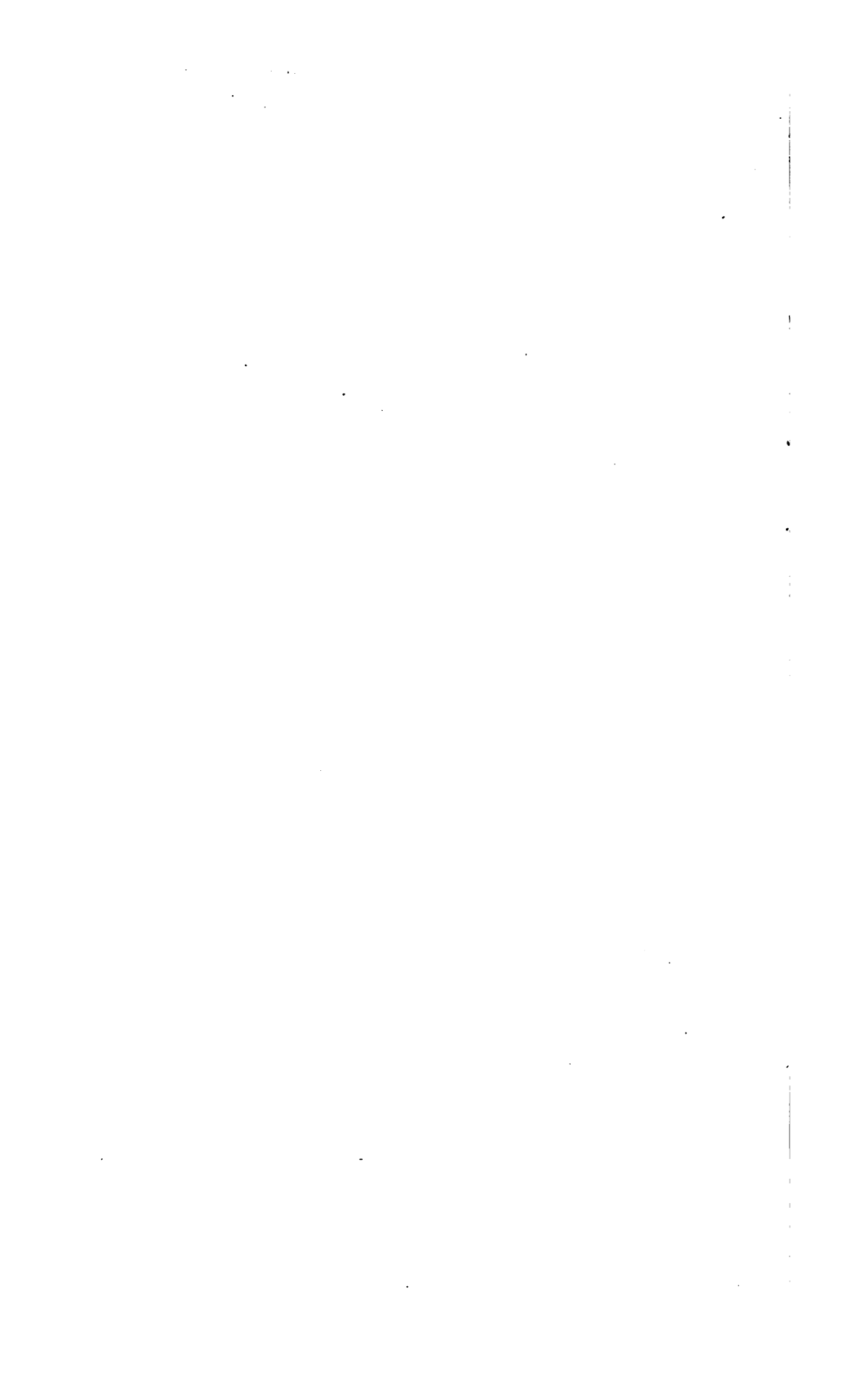

600068378

B. de Spinoza

BENEDICTI DE SPINOZA

**„KORTE VERHANDELING VAN GOD, DE MENSCH
EN DESZELFS WELSTAND”**

TRACTATULI DEPERDITI

DE DEO ET HOMINE EJUSQUE FELICITATE

VERSIO BELGICA.

AD ANTIQUISSIMI CODICIS FIDEM EDIDIT ET PRAEFATUS EST

CAR. SCHAARSCHMIDT.

CUM SPINOZAE IMAGINE CHROMOLITHOGRAPHICA.

AMSTELODAMI

APUD FREDERICUM MULLER.

1869,

265. i. 160.

AUGUSTISSIMAE
NEDERLANDORUM REGINAE
S O P H I A E.

D. D. D.

EDITOR.

PRAEFATIO.

I.

Ante hos septem annos Amstelodami prodiit apud Fred. Mullerum liber editus a Joanne Vlotenio, qui est inscriptus: Ad Benedicti de Spinoza opera quae supersunt omnia supplementum continens tractatum hucusque ineditum de deo et homine, tractatulum de Iride, epistolas nonnullas ineditas et ad eas vitamque philosophi collectanea. E quibus Spinozae reliquiis praesertim tractatulus ¹⁾ ille de deo et homine, qui maximam Vloteniani libri partem implet, doctorum hominum studia in se convertit, quia mox intellectum fuit, philosophum primum in commentatione ista ejus doctrinae, quam postea in ethica plenius exposuit, adumbrationem in quorundam discipulorum usum litteris mandasse. Ut alios taceam de ea egerunt Ed. Boehmerus Halensis, qui jam anno 1852 ejusdem libelli epitomen a Fred. Mullero repertam cum versione Latina aliisque quibusdam additamentis ediderat eoque eruditum virorum attentionem in id genus litterarum converterat, Henr. Ritterus, quem nuper philosophiae studiis ereptum lugemus, Ant. van der Linde, J. B. Lehmannsius, ambo Batavi, J. E. Erdmannus Halensis, P. Janetius, Fred. Ueberwegius, imprimis autem Christ. Sigwartius ²⁾, Ad. Tren-

¹⁾ 'Korte verhandeling' enim verto: tractatulus, neque vero, brevis tractatus, id quod Spinozam scripsisse admodum dubito.

²⁾ Spinoza's neu entdeckter Tractat von Gott, dem Menschen und dessen Glückseligkeit. Gotha, R. Besser, 1866. 8°.

delenburgius ¹⁾ ac recentissime Ric. Avenarius ²⁾). E quibus qui et primus libellum Spinozae de deo et homine accuratius excussit et ad melius intelligendam philosophi doctrinam sagacissime adhibuit, Chr. Sigwartius merito de Vlotenianae editionis ratione conquerebatur, cujus verba haec sunt: »So wie das Buch vorliegt ³⁾, lässt es sehr viel zu wünschen übrig. Vor allem ist über das Verhältniss der beiden vom Herausgeber benützten Handschriften zu einander nur soviel gesagt, dass er »da und dort, wo die eine weniger klar gewesen, der anderen gefolgt sei;" worauf sich diess bezieht, ob nur auf die Schriftzüge oder auf die Wörter und welche Differenzen des Textes vorhanden u. s. w. — darüber lässt uns van Vloten völlig im Dunkeln. Was aber den mitgetheilten Text selbst und noch mehr die lateinische Uebersetzung betrifft, so finden sich der Incorrectheiten und groben Nachlässigkeiten so viele, dass eine zuverlässige und kritische Ausgabe dringend gewünscht werden muss."

Hanc Sigwartii sententiam a vero non aberrare, et judicio illo, quod jam antea Ed. Boehmerus in diario philosophico Halensi (Zeitschrift für Philosophie u. s. w. N. F. Bd. 42, pag. 76 folg.) tulerat, et censura ab Antonio van der Linde fere eodem tempore in eodem diario (Bd. 45, pag. 301) de illa editione acta comprobatur.

Atque quum mea quidem, postquam ad excutiendum diligentius Spinozae de deo et homine commentarium animum apuli, fere eadem existimatio esset, non subsistendum esse duxi, donec talis viri, quem inter primores omnium aetatum philosophos propter miram quandam animi serenitatem ac subtilitatem referendum paene omnes consentiunt, opusculum aliquando emendatius aut certe ad scriptoris archetypum propius accedens prodiiisset. Itaque primum codicum ipsorum

¹⁾ Ueber die aufgefundenen Ergänzungen zu Spinoza's Werken und deren Ertrag für Spinoza's Leben und Lehre. In „Historische Beiträge zur Philosophie. Bd. III. Berlin, G. Bethge, 1867" sub num. VIII. p. 277 seqq.

²⁾ Ueber die beiden ersten Phasen des Spinozaischen Pantheismus und das Verhältniss der zweiten zur dritten Phase. Leipzig, E. Avenarius. 1868. 8°.

³⁾ l. l. pag. 3.

quorum Vlotenius mentionem fecerat, lectiones adire decrevi, quod mihi optime successit. Quum enim duo, uti ille in praefatione editionis suae recte docuerat, Spinozani de deo et homine tractatuli codices manuscripti exstent, alter, quem in edendo libello maxime ille secutus est, antea Mulleri nunc Antonii van der Linde, alter Adriani Bogaersii Roterodamensis, contigit mihi, ut ambos libros non inspicere solum, sed accurate perscrutari atque excutere liceret. Nempe et Antonius van der Linde per epistolam a me rogatus librum suum manuscriptum (eum ipsum dico, quem a Mullero repertum Vlotenius editionis suae fundamentum fecerat) liberalissime mecum communicavit et aequae Adr. Bogaersius interponente se Fred. Mullero sui codicis amplissimam mihi copiam fecit. Quae horum virorum rara humanitas eo pluris ducenda est, quod ignoto ipsis eam mihi praestiterunt: quo circa iis hac data occasione palam gratias quam maximas libentissimo animo ago.

Ita factum est, ut quod jure Sigwartius poposcerat, de ratione quae inter duo istos libros manuscriptos intercedit certior fieri liceret simulque Vlotenianae editionis institutum pateret. Sed quae reperi comparando libros manuscriptos et inter se et cum editione Vloteniana, denuo edendi tractatuli Spinozani in me desiderium etiam magis accenderunt, quia textum libri Vloteniani ab ipsis Spinozae verbis nimium differre intellexi. Atque quum Fred. Mullerus vir literarum bonarum amantissimus me rogante novam libelli Spinozani editionem suscipere paratus esset, eam moliri protinus aggressus sum et ex voto tandem rem perfeci. Ut autem lectores de codicum indole ac proprietate edoceam simulque rationem, quam in edendo libello secutus sum, aperiam et pro viribus probem, haec praemonere ex re visum est.

II.

Librum istum manuscriptum chartaceum formae quadratae quem Fr. Mullerus in auctione publica emerat et nunc Hagae Comitum possidet Antonius v. d. Linde, Vlotenius una continuisse narrat versionem Belgicam principiorum philosophiae

Cartesianae Spinozanorum, at nunc quidem jam non continet. Quae tamen contineat, brevissime enarrabo. Post tria folia vacua quartum habet titulum operis nomenque auctoris; tunc sequitur proximis xxxv foliis (pag. 1—70) *praeformatio* constans a) quibusdam de Spinozae philosophia in universum observationibus (p. 1—14) b) vita Spinozae plerumque ex Coleri libro hausta, sed praeterea nova quaedam praebente praesertim in annotationibus, quarum Vlotenius magnam partem in usum suum convertit in libro »Baruch d'Epinoza zijn leven en schriften in verband met zijnen en onzen tijd'', quamque integram se editurum esse pollicitus est Antonius v. d. Linde in dissertatione supra memorata (p. 15—43) c) operum Spinozae enumeratione (p. 44—53) et tractatuli de deo et homine epitome (p. 54—70) quae omnino convenit cum ea, quam Ed. Boehmerum edidisse anno 1852 jam supra monui¹⁾.

Post praefationem sequitur prima pars *ethices* (Zede-Leer. Eerste Deel van God) — ita enim scriptor codicis tractatum Spinozae nuncupat — XXXVI foliis et dimidiato (p. 1—73). Altera illius pars incipit a pag. LXXV, pagina enim LXXIV continet alterius partis titulum (Tweede Deel van de mensch) et complet LXI folia et dim. usque ad paginam 197. Sequens pagina habet titulum appendicis (Anhangzel der Zedeleer van God. Kunigheden). Post appendicem folia VII et dim. complectentem (p. 199—231) sequuntur *annotationes* illae quas Spinoza quibusdam tractatus philosophico-politici exemplaribus adscripserat, etiam in Belgicam linguam versae. Complent folia XIV (p. 1—28) et cum editione Boehmeriana congruunt.

Hunc codicem nitidissima manu exaratum, scriptum esse docet Ant. v. d. Linde a Joanne Monnikhoffio quodam qui natus anno 1707, anno 1787 diem obiit; quem quidem civitatis Amstelodamensis chirurgum fuisse quemque etiam eum librum cujus partem Ed. Boehmerus a. 1852 ediderat (epitomen scilicet tractatuli nostri modo allatam et annotationes

¹⁾ pag. V.

tractatus theologico-politici) manu sua scripsisse idem ille vir clarissimus Ant. v. d. Linde addit ¹⁾).

Hic ergo codex editioni Vlotenii, ut ille in praefatione (p. 1—2) exponit, fundamento fuit. Addit praeterea Vlotenius, sibi »*deinde* alterum Belgicae tractatus versionis exemplar a viro amplissimo amicissimo elegantissimo poeta nostrate, Adriano Bogaers exhibitum esse, quo hic illic, ubi Mullerianum" (nunc Lindeanum) »minus clare sese haberet, usus sit cujusque et illam benevolae omnino manus annotationem esse, de qua dixerit quamque ipsi tractatus titulo adscripserit."

De altero isto codice, quem se *deinde* nactum esse dicit Vlotenius, postea acturi, nunc quae ratio inter librum a Monnikhoffio scriptum editionemque Vlotenianam intercedat videamus. Ac primum quidem ipse dicit Vlotenius se annotationem quandam titulo tractatus adscripsisse, quam non Monnikhoffii liber, sed alter ille Bogaersii codex praebuerit: haec est illa apud Vlotenium uncis inclusa sententia incipiens hisce verbis »Voor deze in de Latijnsche taal beschreven door B. D. S." finiens autem sic »na 't voorbeeld van den heer Christus, onzen besten leermeester", quae in nostra editione repetita legitur paginis prima et altera. Similiter etiam alia quaedam e codice Bogaersiano in textum recepit Vlotenius, quae Monnikhoffianus vel omnino non habet, vel ex parte tantum. Hujus rei luculentum exemplum est annotatio pag. 83 addita, quam Monnikhoffius omnino non descripsit, quoniam eam a Spinoza non esse profectam recte judicavit, Vlotenius autem e codice Bogaersiano recepit. Item in capite XX partis alterius ad codicis Bogaersiani exemplum ordinem sententiarum prorsus immutavit, quem Monnikhoffius infelici conatu Spinozam correcturus meliorem reddere susceperat. Itidem quae in fine capituli XXIII libri alterius editio Vloteniana praebet, multo propius ad Bogaersianum quam ad Monnikhoffianum codicem accedunt.

Ita tradita codice utroque confudit inter se Vlotenius, quam rem longius persequi non videtur operae pretium esse propter rationem, quam postea lectoribus me probaturum esse confido.

¹⁾ Zeitschrift für Philosophie u. s. w. Bd. 45, p. 301 folg.

Huc etiam pertinet, quod idem in versionem Latinam nonnulla recepit, quae e codice Monnikhoffiano neutiquam fluxerunt, sed Bogaersii libro debentur. Quo factum est ut Vlotenii versio Latina textui ejus Belgico interdum non respondeat, ipsis autem Spinozae verbis minus abhorreat, quam textus Belgicus a Monnikhoffio scriptus. Namque codicem Bogaersii omnino Monnikhoffii libro potiore esse mox demonstrabo.

Attamen Vlotenius textum libri Monnikhoffiani deseruit non solum iis locis, ubi alterum exemplar sequeretur, sed complures immutavit, ut propria commenta proferret. Neque hic de verborum quorundam orthographia ago, quum neque Monnikhoffium in scribendis vocabulis constantem fuisse videam neque omnino Belgicae linguae antiquioris orthographiam firmis et ubique observatis legibus circumscriptam esse constet. Ergo ut exempla afferam, 'doet' pro 'doed', 'hare' pro 'haare', 'besluiten' pro 'besluyten' vel 'besluijten', 'brengt' pro 'brengd' et alia plurima ejus generis a Vlotenio scripta esse minime vitio vertimus, expectari tamen potuit, eum aut quam accuratissime ad fidem codicis textus verba repraesentasse, aut si hoc noluit, sibi ipsum magis constitisse. Gravius est quod ipsarum sententiarum tenor atque nexus interdum mutatis vel interjectis verbis quibusdam sine ulla causa ab eo inversi sunt. Quo de genere quamquam multa proferri possunt, levioribus omnibus omissis, ne in infinitum 'producat' haec praefatio, quaedam tantum exempli causa afferam, quum lectoribus mox probaturum esse me sperem, libri Monnikhoffiani textum omnino ad restituendam Spinozae manum nihil valere ¹⁾).

¹⁾ Itaque Vlotenii editio p. 7 in ann. lin. 9 habet *bevestigend*, l. ms. *bevestigd*; p. 29 l. 20 *deelen geheel*, ms. l. *deel en geheel*; p. 33 l. 4 a fine: *ander lyd* — *En hoewel het verstand, gelijk de, mscr.: ander lijd, gelijk*; ed. p. 61 l. 20: *allerwijste*, mscr.: *allervrijste*; ed. p. 93 ann. 15: *zoo had ze ook deze benevens die van de nytgebreidheid kunnen kennen, beminnen en, vereenigende met zelfstandigheden etc.*, mscr.: *had ze benevens die van die nytgebreidhyt ook kennende, bemiunende en vereenigende etc.*; ed. p. 131 ad fin.: *die zijn verstand wel gebruykt tot geen droefheid kan vervallen. Wat toch? daar hy in dat goed rust, dat alle goed is, en waarin alle blijdschap en volle vergenoeging is*, mscr.: *dewyl hy hier in*

III.

Etenim ratio, quae inter libros Monnikhoffianum, quem B appellabo et Bogaersianum, quem A dicam, intercedit, simplex est et haec: Monnikhoffius librum suum (B) e codice A descripsit, quod demonstrant et notae ab ejus manu in compluribus locis codicis A factae (haec omnia in editione mea annotavi) et alia quaedam argumenta, quibus eundem librum A diu multumque tractavisse eoque exemplo usum esse concludi potest. In describendo autem libro A Monnikhoffius non semper codicis antiquioris ipsa verba servavit, sed id quod comparando Vlotenianam editionem cum mea facile cognoscetur, pro arbitrio passim immutavit. Neque enim hae codicis B discrepantiae ejus sunt generis, ut e fonte quodam altero eoque cura nostra digno fluxisse potuerint, sed potius pravo corrigendi studio Monnikhoffii debentur, qui antiquioris versionis incultum dicendi genus sed quod satis conveniret textui Latino correcturus insipidas interdum aut certe non necessarias mutationes tractatuli verbis intulit. Quod judicium omnibus probatum iri spero, qui Vlotenianum textum libro Monnikhoffiano (B) simillimum cum textu libri A quem mea editio integrum exhibet, contulerint. Ejus generis exempla extant multa et luculenta, velut lectores delego ad comparandas in capite III libri alterius pag. 105—107 edit. Vlot. cum pag. 56—57 ed. meae, in capite XV ejusd. libri pag. 157 ed. Vlot. cum pag. 83 ed. meae, in cap. XXIII ejusd. libri p. 211 ed. Vlot. cum

alle blijdschap en volle vergenoeginge bezit, dat hy tot geene droefhyt kan vervallen; ed. p. 193 init. post verba de beschouwinge omissa sunt haec: ,van onlichamelyke dingen voort komen, de zelfde uytwerkinge zoude doen, als de geene die uyt de beschouwinge' quum versio Latina recte se habeat; ed. p. 211 a voce: ,vernietigd worden?' codex M. haec habet: dewyl het geen alleen de oorzaak van de wezenthyl eener zaak is ook wanneer die komt te vergaan daarom de oorzaak haarer niet-wezenthyl moet syn omdat zy zelve veranderd of vergaat: of het geen waar von zy veranderd of vergaat of het geen waar von gy oorzaak is, moest zig zelven kunnen vernietigen; maar zoo wynig als eenig ding uyt zig zelven, doe het noch niet was, kan beginnen te zyn, zoo min kan dat ook, nu het is, uyt zig zelven verandern of vergaan etc. etc.

pag. 114 ed. meae ¹⁾ etc. Jam quum sciamus, Monnikhoffium sectatorem fuisse Deurhoffii cujusdam qui saeculo XVII exeunte et XVIII incipiente theologicas controversias in Nederlandia movit, cujus libros manuscriptos immensa assiduitate et perseverantia ille transcripsit ²⁾, facillime concludemus, quod jam Fred. Mullerus et Ant. v. d. Linde suspicati sunt ³⁾, librum A inter Deurhoffii schedas relictum in manus Monnikhoffii pervenisse, qui eum ut reliquos illius theologi libros manu exaratos descripserit. Deurhoffius autem Spinozae fere tempore vixit ab anno 1650 usque ad annum 1717 et dum theologiae dogmaticae operam navat, Spinozae simul sectator et cum compluribus hujus amicis conjunctus fuit. ⁴⁾ Exstat vita hujus Deurhoffii manuscripta et ab ipso Monnikhoffio confecta e qua colligi potest, quam acerbis cum suae aetatis theologis controversias habuerit. Ceterum ejus heterodoxiam potissimum opinionibus a Spinozae doctrina derivatis imputari, satis jam licet videre e noto J. Dippelii libello, »fatum fatuum Christ. Democriti,« inscripto, qui Trajecti prodit anno 1709 lingua Belgica, Altonae a. 1730 lingua Germanica; in quo inter eos, qui in Spinozae laqueos perniciosos inciderint, pag. 155 seqq. editionis Trajectinae § 42 (p. 155 seq. ed. Germ.)

¹⁾ Vd. pag. 26.

²⁾ In dissertatione Antonii v. d. Linde jam supra citata est (pag. IX): Seine ächt holländische Ausdauer ist ersichtlich an seinem unermüdlichen Kopirfleisse. Der Catalogue rais. de la collection de manuscrits etc. de MM. v. Voorst à Amsterdam (Fred. Muller, 1859) notirt S. 29 sub No. 257, 259 u. 260 Abschriften der Werke Willem Deurhoffs. — Diese Handschriften des Monnikhoff füllen zusammen zehn Folioebände aus (angustissime scripta et nitidissime, ut addere possum) mit mehr als sieben Tausend fünf Hundert Seiten! (p. 302).

³⁾ Man erzählt von ihm (W. Deurhoff) dass er schon zwei Jahre früher als sie veröffentlicht wurde, eine Abschrift von Spinoza's Ethik bekommen habe, so dass viele sich später wunderten, Deurhoff's Sprache bei Spinoza wieder zu finden. — *Kann es diese Handschrift sein, als erster Entwurf der Ethik, die Monnikhoff von neuem kopirte?* (Ibid. p. 303). Haec suspicio re ipsa confirmatur.

⁴⁾ Videndus de eo liber Antonii v. d. Linde, Spinoza, seine Lehre und deren erste Nachwirkungen in Holland. Göttingen 1862, p. 142—144. Et in vita Deurhoffii manu scripta vid. p. 20, 21, 164, 166.

recensetur Guil. Deurhoffius. Jam si consideramus, Deurhoffium etiam ante Spinozae obitum ejus doctrinam novisse et Monnikhoffium relictas ab hoc homine chartas sedulo descripsisse, codicem A, qui vestigia laboris Monnikhoffii prae se fert, Deurhoffii fuisse et studiorum philosophiae Spinozanae ei fontem exstitisse non absonum est concludere. Fateor quidem mihi non contigisse, ut alio modo, quam quem indicavi, de origine libri A certior fierem, quum neque Bogaersius ea de re quidquam referre neque Fredericus Mullerus quamquam magna opera impensa alias quasdam schedas a Deurhoffii manu scriptas indagare potuisset, quas conferre liceret cum codice nostro. Attamen omnibus rebus accurate perpensis vix dubitari potest quin, ut codex B ad Monnikhoffium discipulum, ita A ad Deurhoffium magistrum referendus sit. Scripturae autem genus in libro A est saeculi XVII et ad Spinozae vel Deurhoffii tempus merito referendum, nec verisimile est ullum hominem post publicatam ethicam majorem (in operibus posthumis a. 1677 editam) ejusque versionem Belgicam (quae eodem anno prodiit) descripsisse priorem ejus operis adumbrationem istam quam annis 1656—1661 Spinoza confecit quaeque mox majore ethica ab amicis publici juris facta obsolevit. Neque obstat, quod Monnikhoffius ipse librum nostrum medio fere saeculo XVIII descripsit; nam ille homo inusitato sane describendi studio et vix humano agitabatur. Deinde Deurhoffium ita admirabatur, ut quaecunque ab illo relictas inveniret, describere officii sui duceret. Itaque non errare mihi videor, statuendo librum A ante editam ethicam in quinque partes divisae versionem Belgicam confectum esse, ipso fortasse Spinoza etiam superstite, id quod narratiuncula illa quam ex dissertatione Antonii v. d. Linde petitam supra posui ¹⁾, innuit. Spinoza ipse quidem omnia quae de philosophia scripsit, Latinis litteris tradidit, ut profanum vulgus a doctrina sua arceret et simul fanaticorum hominum insidias, quarum

¹⁾ pag. XII. ann. 3.

acerbitatem jam adolescentulus perpessus erat, vitaret, attamen ejus scripta ab amicis et asseclis quam citissime in Belgicam linguam translata esse, et alia docent et ipsius Spinozae ad Bresserum M. D. data epistola (apud Vlotenium p. 303—304), ubi de ethicae nondum absolutae versione sermo fit. Nec immerito. Nam inter juvenes illos, qui Spinozae doctrinam partesque sectabantur, nonnulli erant, qui linguam Latinam non callerent, ut Blijenberghius ille ex epistolarum sylloge Spinozanarum notus mercator ¹⁾ et ipse Deurhoffius, qui humanioribus litteris minime imbutus, mediocre coriarii artem Amstelodami exercebat ²⁾. Omnino tenendum est Spinozam non solum scientiae exactioris profectum sed — juveniore certe aetate, — institutionem etiam ecclesiae cujusdam liberae appetiisse, cujus socii a positivae quae dicitur religionis dogmatis liberati studio philosophiae et theologiae naturalis operam darent.

Deurhoffium autem sua manu librum A scripsisse, ex eo colligi posse videtur, quod annotationes quaedam sub textu positae magis ipsius ingenio, quam Spinozae sunt dignae. Qua de re postea agemus.

Codex ipse quadratus est, chartaceus, litteris saeculum XVII prodentibus atramento jam pallescente sed satis clare scriptus. Et quae continet, haec sunt. Post duo folia vacua sequitur titulus a Monnikhoffio scriptus hic: »Die Geschriften van Benedictus de Spinoza vervattende 1. Een Verhandeling van God, den Mensch en deszelfs welstand. 2. Godgeleerde staatskundige Verhandeling. Bijde met Anteekeninge des schrijvers en uijt het Latijn vertaald'. Tum duo sequuntur folia continentia ea, quae editio mea pag. 1—4 habet, a codicis scriptore exarata, Spinozae nomen declarare non auso. In sequentis folii pagina versa Monnikhoffius duo epigrammata apposuit ab ipso ni fallor composita, hisque ex adverso imaginem Spinozae aeri incisam inseruit. Tunc incipit tracta-

¹⁾ Cf. Vlotenii librum, p. 298.

²⁾ Koffermaker en bandelier, ut est in vita a Monnikhoffio scripta. Eum Latinam linguam non fuisse doctum, expresse asseritur in ipsa hac ejus vita, quam manuscriptam ante me habeo.

tulus, Korte Verhandeling etc. inscriptus, cujus prior pars a p. 1—57, altera a p. 60—171 pertinet. P. 172—183 sequitur appendix titulo non distincta, ut tamen hae inscriptiones supra sint additae: pag. 172, „Axiomata”; p. 173—174 „Propositio et demonstratio”; p. 175—183 „van de menschelijke ziel”.

Alteram codicis partem complet versio Belgica tractatus theologico-politici, incipiens a titulo, quem Monnikhoffius ita scripsit: „Godgeleerde Staat-kundige Verhandeling. Uijt het Latijn vertaald en met Anteekeninge des schrijvers voorzien.” Tunc sequitur titulus a codicis scriptore exaratus et e Latina Spinozae inscriptione conversus (Godgeleerde Staatskundige Verhandeling, inhoudende enige redeneeringen door de welke word getoond etc.) et ipse tractatus a p. 1—608 XX capitibus perscriptus. In sequenti has pagina Monnikhoffius haec inseruit: Anteekeninge van Benedictus de Spinoza op Deszelfs Godgeleerde Staatskundige Verhandeling: quae annotationes neque a Monnikhoffio neque a codicis scriptore sed a tertio quodam scriptore exaratae decem paginas (1—10) implent. Denique tria folia vacua in fine libri sunt posita. Praeterea notandum est, Monnikhoffium uti in tractatulo de deo quaedam correxit et apposuit (Cf. editionis meae pag. 14, 20, 22, 27, 31, 33 (bis), 35, 43, 54 (bis), 61, 87, 92 (bis), 103, 105, 117, 130, ita in tractatus theologico-politici margine lectores ad annotationes relegare (velut in pag. 1, 2, 66, 67, 274, 280, 309, 310, 311, 313 etc.) et in annotationibus ad textum. Ergo librum, qualis nunc extat, jam ante oculos habuit, at et imagine Spinozae inserta et adjectis titulis epigrammatis observationibusque exornavit, neutiquam veritus ne Spinozae auctoris nomen declararet, de quo codicis scriptor tacere cautius duxit.

Jam restat, ut quid de tractatuli textu notisque sentiam proferam. Atque textus quidem plenissimam fidem mereri videtur, quum a Spinozae tempore tam prope absit et e Latino archetypo, id quod unicuique legentium liquebit, ad verbum expressus sit. Argumentum autem et loquendi genus tractatuli ejusmodi sunt, ut dubitari nequeat, quin Spinozae opus sit juvenile quidem illud magisque ad cogitatorum metaphysicorum ac de intellectus emendatione tractatus similitu-

dinem accedens nec tamen ab ethicae in quinque partes divisae rationibus alienum. Quae quum a viris doctis, quorum operum in prima hujus praefationis parte mentio facta est, jam videam satis demonstrata esse, de textu ipso nihil amplius addam, cujus incorrupta sinceritas post ea quae de origine libri A exposui, in suspicionem haud facile vocabitur. Difficilior est quaestio de annotationibus quarum multae ut leves sterilesque in dubium vocari possunt. Ac primo quidem moneo Monnikhoffium, non Deurhoffium in titulo libri A scripsisse, bijde (sc. tractatulum de deo et tractatum theologico-politicum) met anteeeningen des schrijvers (h. e. cum annotationibus auctoris): quae quidem res iudicium de annotationibus tractatuli in medio relinquit, quoniam medicus ille etsi quaedam de Spinozae rebus maxime ad illius vitam pertinentia novit, quae fidem mereri videantur, non tamen potest fieri, ut ejus testimonio adducti omnes annotationes hujus libri a Spinoza profectas esse existimemus. Quid, quod ipse in libro suo (B) notulas quasdam libri A omisit, quas jure non a Spinoza, sed a codicis scriptore profectas esse iudicavit. Eae enim nihil aliud continent quam singulorum capitulum disputationumque argumenta iisdem plerumque verbis quibus textus concepta nec profecto a Spinoza oriunda. Haec atque talia ne meae quidem editioni adjicere induxi in animum. At praeterea inter eas annotationes, quas Monnikhoffius descripsit Vloteniusque typis mandavit quasque ipse repetendas ne cui editoris officio deessem curavi, multae sunt, quae Spinoza neutiquam dignae a codicis scriptore vel operis translatoe profectae esse videntur. Ejus generis sunt, quae paginae editionis meae 14, 16, 41, 45, 51, 52, 53, 56, 59 (alt.) 60, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 81, 82, 83, 84, 89, 91, 97, 99, 100, 101, 104, 105, 110 (alt.) 112, 119, 122, 123 exhibent. Attamen inter eas quoque, quae adhuc restant, nonnullae sunt, de quarum origine ambigi possit. Veluti in annotatione pag. 17 expressa natura dicitur esse extensio substantialis, id quod minus Spinozae doctrinae, quam Deurhoffii de Spinozae doctrina opinioni respondet. Deurhoffius enim Spinozam impugnans eum docuisse refert Deum sive naturam esse materialem, quoniam definiatur esse extensio

infinita ¹⁾. In adnotatione pag. 61 adjecta idea perfecta ens rationis appellatur, quod e textu sed non recte intellecto deductum ad Spinozam non pertinere videtur. Pag. 112 verba quaedam uncis inclusi, quae in margine codicis adscripta erant ita quidem, ut ad textum referenda sint, non tamen ut ea credam a Spinoza profecta esse. Pag. 123 non potui non adicere annotationi dubitationem meam de ejus origine, quum hanc quidem non esse Spinozae luce clarius sit. Ceterum difficillimum est, de omnibus notis judicium ferre, quarum quaedam re vera apte textui explicando inserviunt stilumque ac mentem philosophi referunt. Solebat omnino Spinoza operibus suis notas adicere, ut tractatui de emendatione intellectus, qui nostro tempori proximus est, ut exemplaribus quibusdam tractatus theologico-politici typis expressis, et ut ipsi ethicae majori collariorum nomine (ne mos geometricus violaretur) annotationes et appendices addidit: cujus rei memores non prorsus Monnikhoffii testimonium spernemus, quamvis maximam annotationum tractatuli partem repudiandam censeamus cum Trendelenburgio ²⁾.

Denique singulorum capitum inscriptiones sintne a Spinoza factae an a codicis scriptore vel operis translate parvi refert: equidem quales in codice repperi, titulos typis exprimendos curavi, quum omnino nihil antiquius habuissem, quam ut antiquissimi libri lectiones et ut ita dicam genuinam imaginem lectoribus proponerem. Namque ea omnino editionis meae fuit ratio, ut prorsus spreto libro B, quippe qui ad indagandum Spinozae textum omnino non faciat, librum antiquiorem ut unicum archetypi perditum fontem typis mandarem ³⁾, quo

¹⁾ In Comm. ad Job librum (Verklaringe over Hoofdeel 3 v. 20—22) in pagin. manuscr. Monnikhoffiani 88 Deurhoffius Spinozam expresse asserit nihil nisi materiam ejusque motum in rerum natura statuisse. (Spinoza — die — den dingen niet anders toelaat als de stof en derzelver beweeging).

²⁾ l. supra pag. VI cit. conf. pag. 304 seqq.

³⁾ Quo in opere perficiendo operarum incuria errores quidam remanserunt, quos ut corrigant lectores rogatos velim. Ergo pag. 8. in annotationis lin. 12 legend. *geen* pro *geen*; pag. 16 pro *sg.* ²⁾ ponatur ¹⁾; pro ²⁾ ponatur ³⁾; pag. 25 lin. 26 legend. *he neemt* pro *he nee mt*; pag. 48 lin. 4 leg. *bepalde* pro *bepalade*; pag. 112 ann. 1 lin. 4 noemden pro noemden; pag. 125 lin. ultima post *geseijde* addatur *sg.* ¹⁾.

facto tractatulus in Latinam rursus verti linguam et ita Spinozae prima manus, quantum licet, restitui poterit. Ac ne quis miretur, quod ipse hoc negotium non suscepi, id molitus quidem sum, sed per epistolam a Brudero editore operum Spinozae doctissimo certior factus, se huic labori jam providisse, ne duo idem eodem tempore agerent, destiti ab opere non infructuoso sed eodem difficillimo, cui Vlotenius impar fuit cujusque luculentum specimen Trendelenburgius dedit ¹⁾. Quum autem a B. Auerbachio nova emendatio editio versionis Germanicae Spinozanorum operum pararetur, huic tractatuli de deo translationem addere decrevi, ut Belgicae linguae non peritis cognoscendi opusculum istud, quale in libro A habetur, protinus fieret facultas.

Postremo de imagine, quam editioni huic addendam curavit Fr. Muller editor, hoc tantum dicam, eam artificiosissime expressam esse ad similitudinem veteris cujusdam tabulae, quam ut ferunt a Spinozae hospite van der Spijk pictam Hagae Comitum possidet Augustissima Nederlandorum Regina. Hujus gratia ut lithographorum arte effingeretur illa, benignissime nobis concessum est.

IV.

Quum post editum a Vlotenio tractatulum de Deo et homine cognitum esset, libellum hunc omnium Spinozae operum tempore primum a philosopho admodum juvene in usum quorundam discipulorum exaratum fuisse ²⁾, fieri non potuit, quin fontium institueretur quaestio, quibus ille ad formandum istum primum sui ingenii fructum usus esset. Nam universae de Spinozanae philosophiae fontibus inquisitioni jam dudum doctorum hominum animos stilosque exercenti novam lucem afferri posse videoatur ex ejus scripti consideratione, quod a studiis philosophi juvenilibus quam brevissimo temporis stadio abest.

Ac primum quidem quod non solum ab aliis traditum est, verum etiam e Spinozae operibus fere undique intelligitur, eum

¹⁾ l. a. c. pag. 324—325.

²⁾ Cf. Sigwartius l. l. p. 135 seqq. Trendelenburgius l. l. p. 358—361.

in Cartesiana philosophia perscrutanda summum collocasse studium, cujus rei luculenta testimonia e quavis fere systematis parte depromi possunt, id ipsum tractatuli nostri tenor docebit. Nihilo tamen minus Spinozanae philosophiae indolem a Cartesii philosophandi ratione mirum quantum discrepare cernimus. Veluti Cartesius (ut gravissima tantum afferam) deum et mundum accuratissime distinxit neque minus substantiam cogitantem a substantia extensa diversam esse docet; ille autem et substantiam cogitantem sive animam cum extensione contulit et deum mundumque ad unum redegit: cujus rei testis ipse noster de Deo et homine tractatulus est. Quapropter jam dudum alia circumspici coepta sunt unde Spinoza philosophiae suae originem traxisse videretur. Quo in genere quid verisimilius quam Spinozam natione Hebraeum et a puero ut probe scimus Judaicae theologiae disciplina et rabbinorum institutione imbutum Judaeorum philosophorum, ut Maimonidae ¹⁾ Gersonidae Aben Hezrae aliorumque quorundam, quos ipse vel affert vel tacet, non solum scriptis operam dedisse sed etiam mentem expressisse ²⁾? Quae quidem sententia probe perspecta magnum auxilium afferre videtur Spinozanae philosophiae recte aestimandae, quamquam nonnulla illi doctrinae praeterea insunt, quae neque e Cartesii placitis derivari neque ex Hebraeorum philosophorum dogmatis satis perspicui possunt. Ita factum est, ut Sigwartius (Christophum dico, natu minorem), cujus libellum jam supra memoravi, ipsius de Deo et homine tractatuli argumentis inductus alium atque adhuc inauditum Spinozanae philosophiae fontem acutissime indagaret, scilicet Jordani Brunonis Nolani scripta, celebris illius si non philosophiae at certe cosmologiae unice verae martyris ³⁾.

¹⁾ Cf. Saissetii disputationem, *La philosophie des juifs' inscriptam* (Revue des deux mondes. T. 37. A. 1862, p. 206 seqq.).

²⁾ Qua de re, ut alios taceam, inter nostrates docte et eleganter egit Bertholdus Auerbachius in vita philosophi translationi operum Spinozanorum praeposita (Stuttgart, Scheible, 1841, Bd. I, p. XX—XXX). Conferantur, quae jam H. C. W. Sigwartius apte affert in libro, *der Spinozismus historisch u. philosophisch erläutert* (Tübingen. 1839), pag. 80 seqq.

³⁾ Cf. Chr. Sigwartium l. l. p. 107 seqq. Constat ex actis a Bertio nuper editis (in libro „Vita di Giordano Bruno da Nola scritta da Dom.

Philosophiae historiam qui noverit, meminerit quidem jam superiore saeculo Frd. Henr. Jacobium, quum primum de Spinozae doctrina scripsit, cum Brunone eum comparasse ¹⁾, Chr. Sigwartius vero primus contendit Amstelodamensem philosophum Itali scripta novisse et in usum suum convertisse, ita ut non solum singula ab eo mutuaretur, sed universam etiam rerum naturae contemplationem illi deberet: ad quod probandum multa attulit argumenta, quibus vix ac ne vix quidem resisti poterit. Trendelenburgius quidem in Sigwartii partes concedere noluit, quia Spinoza Brunonem nunquam citasset ac ne nominasset quidem, et quia a poetico Brunonis ardore mathematica Spinozae ratiocinandi severitas multum abesset. Ad hoc accedere, quod doctrina attributorum dei duorum, in qua Spinozanae philosophiae indolem maxime conspici Trendelenburgius judicat, apud Brunonem neutiquam reperiretur ²⁾. Nihilominus R. Avenarius qui nuperrime de tractatulo nostro scripsit, Sigwartii sententiam approbavit novisque argumentis fulsit ³⁾.

Itaque Trendelenburgius (ut ante eum Saissetius alique) dum usitatam inter philosophiae historicos sententiam tuetur, qua Spinoza a Cartesio maxime pendere dicitur, Chr. Sigwartius (et cum eo Avenarius) Jordanum Brunonem ejus doctrinae, qua maxime Spinoza a ceteris recentioris aevi philosophis dignoscitur, quaque Deum rerum causam immanentem cum mundo conjunctissimum esse vult, principem auctorem fuisse atque Spinozae eam praeiisse contendit. Ambo autem, et Sigwartius et Trendelenburgius Joëlis Vratislaviensis sententiam ⁴⁾, qua Spinozam a Chasdai Cresca Judaeo XIV saeculi philosopho

Berti. T. I. Torino, Milano, G. B. Paravia e Ci. 1868" inscripto) Brunonem crematum esse, quod mundos innumerabiles esse infinitosque docuerat (p. 282 seqq.).

¹⁾ Prima hujus libri editio prodiiit 1785; attamen in alterius demum editionis anni 1789 et praefatione et prima appendice de Brunone sermo fit.

²⁾ Cf. l. I. pag. 393 seqq.

³⁾ Cf. l. I. pag. 17—18 cum adnot. 12.

⁴⁾ In libro: Don Chasdai Creskas' religions-philosophische Lehre, in ihreu geschichtlichen Einflusse dargestellt von M. Joël. Breslau, Schletter (H. Skutsch), 1866 8º.

plurima eaque gravissima deprompsisse argumentis allatis affirmat, sequi se posse negant ¹⁾.

Quae quum ita sint et adhuc sub iudice de Spinozanae philosophiae fontibus lis pendeat, mihi quoque ea de re breviter sententiam hac data occasione ferre liceat, qua ad pristina philosophiae Spinozanae studia revocatus sum. Ac primum quidem nec Trendelenburgius nec Sigwartius mihi probare potuerunt, philosophum nostrum vel a Cartesii vel a Brunonis philosophia ita pendere, ut inde systematis prima elementa et tanquam radices accepisse existimandus sit. Nam intimo animi sensu Spinoza ab utroque mirum quantum differt: a Cartesio, qui naturae ordinem ac leges imprimis scrutatur, Deum solummodo veritatis testem adhibet et theoreticum quem vocant, philosophiae dedit tenorem, quum ipse (hac in re Platonis simillimus) speculationis suae finem moralem esse vult et salutiferum, magis ad Deum ac practicam hominis indolem quam ad corporearum rerum naturam attendens; a Brunone, poetarum magis figmentorum quam subtilis ratiocinationis studioso eodemque magis mundum Deo quam Deum mundo substituente, quum ipse, sicut decet philosophum et theologum, argumentando animi serenitatem simplicitatem pietatem ubique appetenda esse testetur, non mundi copiis sed simplici Dei magnitudini intentus. Nec tamen infitior Spinozam utriusque dogmata novisse philosophiaeque suae adhibuisse. Quod de Cartesio, uti jam dixi, adeo constat, ut ea de re plura afferre taedeat; ac quum tractatulus noster a primo inde capite testetur, quanta antesignani illius apud nostrum auctoritas fuerit, ei jam admodum juveni Francogallici philosophi scripta bene innotuisse concludimus. Nec tamen facere possumus, quin cum Sigwartio aliisque auctoribus statuamus, ad Spinozanae philosophiae originem plane intelligendam praeter Cartesianam aliis opus esse subsidiis. Ac re vera Spinozam in philosophiae suae commodum convertisse Nolani placita, cujus imprimis de prima rerum causa atque universo infinito sententias respexisse videtur, quamvis nec citet ea opera nec scriptorem eorum nominet ²⁾, et quae Sigwartius et quae Avenarius af-

¹⁾ Sigwartius, l. l. pag. IV—V praefationis. Trendelenburgius l. l. pag. 393.

²⁾ Cf. tamen, quae de ea re affert Sigwartius l. l. p. 107 seqq.

ferunt, probabile reddunt. Idem alia quaedam res probare videtur, cujus neuter illorum fecit mentionem. Scilicet non n metaphysica ac cognitionis doctrina solum multum consentiunt inter se Amstelodamensis et Nolanus, sed etiam iis in rebus, quibus tractatus Spinozae theologico-politicus superstructus est. Brunonem solemus quidem habere disertum ac fervidum praeconem neoplatonici pantheismi — liceat nostratium more loqui — quem post restaurata saeculo XV° humanitatis studia, imprimis post redintegratam Florentiae academiam publica-
taque Latine per Marsilium Ficinum Platonis ac Plotini scripta in Italia percerebuisse scimus; attamen aliam quoque ob causam Brunonis opera magni momenti sunt. Ille enim non modo obsoletum Aristotelicum vel potius scholasticum philosophandi morem gravissimis argumentis acerrimisque conviciis impugnavit, verum etiam quod gravius est, in locum dogmatum ecclesiasticorum plerumque neglectorum ac paene emorientium in Italia religionem novam inducere studuit, liberam illam ab auctoritate theologorum ideoque minime quam dicunt positivam, sed ad humanae rationis seu mavis ratiunculae normam elaboratam. Primus ergo omnium quod sciam recentiorum scriptorum Nolanus doctrinae ecclesiasticae loco religionem quandam universalem ac naturalem e rationali theologia ducendam et instituendam esse palam summa cum audacia contendit ¹⁾, quum priores, qui aut idem senserant, ut Bodinus, aut certe ab eadem sententia prope abfuerant, ut Raimundus Sabunde, obscuris tantum sententiis implicitisque anxie verbis animum exprimere ausi essent. Iam vero Spinoza in tractatu theologico-politico idem prae se fert studium sacrae scripturae dogmata ad rationis naturalis intelligentiam revocandi praeceptaque auctoritatem animo ductus attamen sententias eorum quo graviores ac salutariores evaderent, ad universalem quandam philosophae rationis veritatisque regulam interpretatus. Quae tamen non ita accipi volo, quasi Spinozam e lectione litterarum Judaicarum atque imprimis Maimonidae multa ad sacrae

¹⁾ Hac de re donec fusius aliquando disputatum erit, videndus liber supra excitatus Bertii pag. 187 seqq.

scripturae interpretationem et dijudicationem utilia hausisse negem, qua de re et Saissetius luculenter egit et insuper Joël libello de Maimonida ¹⁾; sed Spinozae liberrimam istam veteris testamenti librorum censuram magis ad sensum Brunonis quam ad antiquiorum illorum medii aetatis doctorum Judaicorum expressam esse contendo. Nam Maimonides ratione quidem humana ubique utitur ad interpretandam sacram scripturam, at id solummodo eo consilio fecit, ut ejus dogmata cum illa consentanea esse demonstraret neque vero religionem a fide divinae cujusdam revelationis in bibliis expositae emancipatam constituat: talem vero religionem et liberam ut ita dicam ecclesiam Bruno animo informavit et ipse Spinoza, cautis quidem verbis usus, sed ut, quae re vera cogitaret, in ipsius tractatuli annotatione quadam ²⁾ haud obscure per interpretationem notionum peccati, fidei, gratiae ostenderet. Maimonides ergo specialem quandam divini numinis revelationem bibliis inesse censet, Spinoza sacrae scripturae et Christi divinitatem non aliam esse judicat, quam rationis ipsius humanae communi omnibus naturae lumine illustratae. Atque ea ipsa Brunonis opinio est.

Iam si ea, quae a Sigwartio atque Avenario, deinde a me allata sunt ac procul dubio aliorum etiam locorum comparatione addita possunt augeri, indicio sunt, Baruchium nostrum Brunonis scripta si non omnia at certe nonnulla legisse suumque in usum convertisse, huic sententiae non obstat, quod nusquam in Spinozae libris Brunonis nomen apparet. Recte jam Sigwartius illo tempore citandi morem ab eo, qui nunc praevalet, longe diversum fuisse monuit; et revera multi exempli causa afferri possunt, qui ex aliorum scriptis amplissimos fructus perceperunt ne levissima quidem auctorum mentione facta. Praeterea observandum est, Spinozam tractatulum de deo et homine juvenilibus discipulis destinasse,

¹⁾ Die Religionsphilosophie des Moses Maimon (Maimonides). Breslau, W. G. Korn, 1831. 4°. Ad haec addenda quae W. Maierus (Studien und Kritiken. Jahrgang 1832, p. 534 folg.) de Spinozae cum Aben-Esra cognitione exposuit.

²⁾ In editione Vloteniana pag. 181, in mea pag. 97.

Cf. praeterea Trendelenburgii disp. s. c. pag. 355

qui religioni Christianae reformatae addicti abhorreere debuerunt hominem non tantum contra catholicam ecclesiam rebellem, sed unicuique Christianae confessioni infestum diserteque reformatae sectae contemptorem ¹⁾). Quapropter multo magis mirandum esset, si citaret Brunonem, quam quod eum non citavit. In posterioribus autem operibus etiam cautiùs egit Spinoza, ut qui fanaticorum hominum persecutionem jam perpessus esset. Accedit, quod paullatim Brunonianae philosophiae memoriam minoris debuit habere. Quod si quaedam a Nolano accepit, non tamen Sigwartio assentiri possum, qui ea tanti momenti fuisse vult, ut Spinozae philosophiam inde quasi principium cepisse affirmet. Et tantum abest, ut duo illi dialogi (seu dialogorum fragmenta) post alterum prioris libri caput positi (quos Sigwartius primas Spinozae commentationes esse contendit) solius Brunonis sententias referant, ut horum testimoniis usi possimus affirmare, Spinozam jam eo quidem tempore, quo dialogos istos scripsit, Itali scripta cognovisse et in usum suum convertisse, sed ejus de natura sententiis tantum ita usum fuisse, ut quae ipse sentiret, philosopha ratione exprimeret. Quid enim? Spinozam jam admodum adolescentulum proprio Marte in summarum rerum contemplationem incubuisse vel eo apparet, quod propter peculiare de Deo et de religione opiniones anno aetatis vigesimo quarto aposynagogus factus est. Unde conjicere licet, eum Brunonianam universalis naturae notionem non simpliciter adoptasse, sed adhibuisse tantum ad ideam dei jam ante perpensam, melius exponendam, quem relicta antiquioris dualismi ratione a corporearum rerum mundo separare noluit. Quod verum esse, ipsis dialogis illis, de quibus sermo fuit, confirmatur. Primum enim expressis verbis dicitur, dialogos apponi alteri capiti ad melius intelligenda et firmiter stabilienda ea, quae praecesserant ²⁾; haec autem erant de deo ejusque essentia attributisque duobus disputata. Iam in

¹⁾ Ad ea, quae Sigwartius attulit ad hanc rem pertinentia, (l. l. pag. 108 seq.) addendum est, quod Trendelenburgius (l. l. p. 317) Spinozam Heereboordii institutiones logicas vel selectas ex philosophia disputationes nulla nominis ejus facta mentione in usum suum adhibuisse demonstrat.

²⁾ Vd. editionis hujus pag. 20. Belgica sunt: tot beter verstaant deses en naader opening.

priore dialogo dei idea per notionem naturae universalis, in altero per notionem immanentis causae explicatur. Tantum ergo abest, ut Spinoza a Brunoniana naturae notione ad dei ideam transierit, quod Sigwartius innuere videtur, ut ideam dei, quam Sigwartius ipse recte dicit Spinozam quasi hereditariam accepisse ¹⁾, per notionem universalis naturae aeternae explanare studeat.

Quae quum ita sint, quaerendum est, unde Spinoza antiquioris metaphysicae hereditatem istam, ut cum Sigwartio loquar, acceperit. Nec respondere difficile est. Ex iis nimirum studiis accepit, quae eum a prima pueritia coluisse scimus, Judaicae philosophiae, cujus vestigia a primo hoc ejus opere usque ad ultimum sequi possumus.

Hanc Judaicarum litterarum auctoritatem apud Spinozam plurimum valuisse jam ex eo licet perspicere, quod philosophandi ambitum iisdem fere finibus circumscripsit, quibus illi, et quod iisdem fere speculandi problematis insudavit, quibus enodandis Judaeorum philosophia occupata est. Nec repugnat, quod a gentis suae communione aliquando separatus christianorum philosophiae placitis veluti Cartesii sese applicuit, neque enim sponte suos reliquit sed ab iis expulsus est neque unquam aut a patrum suorum Deo desciscere sustinuit aut negare quam artissimum nexum intercedere scripturae sacrae cum philosophia. Immo in ipsis, quae contra Judaeos philosophos ut Maimonidem ab eo institutae sunt, disceptationibus monstrat, quam arto vinculo cum philosophis Judaeorum litteris ipsius philosophia juncta sit. Nec mirum. *Diu enim testa, ut ait poeta, quo semel recens imbuta est, odorem servabit.* Atque ingenii Judaeorum maxime semper proprium fuit, patriis rebus moribus opinionibus documentis inhaerere, praesertim illo tempore, quo gens illa a christiano-rum commercio paene omnino secludebatur.

Jam vero Judaeorum mentibus quum nihil propius nihil sanctius sit, quam doctrina unius Dei omnipotentis, qui omnia novit et adest ubique, omnia denique in se compre-

¹⁾ Sigwartius l. l. pag. 14. Es ist (idea Dei) eine Erbschaft der früheren Metaphysik, die Spinoza *ohne Weiteres* antritt,

hendit, apud Spinozam pari modo videmus hanc doctrinam principale philosophiae argumentum et quasi propositum constituere. Nonne enim universam rerum naturam ad unionem cum deo revocat hominique in eo tantum allaborandum esse censet, ut artissimo amoris vinculo cum deo jungatur, quin immo coalescat, quia deus omnem potentiae perfectionem, omnem denique substantiam in se contineat?

At re vera habent Hebraeorum antiquiores litterae, unde hoc ipsum de Deo universali rerum omnium substantia atque unica placitum derivari possit. Namque cabbalistae, quorum doctrinam Spinozam adolescentulum cognovisse scimus, fere iisdem atque ille sententiis utuntur, ubi de Deo ejusque cum mundo necessitudine sermo fit. Verum quidem est, Spinozam bis tantum ad cabbalistas in operibus suis provocare, attamen omnino nec saepe citat alios scriptores et duobus istis locis quam gravissimarum rerum mentionem facit. Scilicet in epistola XXI: omnia, inquit, in Deo esse et in Deo moveri cum Paulo affirmo et fere etiam cum omnibus antiquis philosophis licet alio modo, et auderem etiam dicere cum antiquis omnibus Hebraeis, *quantum ex quibusdam traditionibus tametsi multis modis adulteratis* conjicere licet ¹⁾. Has autem traditiones cabbalarum esse, eo ipso intelligitur, quod illi unitatem absolutam dualismo ubique substituentes Deum rerum causam immanentem esse sive primigeniam formam contendebant ²⁾.

¹⁾ Apud Bruderum, tom. II, p. 195.

²⁾ Cf. Ad. Franck, *La Kabbale* (Paris, 1843) p. 159, 180, cf. p. 213. Le dernier mot de ce système c'est la substitution de l'unité absolue à toute espèce de dualisme, à celui de la philosophie païenne ... comme à celui de la Bible. ... Ainsi Dieu est à la fois dans le sens le plus élevé et la matière et la forme de l'univers. Il n'est pas seulement cette matière et cette forme, mais rien n'existe ni ne peut exister en dehors de lui; sa substance est au fond de tous les êtres et tous portent l'empreinte, tous sont les symboles de son intelligence. La forme de l'ancien (leum Zohari affert Franckius) dont le nom soit sanctifié, est une forme unique qui embrasse toutes les formes. Elle est la sagesse suprême et mystérieuse qui renferme tout le reste. ... Tout ce que nous connaissons, soit par la raison soit par l'expérience, est un développement ou un aspect particulier de l'Être absolu; l'éternité d'une substance inerte et distincte de lui est une chimère et la création comme on la conçoit ordinairement devient impossible. Cette dernière conséquence est clairement avouée dans les paroles etc. du Zohar etc. etc.

In altero loco, quem Scholion prop. VII partis alterius prae-
bet, de anima nostra ut divinae mentis quodammodo parte agens,
hoc, inquit, Hebraeorum quidam quasi per nebulam vidisse
videntur, qui scilicet statuunt Deum, Dei intellectum resque
ab illo intellectas unum et idem esse ¹⁾. Quod ipsum cab-
bala dogma esse ex loco Zohari a Franckio allato et verso
perspicitur ²⁾. Il faut savoir (ita enim francogallice expressus
est) que la science du createur n'est pas comme celle des
créatures; car, chez celles-ci la science est distinte du sujet
de la science et porte sur des objets, qui à leur tour se dis-
tinguent du sujet. C'est cela qu'on désigne par ces trois ter-
mes: la pensée, ce qui pense et ce qui est pensé. Au con-
traire *le créateur est lui même tout à la fois la connaissance et
ce qui connaît et ce qui est connu*. En effet, sa manière de
connaître ne consiste pas à appliquer sa pensée à des choses
qui sont hors de lui; c'est en se connaissant et en se sachant
lui même qu'il connaît et apperçoit tout ce qui est. Rien
n'existe qui ne soit uni à lui et qu'il ne trouve dons sa pro-
pre substance etc. Videmus ergo Spinozam quamquam nequid-
quam cabbalistarum recentiorum perversas veteris systematis
adumbrationes probantem ³⁾ principiis ipsis, quibus cabbala
nititur, tanquam antiquissimae sapientiae vestigiis instituisse ⁴⁾.
Itaque non est, quod credamus, philosophum nostrum a natu-
rae Brunoniana notione ad Dei solius substantiae ideam trans-
iisse, sed contra judicandum, naturae universalis ac divinae
notionem Brunonianam istam ei quasi viam praeuisse ad

¹⁾ Ap. Bruderum, tom. I, p. 228.

²⁾ L. I. p. 194.

³⁾ Tract. theol. polit. c. IX (Bruderi editionis p. 148, volum. III).

⁴⁾ Sigwartium haec non fugisse docent, quae pag. 101 seq. libelli s. cit. docte ut solet et subtiliter affert. At cum eo facere non possum, quum ad-
dit haec: „Es besteht doch zwischen seiner Denkweise und der cabbalis-
tischen Philosophie ein so tiefer Unterschied, dass der Einfluss der letz-
teren jedenfalls kein entscheidender gewesen sein wird.“ Scilicet quae deinde
a Sigwartio proferuntur de eo, quod Brunonem aliquando sectatus est Spi-
noza, neutiquam pugnant cum sententia, quam ipse protuli, ex qua Spinozam
adolescens cabbalistarum opinionibus operam dedisse admodum proba-
bile fit. Brunonis praeterea doctrinam per Lullianae philosophiae studia
cum cabbala cohaerere moneo, quod hic fusius persequi longum est.

Dei ideam, qualem ex Hebraeorum monumentis acceperat, magis philosophe exprimendam. Nec substitit in eo, sed quod tertium est, substantiae conceptum a Cartesio assumptum ita immutavit, ut ad informandam istam Dei ideam aptus redderetur. Hic ergo speculandi ordo Spinozae fuisse videtur, ut primum a Judaeorum religione et literis unius Dei cultum perpetuo asserentibus proficisceretur, deinde christianorum philosophia imbutus librisque evolutis, prius Brunonis placita, quae maximam cognationem habere videbantur cum illa Dei omnipotentis et omnia implentis idea ac simul juvenilis animi sensibus optime respondebant, postea vero Cartesii doctrinam sequeretur, quippe quae provecioris maturitatis ac subactae magis ejusdemque subtilioris scientiae speciem referebat. Brunonis itaque ac Cartesii dogmatis quasi formis usus est, quibus quae ipse philosophando secumolvebat e Judaeorum doctorum disciplina derivata refingeret sibi et aliis clara redderet. Quam rem ita sese habere, ipse hic de Deo et homine tractatulus luculentissime demonstrat.

In eo videmus enim Cartesii dogmata non pauca, deinde Brunonis quaedam in auxilium vocata, at totius libelli argumentum nec Cartesii nec Brunonis disciplinam refert, sed a libris Judaeorum philosophis deductam doctrinam. Quem libellum si cum ethica in quinque partes divisa, quae eandem fere scientiam sed plenius atque enucleatius tractat, compararis, duabus potissimum rebus ab hac differre apparet. Primum, quod ardorem pii erga Deum animi prae se fert, talem, qualem in posterioribus scriptis vix reperiās, deinde quod alio argumentandi ac disputandi genere utitur, quam reliqua Spinozae scripta, velut principia philosophiae Cartesianae, quae proximo post illum libellum tempore edita fuisse scimus. Jam his ipsis duabus rebus tractatulus ad Judaicae philosophiae similitudinem proxime accedit. Ac circumspectis nobis, quae potissimum opera fuerint, ex quibus Spinoza hauserit, non tam Maimonidae ac Gersonidae scripta memoranda sunt (quae quidem tractasse illum et passim in usum convertisse aut contradicendo iis, aut assentiendo nequaquam infitior) sed Chasdaï ille Crescas, cujus acutissimi doctoris e libro *Or Adonai* (sive *lux Domini*) inscripto excerpta nuper a Joële in

doctorum hominum notitiam venerunt. Joël e variis Spinozae scriptis adhibitis testimoniis efficit, librum Or Adonai Spinozae summo momento fuisse ad philosophiam formandam¹⁾; at id dum agit tractatulum nostrum (quod valde doleo) introspicere neglexit, quo adhibito etiam clarius eluxisset, quantum Spinoza Crescae deberet. Quo circa hac data occasione operae pretium me facturum esse censeo, si quod ille omisit, ipse peragam, solummodo eorum Crescianae doctrinae dogmatum habita ratione, quae Joël adduxit, quoniam librum ipsum Hispani illius evolvere non licet.

Chasdai Crescae opus quatuor libris constat, quorum duo magis ad philosophiam et fundandam illa theologiam, duo magis ad theologiam ipsam et dogmata quae revelata vocant, referuntur. Priorum librorum alter ad Dei maxime notionem dilucide declarandam, alter ad hominis naturam explicandam spectat. Jam id ipsum in Spinozae tractatulo reperimus, cujus prior liber de Deo, alter de homine ejusque felicitate exponit in intima cum Deo consuetudine versante. Deinde argumentandi genus, quo Spinoza in libello suo utitur, multo magis dialecticam medii aevi philosophorum artem ipsiusque Crescae refert, quam Brunonis vel Cartesii aut alius cujusdam recentiorum, cujus in scripta Spinoza incidere potuit. Cui denique quasi summae sententiae tractatulus superstruitur, Deo scilicet obedienter ad inconcussae rationis praeceptum vivere, id ipsum Cresciani operis argumentum est; quod quantum distet et a Brunonis et a Cartesii ratione nemo non videt. Namque Bruno maximam operam collocat in impugnandis scholasticis sui temporis doctoribus, in explicanda pantheistica naturae notione novaque Copernici cosmologia, in proponendis Lullianis nugis et cabalistarum somniis; Cartesius vero a psychologica cognitionis theoria profectus ordine prorsus alio utitur aliisque argumentis nititur ac Spinoza, quippe naturae magis rerum studiosus explicandae quam dei notionis exponendae vel humanae virtutis. In ethica majore Spinoza sese maxime conformavit ad Cartesii placita et methodum et disciplinam ipsam spectantia: in tractatulo non item. Namque eo quasi transitum facit a

¹⁾ Chasdai Crescas a Spinoza semel excitatur in epistola XXIX. (Cf. Joëlis liber, pag. 9 in aenot.).

priore disciplina ad penitus percipienda Cartesianae philosophiae dogmata. Sed persequamur paullisper singula.

In Dei notione explananda multus est Crescas duobus imprimis ejus attributis insistens, scilicet unitati vel potius singularitati et amor¹⁾. Hoc ipsum apud Spinozam reperimus, ut licet videre comparantibus caput II et dialogos partis prioris. Doctrinam ergo unitatis substantialis sive substantiae, quam prioris tractatuli libri et textus et annotationes et dialogi exponunt, a Judaica doctrina singularis cujusdam Entis perfectissimi omniaque in se comprehendentis manasse patet, praesertim si statuamus, cabbalistarum Brunonisque sententias Spinozae aditum ad istam doctrinam et tanquam transitum a monotheismo ad pantheismum paravisse. In altero autem libro de Dei erga homines amore proprie agitur scilicet in capite ejus XXIV²⁾, quod quamvis a pervulgata opinione Crescianaque doctrina aliquantum differat, tamen divini amoris notionem a philosopho nostro plurime perpensam fuisse testatur. Neque minus ad quaestionem de infinita extensione a Judaeis praeunte Aristotele motam multumque disceptatam Spinoza animum attendit, ac quum Crescas spatium dei quasi attributum nuncupet³⁾, hoc ipsum ei ansam dedisse videtur infinitam extensionem Deo attribuendi; cujus placiti insolentia minus offendet eos, qui animadverterint, quo ex fonte fluxerit quidve re vera significet. Idque ipsum, quod Spinoza dei attributa in prioribus operibus singillatim exponit, similitudinem habet librorum Judaicorum philosophorum ipsiusque Chasdai operis, quum Christiani philosophi attributorum divinorum doctrinam theologis explicandam relinquere plerumque soleant. Quae denique de mundi creatione et conservatione docet, Crescae referre placita jam Joël animadvertit⁴⁾ neque quidquam eorum simile aut apud Brunonem aut apud Cartesium deprehenditur. Item eum providentiae doctrinam in tractatuli capite V^o et passim aliis locis expositam iisdem adversus Gersonidem adhibitis argumentis fulcire videmus, quibus utitur Crescas⁴⁾.

¹⁾ l. l. pag. 29 seqq. pag. 36.

²⁾ l. l. pag. 24.

³⁾ l. l. o. 36; praes. cf. annotatio prior.

⁴⁾ l. l. p. 41; cf. annotatio altera et libellus ibi citatus.

Denique de naturae aeternitate controversiam ex Aristotelis libris in scholasticorum disputationes introductam et ab ipso Cresca agitatam philosophum nostrum e scriptis Judaeorum modo mundi aeternitatem impugnantium modo allegoricae interpretationis ope admittere conantium hausisse multo verisimilius est, quam e Brunonis institutione ¹⁾.

Quod ad alteram tractatuli partem, ubi de homine agitur, attinet, in ea nos maxime advertent, quae Spinoza de animi libertate et quae de passionibus disserit. E quibus haec quidem Cartesii institutionem prodere et per se manifestum est et jam satis demonstratum a viris doctis Boehmero, Trendelenburgio, Sigwartio, qui in libello nostro operam collocarunt; illa autem, quae de libertate proferuntur, maxime peculiaris sunt Spinozae et a plerorumque recentiorum philosophorum opinionibus longissime distant. Namque quod voluntatis liberum arbitrium prorsus sustulit libertatemque hominis ad solam intellectus potentiam passiones malas superantis retulit, id a fide communi plane abhorret. Quam sententiam non ignoro quidem nonnullos doctos viros putasse a Cartesii de anima humana praeceptis derivatam esse, qui quum nec individuum animae humanae naturam satis respiciat et geometrico cuidam ratiocinandi ordini mundanas res subjiciat, arbitrii libertatem non satis tutatus esse videtur, attamen ab illa, quam Spinoza docet, praedestinatione voluntatis per intellectum divinum facta immo ejus negatione (quam in tractatulo jam videmus expositam cap. XVI° partis alterius) qua quidem hominem fatali necessitati obnoxium fieri opus est, longissime abfuit. Quid ergo dubitamus, Spinozae sententiam originem cepisse a doctrina divinae rerum omnium necessitatis, in tractatuli capite IV partis prioris prolata et e Dei notione qua omnium causa esse

¹⁾ Intellectus infinitus quod in tractatulo nostro a Spinoza aliquoties Dei filius appellatur, (Vd. cap. IX, p. 46. ed. Vloten. p. 83. Cap. XXII, p. 112. apud Vloten. p. 207 etc.) cabbalistarum loquendi consuetudinem refert, qui mundum a Deo emanasse docent: quorum sententias pantheismo interdum propiores Spinozam cum ceteris litterarum rabbinicarum documentis juvenem aliquando cognovisse jam supra ostendi (cf. p. XXVI). Itaque non absonum videtur conjectare philosophum e cabbalistarum quorundam scriptis prima ejus doctrinae, quam postea apud Brunonem plenius explicatam repperit, semina accepisse — Dei scilicet in mundo immanentiae.

dicatur, (cap. III) deducta, cujus doctrinae si non rationem at certe ansam Judaicae philosophiae documenta praebebant? Etenim hanc ipsam quaestionem, num casu accidentia sive contingentia in rerum natura dentur an omnia divina necessitate eveniant, Judaeorum philosophi eodem fere modo, quo Spinozam in tractatulo uti videmus, movisse comperimus. Ac Maimonides quidem arbitrii libertatem tuetur, Chasdai Crescas vero fere iisdem quibus Spinoza sententiis etsi cautius utens, necessitatem e Dei omnipotentia consequentem omnibus rebus actionibusque adstruit et simul argumenta, quibus voluntatis libertas asseri solet, refellere conatur. Quod si quis quae Joël ea de re e Crescae libro deprompta subtiliter exposuit¹⁾, cum Spinozae placitis et in prima et in altera tractatuli parte prolatis conferet, facile intelliget, quantopere hac in parte noster ab illo pendeat. Nec obstat, quod in cogitatorum metaphysicorum alterius libri capite VII²⁾ aliter ea de re loquitur, quoniam ibidem non ex sua ipsius sententia eum arbitrii libertatem admisisse putandum est, ut recte editor operis (hanc ipsam de libertate doctrinam spectans), in praefatione monuit, quum Spinozae mentem longe aliam esse probe sciret. Deinde quae Spinoza de universo hominis fine in tractatulo proponit, ea itidem miro modo cum Chasdai Crescae placitis quadrant. Etenim quod ille saepius inculcat, homines Dei servos esse humanamque felicitatem in eo positam esse, ut voluntas nostra amoris et obedientiae vinculis obstricta cum Dei voluntate plane conspiret, eam ipsam Cresciana ethicae summam esse Joël testatur²⁾. Nec dubitari potest, quin si quando integrum Crescae librum (cujus editiones typis expressae mendis refertae sunt, boni autem codices adhuc latent) cum tractatulo licebit conferre, amborum philosophorum consensum etiam clarius intellecturi simus, nam prolati Joëlis libello Crescae loci fere ubique in mentem revocant Spinozae in tractatulo sententias. Hoc tamen monitum velim, in cognitionis theoria exponenda, quam medii aevi philosophi admodum neglexerunt, Spinozam non gentilium suorum, sed Brunonis et Cartesii vestigia pre-

¹⁾ i. l. p. 46—54.

²⁾ Joël i. l. p. 62.

mere. Itaque in universum statuere posse videor, eum formales philosophiae partes (de cognitione ac de methodo et prolata et adhibita dogmata dico) magis ad recentiorum Christianorum philosophorum normam, argumenta ipsa et principia ad mentem antiquiorum suae gentis doctorum conformasse. Cum vero magis magisque in Cartesii doctrinam penetrasset ac sensim hujus philosophandi rationem quasi propriam faceret, accidit, ut scripta Spinozae posteriora non tam Judaeorum quam Cartesii disciplinam sequerentur. Quanta quidem auctoritate Hebraicae philosophiae documenta medio aevo composita apud illum fuerint, tractatulus noster eo clarius docet, quo minore temporis intervallo a juvenilibus illis philosophi nostri studiis abest.

Finem disputandi facturus ut paucis comprehendam, quae de Spinozanae philosophiae fontibus atque imprimis de tractatuli hujus origine exposui, philosophum nostrum apparet primo institutione rabbinica, ut imprimis Morteirae usum, et eo modo litterarum Judaicae philosophiae subtilem notitiam nactum esse. Inde speculationis suae argumenta, quaestiones, propositum et cum maxime ethicam philosophandi rationem accepit, quam in tractatus de emendatione intellectus prooemio pulcherrimis verbis exhibet ac toto libello nostro, immo omnibus, quae deinceps edidit scriptis servat, ut eam illius maxime propriam fuisse pateat. Et quum in Judaeorum philosophis essent, qui Dei a mundo differentiam, quam dualismum vocant, aut omnino aut ex parte aliqua tollere studerent, inter quos cabbalistas fuisse constat, creaturarum cum creatore intimam cognationem esse statuentes, — hos secutus Spinoza Deum rerum immanentem causam esse judicare coepit. Deinde in Jordani Brunonis scripta incidens ideam naturae divinae creatricis apud eum repperit, qua eum in tractatulo uti videmus ad intimam istam Dei cum mundo conjunctionem exprimendam, in qua tanquam speculationis in cardine ejus doctrina versatur. Interea vero Cartesii magni suae aetatis luminis imbutus praeceptis plurima hujus e metaphysica et psychologia placita et ipsam philosophandi methodum probavit probataque aut vindicavit sibi aut plus minusve immutando in suum usum quam maxime convertit; quo factum est ut

stân: God, hun zelve, en malkanders welstand hulpen in agt neemen, En die krank in't verstand syn door den geest der Sagtmoedigheid en Verdraagzaamheid geneezen naa't Voorbeeld van de Heer Christus, onzen besten leermeester.

REGISTER DER HOOFDDEELEN,

De welke in deze twee volgende Boeken zyn begrepen; te weete:

Het Eerste handelende van God en't geen aan hem aanhoorig is, hebbende deze volgende Hoofddeelen.

- Cap. I. Dat God is.
- II. Wat God is.
- III. Dat God is een oorzaak van alles.
- IV. Van Gods noodzaakelyke werken.
- V. Van Gods Voorzienigheid.
- VI. Van Gods Prædestinatie.
- VII. Van de Eygenschappen die tot God niet behooren.
- VIII. Van de Naturende Natuur.
- IX. Van de Genatuurde Natuur.
- X. Wat Goet en Kwaad is.

Tweede, handelende van een volmaakt mensch om in staat te zyn van zig te kunnen met God vereenigen.

- Cap. I. Van Waan, Geloov en Weten.
II. Wat Waan, Geloov en klare Kennis zy.
III. Lydings oorspronk, lyding uyt waan.
IV. Wat uyt geloof voortkomt, en van't goet en kwaad des mensche.
V. Van de Liefde.
VI. Van de Haat.
VII. Van Blydschap en Droevheid.
VIII. Achtung en Versmaading.
IX. Hoope en Vreeze.
X. Van Knaging en Berouw.
XI. Van Bespotting en Boertery.
XII. Van de eere, Beschaamtheid en Onbeschaamtheid.
XIII. Van de Gunste, Dankbaarheid en on-dankbaarheid.
XIV. Van het Beklagh.
XV. Van't Waare en't Valsche.
XVI. Van de Wille.
XVII. Van't onderscheid tusschen de Wil en Begeerte.

- XVIII. Van de Nuttigheeden van't voorgaande.
 - XIX. Van onze gelukzaligheid.
 - XX. Bevestiging van't voorgaande.
 - XXI. Van de Reede.
 - XXII. Van de waare kennis, weedergeboorte
etc.
 - XXIII. Van des ziels onsterfelykheid.
 - XXIV. Van God's liefde tot den mensch.
 - XXV. Van de Duyvelen.
 - XXVI. Van de Waare Vryheid.
-

E E R S T E D E E L

VAN

G O D.

CAP. I.

Belangende dan het eerste: namenlyk of er Een God is? dat zeggen wij te konnen bewezen worden voor eerst (a priori of) van vooren aldus:

1. Alles wat wij klaar en onderscheiden verstaan aan de ¹⁾ Natuur van een zaak te behooren, dat konnen wij ook niet waarheid van die zaak bevestigen:

Maar dat de wezentheid aan de Natuur Gods toebehoort, konnen wij klaar en onderscheidentlyk verstaan. Ergo. Anderzints ook aldus

2. De wezentheeden van de zaaken zijn van alle Ewigheid, en zullen in alle ewigheid onveranderlyk blyven: De wezentlykheid Gods is wezentheid. ERGO.

A (Posteriori of) van agteren aldus.

Indien de mensch een Idea van God heeft, zo moet ²⁾ God formelyk zijn:

¹⁾ Verstaat de bepaalde natuur door dewelke de zake is dat ze is, en dat van haar in generly wijze kan afgescheiden worden, zonder ook met een die zaak te vernietigen: als dat tot het wezen van een Berg behoort dat hy een dal hebbe of 't wezen van de Berg is dat hy een dal hebbe: hetwelk waarlyk eeuwig en onveranderlyk is, en altyd moet zijn in 't concept van een Berg schoon hij nooyt was of is.

²⁾ uijt de beschryvinge hierna cap. 2 van dat God oneyndige eygenschappen heeft, konnen wij syne wezentheid aldus bewyzen;

Maar de mensch heeft een Idea van God. ERGO. Het eerste bewijzen wy aldus:

Als er een Idea van God is, zo moet de oorzaak desselfs formelyk zyn en in zig vervatten alles wat de Idea voorwerpelyk heeft; maar daar is een Idea van God: ERGO. om het eerste dezes bewysredens te tonen zo stellen wy deze volgende grondregulen te weten

1. Dat de kennelyke dingen oneijndelyk zyn.
2. Dat een eyndig verstand het oneyndige niet kan begrijpen.
3. Dat een eyndig verstand door zich zelfs ten zij het van iet van buyten bepaald word, niet en kan verstaan, omdat gelijk het geen magt heeft alles gelijkelijk te verstaan, alzo wijzig heeft het ook magt om te kunnen. Exempli gratiâ. Dit eer als dat, of dat eer als dit beginnen of aanvangen te verstaan. het eerste dan, nog ook het tweede niet konnende, zo en kan het niets. De eerste (of major) wordt aldus bewezen.

Indien de verzieringe van de mensch alleen oorzaak was van zijn Idea, zo zoude het onmogelyk zyn, dat hy iet zoude kunnen begrijpen: maar hij kan iets begrijpen. Ergo.

Het eerste wort bewezen door de eerste grondregel:

al dat wy klaar en onderscheide zien tot de natuur van een zaak te behooren, dat kunnen wy ook met waarheid van die zaak bevestigen: maar aan de Natuur van een wezen dat oneindige eigenschappen heeft, behoort een eigenschap, dewelke is Zijn. Ergo. Hierop nu te zeggen, dat dit wel bevestigt van de Idea, maar niet van de zaak zelfs is vals: want de Idea en bestaat niet materialiter van de eigenschap, die tot dit wezen behoort, alzo dat het geen 't welk bevestigt word, en is nog van de zaak noch van datgeen 't welk van de zaak bevestigt word, also dat tusschen de Idea en het Ideatum een groot onderscheid is: en daarom dat het geene dat men bevestigt van de zaak, dat en bevestigt men niet van de Idea et vice versa.

namelyk Dat de kennelyke dingen oneyndelyk zijn, en volgens de tweede grondregel en kan hy niet alles verstaan, dewyl het menschelyk verstand bepaald is, en door geen uytterlijke dingen bepaald wordende, om dit eerder als dat, en Dat eerder als Dit te verstaan, zo zoude het onmogelyk zijn, dat het, volgens de derde regel, iets zoude kunnen verstaan.

1) Uyt alle hetwelk dan het twede bewezen word,

1) Voorders te zeggen, dat deze Idea een verziëring is, dat is ook vals: want het is onmogelyk die te hebben zo s'er niet en is. en dit word hier nu getoont pag. 6 daar wy dit nog by doen. het is wel waar, dat wij van een Idea die ons eenmaal eerst van de zaake zelfs is hergekomen, en soo in abstracto algemeen van ons gemaakt zynde, dat daar na van die zelve in ons verstand veel bezondere worden verziërt, die wy dan ook veel andere, en van andere zaaken afgetrokkene eigenschappen kunnen toedigten. Maar dit is onmogelyk te kunnen doen, zonder alvorens de zaake zelfs van dewelke zij aftrekzels zijn, gekend te hebben. Doch eens gesteld, dat deze Idea een verziërsel is, zo moeten dan alle *) andere Ideas die wij hebben niet min verziërsels zijn. dit zo zynde *van waar* dan komt ons in dezelve zo groot een onderscheid? Want wij zien *eenige* die het onmogelyk is dat ze zijn. e. g. alle monsterdieren die men van twee naturen zoud t'zamen zetten als een dier dat een vogel en een paard zoude zijn, en diergelyke, die onmogelyk in de natuur die wij bevinden anders te zijn gesteld, plaats kunnen hebben.

*) andere Ideas wel mogelijk maar niet noodzakelyk dat ze zijn; van dewelke nochtans of ze zijn of niet zyn, haar wezen altyd noodzaakelyk is: als de Idea van een driehoek en die van de liefde in de ziel zonder 't lichaam enz. alsoo dat alschoon ik eerst dacht, dat ik die verziërd hadde, daarna nochtans gedwongen worde te zeggen dat zij niet te min hetzelfde zijn, en zouden zijn, schoon ik of geen mensch ooit om haar gedacht hadde. En hierom dan en zijn zij van mij niet verziërd, en moeten ook buyten mij een subjectum hebben hetwelk ik niet en ben, zonder welk subjectum zij niet en kunnen zijn. Boven deze isser noch *een derde Idea*, en die is maar *een eenige*; en deze brengt met zig een noodzakelyk zijn, en niet als de voorgaande alleen dat ze kan zijn: want die haar wezen was wel noodzakelyk, maar niet haar wezenheid: maar van deze is de wezenheid ende het wezen beide noodzakelyk en is zonder dezelve

namelyk Dat de oorzaak van de Idea des mensche niet is syne verzieringe maar eenige uytwendige oorzaak, die hem dringt het eene eerder als het ander te verstaan, zynde niet anders, als dat die dingen formelyk zijn en hem nader als andere, welkers voorwerpelijke wezentheid in sijn verstand is. Soo nu de mensch de Idea van God heeft, zo is het klaar dat God formelyk moet zijn, dog niet uijtstekentlijk, aangezien boven of buyten hem niet wezentlyker of voortreffelyker is. Dat nu de mensch de Idea van God heeft, zulks is klaar, dewijl hy sijne eygensenschappen ¹⁾ verstaat, welke eygensenschappen van hem niet konnen voortgebracht worden,

Niet. Alzoo zie ik dan nu dat van mij geen waarheid, wezen, of wezentheid van eenige zake afhangt, want als in de tweede soorte van Ideen getoont is, zonder my zyn zij 't geene dat ze zijn: of na 't wezen alleen of na 't wezen en de wezentheid beyde. en zo ook dan, ja veel meer bevinde ik dit waar te zijn in deze derde eenige Idea en dat niet alleen dat het van mij niet af en hangt, maar in tegendeel, dat hij *alleen* moet zijn het *subjectum* van 't geen ik van hem bevestig. Alsoo dat indien hij niet was, ik al heel van hem niets en zoude konnen bevestigen; gelijk nogtans van de andere dingen schoon zy niet wezentlyk zijn, gedaan word: ja ook dat hy moet zijn het *subjectum* van alle andere dingen. Behalven dan dat uijt het tot noch toe gezeide klaar blykt dat de Idea van oneyndige eigenschappen aan het volmaakte wezen geen verzierzel is, zo zullen wij dit volgende noch daar bij doen: Na voorgaande overweginge van de natuur, zoch hebben wij in dezelve tot nog toe niet meer konnen vinden, als alleen twee eigenschappen die aan dit alvolmaakte wezen toebehoren. En deze en geven ons geen vergenoeginge door dewelke wij ons zelve konnen vol doen, want dat deze het al zoude zijn, van dewelke dit volmaakte wezen zoude bestaan, ja maar integendeel bevinden wij in ons *sulks iets* hetwelk ons opentlyk aanzeid van niet alleen nog meer, maar ook van noch oneyndige volmaakte eigenschappen, die dit volmaakte wezen eigen zijn, eerst volmaakt gezeid kan worden. (en van waar is deze Idea van volmaakteheid) dit zulks *iets* dan en kan niet voortkomen van deze twee: want twee en geeft maar twee, en geen oneijndige, ergo dan van waar? van mij altyd niet, of ik most ook dat ik niet hadde konnen geven: van waar dan anders als van de oneyndige eigenschappen zelve, die ons zeggen dat z'er zijn, zonder nogtans ons tot nog toe te zeggen wat zij zijn: want van twee en weten wij maar wat zij zijn.

¹⁾ Sijne eigenschappen: beter is t, dewijl hy 't geen aan God

omdat hy onvolmaakt is. Maar dat hy nu deze eigenschappen verstaat, is hier uyt blykelijk, dat hy namelyk weet, dat het oneijndige van geen verscheide bepaalde deelen kan tezamengezet worden; datter geen twee on-eyndelyke en kunnen zijn, maar Een Eenig, dat het volmaakt en onveranderlyk is, als wel wetende dat geen zaake door zig zelfs haar eygen vernietinge zoekt, en meede dat het tot of in iet beters niet *) kan *) veranderen, aangezien het volmaakt is, 't welk het als dan niet en zoude zijn, of ook dat het zulks niet kan onderworpen zijn, door iet dat van buyten komt, nadien het almachtig is. enz. Uyt dit alles dan volgt klarlyk dat men en (a priori) van vooren en (aposteriori) van agteren bewyzen kan dat god is. Ja nog beter a priori. Want de dingen, die men als zodanig bewijst, moet men door haar uytterlijke oorzake betonen, het welke in haar is een openbaare onvolmaaktheid, als dewelke hun zelve door hun zelve niet en kunnen te kennen geven, maar alleen door uytterlyke oorzaaken. Dog God de eerste oorzaak aller dingen, en ook de oorzaak syns zelfs, die geeft hen zelve te kenne door hem zelve. Weshalven

eigen is [ver] staat, want die dingen sijn geen eigenschappen Gods. God is wel zonder deze geen God, maar niet door deze, dewyl ze niet zelfstandigs te kennen geven, maar syn alleen als adjectiva, die substantiva vereischen, om verklaart te worden.

*) „niet” per aliam manum insertum est. A. E.

3) De oorzaak van deze veranderinge zoude moeten zijn van buyten of in haar: niet van buijten, want geen zelfstandigheid die als deze door zig zelfs is, hangt van iets buijten hem af: ergo geen verandering daarvan onderwurpen. Ook niet in haar; want geen zaak veel min deze wil zyn zelfs verderf. alle verderf is van buijten aankomende. 2. datter geen Bepaalde zelfstandigheid kan zijn is hier uijt klaar, omdat ze alsdan noodzaakelyk iet zoude moeten hebben, dat ze van de Niet heeft, 't welk onmogelyk is. Want van waar heeft ze dat daar in ze verschilt van God? Niet van God altyd, want die en heeft niet onvolmaakts of bepaalts enz. ergo dan van waar als van de Niet?

van niet veel belang is het segge van Thomas Aquina, namentlyk dat God a priori niet en zoude kunnen beweezen worden, omdat hij kwansuys geen oorzaak heeft.

CAP. II.

Nadat wij nu als boven bewezen hebben, dat God is, zo zal het nu tyd zyn te tonen wat hy is, namelijk hy is zeggen wij Een ¹⁾ wezen van dewelke alles ofte oneyndelyke eyenschappen gezeyd worden, van welke eyenschappen een yder deszelfs in syn geslagte oneyndelyk volmaakt is. Om dan onse meeninge in dezen klaar uyt te drukken, zullen wy deze vier navolgende dingen vooraf zeggen.

1. ²⁾ Datter geene bepaalde selfstandigheit en is,

¹⁾ De reden is, omdat de Niet geen eigenschappen konnende hebben, de Al dan alle eigenschappen moet hebben; en zo dan de Niet dan geen eigenschappen hebbende, omdat hij niet is, zoo heeft de Iet eigenschappen omdat hy Iet is. Ergo dan hoe hy meer Iet is hoe hy meer eigenschappen moet hebben, en dienvolgende dan God de volmaakste, de oneyndige, de alle Iet zijnde, zo moet hy ook oneindige, volmaakte en alle eigenschappen hebben.

²⁾ Konnende dan bewijzen, datter geen Bepaalde selfstandigheit kan zyn, zo moet dan alle selfstandigheit onbepaald aan 't goddelijk wezen behooren, dit doen wij aldus: 1. of ze moet *haar zelfs* bepaald hebben, of haar moet ^{*)} *een ander* bepaald hebben: niet zij haar zelve, want onbepaald geweest zynde zoude zij haar geheel wezen moeten verandert hebben.

^{*)} Van een ander isse ook niet bepaalt: want die moet zyn bepaald of onbepaald: niet het eerste, ergo het leste, erg 't is God: deze dan zoude moeten bepaald hebben of omdat het hem aan de magt, of aan de wil ontbrak: maar 't eerste is tegen de almachtigheid, het tweede tegen de goetheit, ergo: geen zelfstandigheit als onbepaald. waar uijt volgt, Datter geen twee gelijke onbepaalde zelfstandigheeden kunnen zyn. Want deze

maar dat alle zelfstandigheid in syn geslagte oneijndelyk volmaakt moet zijn, te wete, dat in het oneijndelyke verstand gods geen zelfstandigheid volmaakter kan zijn als die alreeds in de natuur is.

2. Dat er ook geen twee gelijke zelfstandigheeden zijn.

3. Dat d'eene zelfstandigheid d'ander niet kan voortbrengen.

4. Datter in het oneijndelyke verstand Gods geen zelfstandigheid is, als die formelyk in de natuur is.

Wat dan aangaat het 1. namenlyk dat'er geen bepaalde zelfstandigheid en is enz. zo iemand het tegendeel deszelfs zoude willen staande houden, die vraagen wy aldus te weete:

Of deze zelfstandigheid dan bepaald is door zig selfs namentlyk, dat ze zig selfs zo bepaald, en niet onbepaalder heeft willen maaken, dan of zy sodanig is door haar oorzaak, welke oorzaak haar of niet meer heeft kunnen of niet meer heeft willen geven: Niet het eerste is waar, omdat het niet mogelyk is, dat een zelfstandigheid zich selfs zoude hebbe willen bepalen, en dat zo een zelfstandigheid die door zig selfs geweest is, ERGO dan zeg ik isse door haar oorzaak bepaald, dewelke noodzaakelyk God is. Voorder indien zy dan door haar oorzaak bepaald is, zo moet dat zijn of omdat die oorzaak niet meer heeft kunnen geven of omdat

stellende, isser noodzakelyk bepaling. En uijt deze volgt weder, dat de eene zelfstandigheid, d' ander niet kan voortbrengen. Aldus: de oorzaak die deze zelfstandigheid zou voortbrengen moet hebben dezelfde eigenschap van deze voortgebrachte, en ook of even zo veel volmaaktheid, of meerder, of minder. Niet het 1. want dan waren twee gelijke. Niet het 2. want dan wasser een bepaalde. Niet het 3. want van de niet komt geen iet. — ten anderen als van de onbepaalde een bepaalde kwam, zo wierd de onbepaalde ook bepaald enz. ergo de eene zelfstandigheid kan d' ander niet voortbrengen, en uijt dit volgt dan alweer, Dat alle Zelfstandigheid formelyk moet zijn, want niet zijnde daar is geen mogelykheid te konnen komen.

die niet meer heeft willen geeven: Dat hy niet meer zoud hebben kunnen, zoude stryden tegen syn almagtigheyd ¹⁾, dat hij niet meer zoude hebben willen, aangezien hy wel konde, smaakt na wangunst, dewelke in God, die alle goet en volheid is, geen zins en is.

Het tweede belangende, Datter geen twee gelyke zelfstandigheden zyn, bewysen wy, omdat ieder zelfstandigheid in syn geslagte volmaakt is, want zo er twee gelyke waren, zo most noodzakelyk de een de andere bepaalen en dienvolgende niet oneyndelyk zyn, gelyk al voor dezen bewezen hebben.

Nopende dan het derde te wete, dat de eene zelfstandigheid d'ander niet en kan voortbrengen, zo wederom iemand het tegendeel mogt staande houden, dat vragen wij of de oorzaak die deze zelfstandigheid zoude moeten voortbrengen, dezelfde eygensenschappen van het voortgebragte heeft, of niet en heeft? Niet het laatste is, want van de Niet kan geen iet voortkomen, Ergo dan het eerste. En dan vraagen wy voorder of in die eygen-

¹⁾ Hierop te zeggen dat de Natuur van de zaak zulk vereischte, en derhalven niet anders konde zyn, is niet gezeit: want de natuur van de zaak kan niets vereischen al ze niet en is. Zegt gij dat men nogtans kan zien wat tot de natuur van een zaak behoort die niet en is: dat is waar quo ad existentiam, maar geenzins quo ad essentiam. En hierin is 't onderscheid tusschen scheppen en genereren. scheppen dan is een zaake daarstellen quo ad essentiam et existentiam simul; maar genereren is, dat een zaake voortkomt quo ad existentiam solum. En daarom isser nu in de Natuur geen scheppen maar alleen genereren. So dat dan als God schept, zo schept hij de natuur van de zaak met de zaak gelyk. En zo zoude hy dan wangunstig zyn, zo hij (wel konnende maar niet willende,) de zaak zodanig had geschapen, dat zy met haar oorzaak in essentia et existentia niet soude overeenkomen. Doch 't geen wy hier scheppen noemen, en kan eigentlyk niet gezeid worden ooyt geschied te zyn, en is maar om aan te wyzen, wat wij tusschen scheppen en genereren onderscheid stellende, daar van kunnen zeggen.

schap die oorzaak zoude zijn van dit voortgebragte, even zo veel volmaaktheyd is, of datter minder of datter meerder in is, als in dit voortgebragte? Minder kander niet in zyn, zeggen wy, omdat alsdan deze tweede bepaald zoude zyn, hetwelk streyd tegen 't geen nu al van ons bewezen is. Ergo dan even zo veel, ergo dan gelyk. en twe gelyke zelfstandigheeden, klaarlijk streydende met ons voorige bewys. Verder 't geene geschapen is, en is geenzins voortgekoomen van de Niet, maar moet noodzaakelyk van hem, die wezentlyk is geschapen zyn. Maar dat van hem iets zoude voortgekomen zijn, 't welke iets hy niet alsdan en zoude minder hebben, nadat het van hem is voortgekomen, dat en kunnen wy met ons verstand niet begrypen. Eijndelyk zo wy de oorzaak van die zelfstandigheid, die het beginzel is, van de dingen dewelke uijt haar eijgen-schap voorkomen willen zoeken, zo staat ons dan al wederom te zoeken de oorzaak van die oorzaak, en dan weder de oorzaak van die oorzaak et sic in infinitum, zodat Indien wy noodzaakelyk ergens moeten stuyten en rusten gelyk wy moeten, zo is 't noodzaakelyk te rusten op deze allene zelfstandigheid.

ten vierden dat er geen zelfstandigheid of eijgeschappen in het oneijndelyk verstand Gods zyn, als die formelyk in de natuur zyn, dat kan en word van ons bewezen 1. Uyt de oneyndelyke magt Gods, omdat in hem geen oorzaake en kan zijn door welke hy zoude hebben kunnen beweegt worden, het eene eerder of meerder als 't ander te scheppen. 2. Uyt de eenvoudigheid van zyne wille. 3. omdat hy 't geen goet is, niet kan nalaten te doen, gelyk wy hierna zullen bewyzen. 4. Om dat geene nu niet is het onmogelyk zoude zijn dat het soude kunnen komen, dewyl de eene zelfstandigheyd de ander niet en kan voortbrengen. En dat meer is, zo doende zouden er oneyndelyke zelfstandig-

heeden meer niet zyn als er zijn; het welke ongereymt is. Uyt alle deze dan volgt: dat van de natuur alles in allen gezeyt word, en dat also de natuur bestaat van oneyndelyke eygenschappen, van dewelke een ieder deszelfs in zijn geslagt volmaakt is. Hetwelk ten eenemaal overeenkomt met de beschryvinge, die men aan God geeft. Tegen 't geene dat wy nu gezeyt hebben namentlyk dat geen ding in het oneyndelyk verstand Gods is, als 't geen formelyk in de Natuur is, willen eenige op deze wysen argumenteren: Indien God alles geschapen heeft, zo en kan hy niet meer scheppen; maar dat hij niet meer soude kunnen scheppen streijdt tegen zijn almogentheyd. Ergo. Het eerste belangende wy staan toe dat God niet meer kan scheppen. En wat het tweede aangaat seggen wij, dat wy bekennen: Indien God niet alles zoude kunnen scheppen wat schepelyk is, zulks zoude stryden tegen syn almogentheid, maar geenzins indien hij niet zoude kunnen scheppen 't geene in zig zelve strydig is, gelyk het is te zeggen dat hy alles geschapen heeft, en evenwel nog meer zoude kunnen scheppen. En zeker het is een veel grooter volmaaktheid in God, dat hy alles wat in syn oneyndelyk verstand was geschapen heeft, als dat hy het niet en zoude geschapen hebben, nog nooit, zo (sy) zij spreken zouden, hebben kunnen scheppen, en waarom dog hier van zo veel gezeyd ¹⁾); en argumenteren zy zelve niet aldus, off en moeten zy niet aldus argumenteren: Indien God alwetende is, zo en kan hij dan niet meer weten: maar dat God niet meer weten kan ²⁾ stryd tegen syne volmaaktheid, Ergo. —

¹⁾ dat is: wanneer wij haar uyt dese bekentesse van dat God alwetende is, doen argumenteren: dan en kunnen zy niet als aldus argumenteren.

²⁾ „Kan” ab alia manu adscriptum est. A. E.

Dog indien God alles in syn verstand heeft en door syn oneyndelyke volmaaktheyd niet meer kan weten, wel waarom dan en kunnen wy niet zeggen, dat hy ook alles wat hy in syn verstand hadde, heeft voortgebragt en gemaakt, dat het formelyk in de Natuur is of zoude zijn.

Dewyl wy dan nu weten dat alles gelykelyk in het oneyndelyk verstand Gods is, en dat er geen oorzaak is, waarom hy dit eerder of meerder als dat zoude geschapen hebben, en alles konde in een oogenblik voortgebragt hebben, zo laat ons dan eens zien of wij niet tegen haar even dezelve wapenen kunnen gebruyken die zij tegen ons aanneemen aldus namelyk: Indien God nooyt zo veel kan scheppen of hij zoude nog kunnen meerder scheppen, zo kan hij nooyt scheppen 't geen hy kan scheppen, maar dat hy niet kan scheppen 't geen hy kan scheppen, is strydig in zig zelve. Ergo. —

De reeden dan omdewelke wy gezeyd hebben, dat alle deze eygenscapen, die in de natuur zijn, maar een eenig wezen is en geenzins verscheide, want wy die de eene zonder de ander, en d'ander zonder de ander klaar en onderscheyden kunnen verstaan die zyn deze: 1. omdat wy nu al vooren gevonden hebben, dat'er een oneyndelyk en volmaakt wezen moet zyn, door hetwelke niet anders kan verstaan worden als zodaanig een wezen, van 't welke alles in allen moet gezeyt worden.

Want hoe aan een wezen 't welk eenige wezentheyd heeft moeten eygenscapen gezet worden, en so veel wezentheyd als men het meer toeschryft, so veel eygenscapen moet men het ook meer toeschryven, en gevolgelyk zo het wezen oneyndelyk is, zo moeten ook zyne eijgenscapen oneyndelyk zyn, en even dit is het dat wy een volmaakt wezen noemen.

2. om de eenigheyd, die wy alom in de natuur zien,

Indewelke ¹⁾ zo verscheyde wezens waaren, zo en konde de eene met de ander onmogelyk niet vereenigen. ten 3. omdat gelyk wy nu al gezien hebben, dat de eene zelfstandigheyd de ander niet kan voortbrengen, nog ook dat zo een zelfstandigheyd niet en is, het onmogelyk is dat se zouden beginnen te zijn ²⁾. En evenwel nogtans zien wij, dat in geen zelfstandigheyd (die wy niet te min weeten dat in de Natuur is, afzonderlyk begrepen zynde), eenige noodzakelykheid is, om wezentlyk te zijn: aangezien geen wezentlykheid aan hare bezondere wezentheyd toebehoort, zo moet noodzakelyk volgen, dat de natuur dewelke van geen oorzaaken komt, en die wij nogtans wel weten dat is, noodzakelyk een volmaakt wezen moet zyn, aan dewelke wezentlykheid toebehoort.

²⁾ dat is, zo verscheyde zelfstandigheden waren die niet tot een eenig wesen betrokken wierden: zo dan war de vereeniging onmogelyk, omdat wij klaarlyk zien dat zy al heel geen gemeenschap te zamen hebben als denking en uitgebreidheid, daarvan wy nogtans bestaan.

³⁾ Dat is, indien geen zelfstandigheid kan zijn als wezentlyk, en evenwel nogtans geen wezentlykheid volgt uyt haar wezen, wanner ze afgescheide begrepen word, zo volgt dat ze niet iets bezonders, maar iets, dat is een eigenschap moet zyn van een ander: namentlyk het een, alleenig en alwezen, of aldus: alle zelfstandigheid is wezentlyk, en geen wezentlykheid van eenige zelfstandigheid op zig zelfs begrepen, en volgt uyt zyn wezen; ERGO dan geen wezentlyke zelfstandigheid kan op zig zelve worden begrepen, maar moet tot iets anders behooren, dat is met ons verstand de zelfstandige denking en uytgebreidheid verstaande, zoo verstaan wij die niet als in haar wesen en niet in haar wesentheid, dat is dat haar wezentheid noodzakelyk aan haar wesen toebehoort: dog omdat wy bewysen dat ze een eygenschap van God is, daar uijt bewysen wy à priori dat se is, en à posteriori (ten aanzien van de uytgebreidheid alleen) uyt de wysen die nootsaakelyk dit tot haar subjectum moeten hebben.

Uijt dit alles dan dat wij nu dus verre gezeyd hebben, blykt dat wy de uytgebreydheyd een eigenschap van God stellen te zyn, dewelke in een volmaakt wezen geenzins en scheynt te kunnen vallen: want nademaal de uytgebreydheyd deelbaar is, zo zoude het volmaakte wezen van deelen bestaan, 't welk aan God alheel niet kan toegepast worden, dewijl hij een eenvoudig wezen is. Daaren boven als de uytgebreydheid word gedeelt zo isse lydende, dat ook geenzins in God (die onlydelyk is, en van geen ander kan lyden, nadien hij van alles de eerste werkende oorzaak is) plaats kan hebben. Waarop wy antwoorden: 1. dat deel en geheel geen waare of daadelyke wezens zijn, maar alleen wezens van reeden en dienvolgende en zyn ¹⁾ in de natuur nog geheel nog deelen. ten 2. een zaake te zaamen gezet

¹⁾ In de natuur dat is in de zelfstandige uytgebreidheid want die gedeeld wordende, zo word haar natuur en wezen t'eenmaal vernietigt als die alleen bestaat in oneyndige uytgebreydheid, of geheel te zyn, dat het zelfde is.

Maar zult gy zeggen, isser geen deel in de uytgebreydheyd voor alle wyse? geenzins zeg ik, maar zegt gij alsser beweging in de stof is, die moet in een deel van de stof zijn, want niet in 't geheel, dewyl die oneyndig is, want waarheen zou die bewogen worden, buyten haar is niet Ergo dan in een deel? ant: daar is geen beweging alleen, maar beweging en stilte zamen, en deze is in het geheel en moet daar in zijn, want daar is geen deel in de uytgebreydheid. Zo gij nog al ja zegt, zegt mij dan, als gij de heele uytgebreidheyd deelt, dat deel dat gij met u verstand van haar afsnijdt, kont gij ook na de natuur van alle deelen daar van afscheide, dat dan gedaan zynde vrag ik, wat isser tusschen dit afgesneede deel en de rest? gij moet zeggen, of een ijdel of een ander lichaam, of dat van de *uytgebreidheyd* selve, daar is geen vierde. niet het eerste want daar is geen ydel, dat stellig geen lighaam is, niet het tweede, want dan was'er wijze, die 'er niet kan zijn, want de uytgebreidheid als uytgebreidheid is zonder en voor alle wijze. Ergo dan het derde, en zo 'er isser geen deel, maar de uytgebreydheid geheel.

van verscheide deelen, moet zodanig zijn dat de delen deszelfs, in het bezonder genomen, de een zonder de ander kan bevat en verstaan worden. Als by Exempel in een uurwerk dat van veele verscheide raderen en touwen en anders is te zaamen gezet, daar in kan zeg ik een yder rad, touw etc. bezonder bevat en verstaan worden, zonder dat het geheel soo alst' samengezet is daar toe van nooden is, desgelyks meede in het water, hetwelke van regte lankwerpige deeltjes bestaat, kan yder deel deszelfs bevat en verstaan worden, en bestaan zonder 't geheel; maar de uytgebreydheyd zijnde een zelfstandigheyd, van die en kan men niet zeggen dat ze deelen heeft, aangezien se nog kleynder nog grooter kan worden, en geen deelen deszelfs bezonder zoude kunnen worden verstaan, dewyl zy in haar natuur moet oneyndelyk zyn. En dat ze nu zodanig moet zijn volgt hieruyt, namentlyk, om dat indien zy zoodanig niet en is, maar dat ze zoude van deelen bestaan, zo en waar zy geensins door haar natuur oneyndelyk als gezeyd: Dog dat in een oneyndelyke natuur deelen zoude kunnen worden geconcipieert is onmogelyk, want door haar natuur zyn alle deelen eyndelyk. Doet hier nog bij indien zy van verscheide deelen zoude bestaan, zo zoude dan kunnen verstaan worden, dat, eenige deelen deszelfs vernietigt zynde, evenwel nogtans de uytgebreydheyd zoude blyven en niet door eenige vernietigde deelen meede vernietigt worden; een zaak dewelke klaarlyk tegenstrydig is, in zo iets, hetwelke door syn eygen natuur oneyndig is, en nooyt bepaald off eyndig kan zijn, off verstaan worden. Voorder wat dan nog belangt het deelen in de natuur: daarop zeggen wij dat de deelinghe noyt, gelyk al vooren mede gezegt is, en geschied in de zelfstandigheit, maar altyd en alleen in de wysen van de zelfstandigheyd. Ik dan willende water deelen, deel alleen maar de wyse van de zelf-

standigheid, en niet de zelfstandigheid zelve. Welke wijsen, nu van water, dan van wat anders, altyd het zelve is. De deeling dan of lydinge geschied altyd in de wyse: gelyk als wy zeggen dat de mensch vergaat of vernietigt word, zo word dat alleen verstaan van de mensch ten aanzien hy zo een 't zamelstel en wyse is van de zelfstandigheijd, en niet de zelfstandigheid van dewelke hy afhangt zelve; ten anderen wy hebben alreeds, gelyk wy ook nog hier na zullen zeggen, gesteld, datter buyten God niets niet en is, en dat hy een Inblyvende oorzaak is, dog de lydinge zo wanneer de doender en de lyder verscheyden zyn, is een tastelyke onvolmaaktheid, want de lyder moet noodzakelyk van datgeene afhangen, hetwelke hem van buyten het lyden heeft veroorzaakt, hetwelk in God, die volmaakt is, geen plaats heeft. Voorder van zo een werker, dewelke in sig selfs werkt, en kan men nooyt zeggen dat hy die onvolmaakt heeft van een lyder, dewyl hy niet van een ander lyd: gelyk als daar is het verstand, hetwelke zo ook de Philosophen zeggen, een oorzaak is van syn begrippen, maar aangezien het een inblyvende oorzaak is, wie zoude dorven zeggen dat het onvolmaakt is, zo dikwyls het van zig zelve lyd? Eyndelyk de zelfstandigheyd, dewyl zij en het beginsel is van alle haare wysen, zo kan zy met veel grooter regt een doender als een leyder genoemd worden en met dit geseyde agten wy alles genoegzaam beantwoord.

Daar word voorder tegengeworpen, datter nootzakelyk een eerste oorzaak, die dit licham doet bewegen, moet zyn, want het zig selfs als 't rust onmogelyk niet bewegen kan: En aangezien het klaarlyk blykt, datter in de natuur ruste en beweginge is, zo moet die, meenen zy, nootzaakelyk van een uyterlyke oorzaak herkoomen. Dog ligt is het voor ons hier op te antwoorden, want wy staan toe, dat indien het lighaam een zaake was

door zig zelfs bestaande en anders geen eigenschap en hadde, als lang, breed, en diep, dat alsdan in het zelve geen oorzaak zou zyn, indien het waarlyk ruste, om zig zelfs te beginnen te bewegen: maar wy hebben als vooren gesteld de Natuur een wezen te zijn, van het welke alle eigenschappen geseid worden, en dit zo zynde, zo en kan haar niets ontbreken, om voorttebrengen alles wat voort te brengen is.

Tot hiertoe dan gesproken van wat God is, zullen wy van syn eigenschappen, maar gelyk als met een woord zeggen, hoe dat dezelve, welke ons bekend zijn maar bestaan in twee namelyk Denking en Uytgebreydheid, want hier spreken wij maar alleen van eigenschappen die men ¹⁾ zoude eigene eigenschappen gods kunnen noemen, door dewelke wy hem in zig zelf en niet als werkende buyten zig zelfs komen te kennen. Al wat dan de menschen aan God buyten deze twee eigenschappen meer toeschryven, dat zal (indien het anderzins tot hem behoord) moeten zyn off een uytwendige benaming, gelyker wys, als dat hy is door zig zelfs bestaande, Eewig, Eenig, Onveranderlyk, enz. ofte, zeg ik, in opzigt van syne werkinge; gelykerwys, als dat Hy is een oorzaak, een voorbeschikker, en Regeerder van alle dingen: welke alle eygen aan God zyn, zonder nogtans te kennen te geeven wat hy is. Edog, hoe en op wat wyze deze eigenschappen nogtans in God plaats kunnen hebben, zullen wy hierna in de volgende hooftdelen zeggen. Maar tot beter verstand deses en naader opening, hebben wy goet gedacht, deze volgende reedenen hier by te voegen: bestaande in een

¹⁾ „men” ab alia manu insertum est. A. E.

Z A M E N S P R E E K I N G

TUSSCHEN HET

VERSTAND, DE LIEFDE, DE REEDE EN DE BE-
GEERLYKHEID.

LIEFDE. Ik zie, Broeder, dat ten eenemaal myn wezen en volmaaktheid afhangt van uwe volmaaktheid, en nadien de volmaaktheid van het voorwerp 't welk gy begrepen hebt, uwe volmaaktheid is, en uyt de uwe weeder de myne hervoortkomt, zo zegt my eens, ik bid u, of gy zulk een wezen begrepen hebt, dat ten oppersten volmaakt is, niet konnende door iet anders bepaald worden, en in het welk ik ook begrepen ben?

VERSTAND. Ik voor my en aanschouw de Natuur niet anders als in syn geheel oneyndelyk, en ten oppersten volmaakt, en gy, zo gy daaraan twijfeld, vraagde het de Reeden, deze zal het u zeggen.

REEDEN. De waarheid hiervan is my ontwyffelyk: want zo wy de Natuur willen bepaalen, zo zullen wy hem 't welk ongerymt is, met een Niet moeten bepalen en dat onder deze volgende eigenschappen, namentlyk dat hy is Een, Eeuwig, door zig zelfs oneyndelyk, welk ongerymtheid wy ontgaan stellende dat hy is Een Eeuwige Eenheid, oneindig, almachtig, enz. de Natuur namentlyk oneyndig, en alles in dezelve begrepen, en de ontkenninge dezes noemen wy de Niet.

BEGEERLYKHEID. Ey dog dit rymt zig alwonderlyk, dat de Eenheid met de Verscheidenheid, die ik alomme in de Natuur zie, te zamen overeenkomt. Want hoe? ik zie dat de verstandige zelfstandigheid geen gemeenschap heeft met de uijtgebreide selvstandigheid, en dat d'een de andere bepaald, en indien gy

buyten deze twee zelfstandigheeden nog een derde wilt stellen, die in alles volmaakt is, ziet zo wikkeld gy u zelve in openbaare strydigheeden; want zo dese derde gesteld word buyten de twee eerste, zo ontbreken hem dan alle de eygenschappen die deze twee toebehooren: het welk immers in een geheel, buyten 't welk geen ding is, geen plaats kan hebben. Daarenboven, zo dit wezen almagtig is ende volmaakt, zo zal het zodanig dan zyn, om dat het zig zelfs, en niet om dat het een ander heeft veroorzaakt; en nogtans zoude hy almagtiger zyn, die (dewelke)¹⁾ en zig zelve en daarenboven nog een ander konde voortbrengen. En eyndelyk, indien gy 't alwetende noemd, zo is 't noodzaakelyk dat het zig zelfs kenne; en met een moet gy verstaan, dat de kennisse van zig zelfs alleen minder is, als de kennis van zig zelfs te zamen met de kennisse van de andere zelfstandigheeden. All het welk openbaare tegenstrydigheden zyn: En daarom wil ik de Lieve geraaden hebben dat zy zig gerust houde met hetgene ik haar aanwyze; en na geen andere dingen om te zien.

LIEVDE. Wat dogh ô Eerlooze, hebt gy my aangeweze anders als datgene uyt hetwelke terstond myn verderf gevloeyd is. Want zo ik my ooit met datgene 't welk gy my hebt aangewezen hadde vereenigd, aanstonds was ik vervolgd geweest van twee hoofavyanden des menschelyken geslaghts, de *Haat* namentlyk, en het *Berouw*, en van Vergeetenheid ook menigmaal; en alzo keer ik my andermaal tot de Reeden, en dat hy maar voortgaa en aan deze vyanden den mond stoppe.

REEDE. Dat gy dan, ô! Begeerlykheid, zegd, verscheide zelfstandigheden te zien, dat is, zeg ik u, valsch: want klaarlyk zie ik dat' er maar een Eenige is, de welke door zig zelve bestaat, en van alle de andere

¹⁾ „dewelke” a me uncis inclusum est. A. E.

eigenschappen een onderhouwder is. en byaldien gy dan het lighaamelyke, en het verstandige wilt noemen zelfstandigheeden in opzigt van de wyzen, die daarvan afhankelijk zyn, wel aan, zo moet gy haar dan ook wyzen noemen, in opzigt van de zelfstandigheden van dewelke zy afhangen: want als door zig zelys bestaande, en worden zy van u niet begrepen; En op dezelve manier, als het willen, gevoelen, verstaan, beminnen, enz. verscheide wyzen zyn van 't geene gy een denkende zelfstandigheid noemd, die gy alles tot een brengt, en van alle deze een maakt, also ik dan ook besluyte, door uw eygen bewyzen, dat En de Oneyndige uytgebreidheid en denking, mitsgaders andere oneindige eigenschappen, (of volgens uw styl andere zelfstandigheeden) niet anders zyn als wyzen van dat Eenige, Eeuwige, oneindige door zigzelys bestaande weezen; en van alle deze stellen wy als gezeid, Een Eenige ofte Eenheid, buyten welke men geen zaake verbeelden kan.

BEGEERLYKHEID. In deze uwe manier van spreken, zie ik, zo my dunkt, een zeer groote verwerringe, want gy schynt te willen, dat het geheel iets zoude zyn buyten of zonder syn deelen, dat voorwaar ongerymt is. Want alle filosofhen zeggen eenparig, dat het geheel is een tweede kundigheid, en dat in de Natuur buyten het menschelyk begrip geen zaake en is.

Daarenboven zo ik uyt u Exempel afneem, zo vermengd gy het *geheel* met de *oorzaak*: want gelyk ik zegge, Het geheel bestaat alleen van of door syn deelen, en also is 't dat gy de denkende kraght verbeeld als een zaak van dewelke het Verstand, de Liefde enz. afhangd. En gy kont die geen Geheel noemen, maar een Oorzaak van de Uytwerkwelen van u nu algenoemd.

REEDE. Ik zie vast hoe gy tegen my alle uwe, vrunden te zamen roept, en also 't gene gy niet vermogt hebt, met uwe valsche redenen uyt te werken,

dat tragt gy nu te doen met dubbelzinnigheid van woorden, gelyk gemeenlyk het werk is dengenen, die zig teegen de waarheid kanten, dogh 't en zal u, om door dat middel de Liefde tot u te krygen, niet gelukken. Uw zeggen dan is, dat de oorzaak (aangezien zy is een Veroorzaker van de uytwerkzelen,) derhalven buyten dezelve moet zyn. En dit zegd gy daarom dewyl gy maar alleen en weet van de Oovergaande en niet van de Inblyvende oorzaak, dewelke geenzins iets buyten zig zelve voortbrengd. By voorbeeld Het Verstand, hetwelk oorzaak is van syn begrippen, en daarom word ook het verstand van my (voor zo veel, of in opzigt het van syne begrippen afhangd) genoemd een oorzaak. En wederom in opzigt het bestaat van syne begrippen een geheel: Alzo ook God en is met syne uytwerkzelen of schepzelen geen Ander, als een inblyvende oorzaak, en ook een geheel, in opzigt van de tweede aanmerkinge.

TWEEDE ZAMENSPREEKINGE

DIENENDE EENSDEELS TOT DAT VOORGAANDE, ANDERDEELS
TOT HET TWEDE NAVOLGENDE DEEL, TUSSCHEN

ERASMUM EN THEOPHILUM.

ER. Ik heb U, ô Theophile, hooren zeggen, dat God een oorzaak is van alle dingen, en daarby dat hy geen andere oorzaak kan zyn, als een Inblyvende: Indien hy dan een inblyvende oorzaak is van alle dingen, hoe dan kond gy hem een verder oorzaak noemen? Want dat is in een Inblyvende oorzaak onmogelyk.

THEOPHILUS. Wanneer ik gezegd hebbe, dat God een verder oorzaak is, zo is dat van my niet gezegd, als in opzigt van die dingen, dewelke God (zonder

eenige omstandigheeden, als alleen syne wezentlykheid) onmiddelyk heeft voortgebracht; maar geenzins dat ik hem absoluyt een verder oorzaak hebben genoemd: hetwelk gy ook uyt myne woorden klaar hebt kunnen afneemen. Want ik heb ook gezeid, dat wy hem in eenigen manieren een verder oorzaak kunnen noemen.

ERASMUS. 't geen gy my wilt zeggen, verstaa ik nu genoegzaam; maar ik merke ook aan, dat gy gezegd hebt, dat het gevrogte van de innerlyke oorzaak op zodanig een wyze met syn oorzaak vereenigt blyft, dat het met dezelve te zamen een geheel maakt. En indien dit zo is, zo en kan dunkt my God geen inblyvende oorzaak zyn. Want zo hy en 't geene van hem is voortgebracht te zamen een geheel maaken, zo schryft gy God op de eene tyd meer wezen toe, als op de andere tyd. Neemt my, ik bidde u, deze twyffel weg

THEOPHILUS. Zo gy, Erasme, uyt deze verwarring wild geraaken, zo neemt eens wel in acht, hetgeen ik u hier zal zeggen.

Het wezen van de zaak en neemt niet toe door het vereenigen van een ander zaak, met dewelke het een geheel maakt; maar in teegendeel het eerste blyft onveranderlyk. Ik zal u, opdat gy my te beter zouwd verstaan, een voorbeeld stellen. Een beeldhouwer die heeft van hout gemaakt verscheyde gedaante, na de gelykenis van de deelen eenes menschelyken lighaams; h neemt een van deze 't welk de gedaande heeft van een menschelyke borst, hy voegd het te zamen met een ander, dat de gedaande heeft van een menschel k hoofd, en maakt van deze twee een geheel, hetwelk het bovenste gedeelte van een menschelyk lighaam vertoond; zult gy nu daarom zeggen, dat het wezen van het hoofd heeft toegenomen, omdat het vereenigt was met de borst? Dat is bedrog. Want het is hetzelfde dat het te voren was. Tot meerder klaarheid zal ik u een ander

voorbeeld stellen, namentlyk een denkbeeld, hetwelk ik hebbe van een driehoek; en een ander ontstaande door uytstrekking van een van die hoeken, welke uytgestrekte of uytstreckende hoek noodzakelyk gelyk is met de twee teegengestelde innerlyke, en zo voort. Deze zeg ik hebben voortgebragt een nieuw denkbeeld, N^a. dat de drie hoeken van den driehoek gelyk zyn met twee regte. Welk denkbeeld met het eerste zo vereenigd is, dat het zonder dezelve niet bestaan nogh begreepen kan worden. En van alle denkbeelden, die een ieder heeft, maaken wy een geheel, ofte, ('t welk hetzelfde is) een wezen van reeden: 't welk wy Verstand noemen. Ziet gy nu wel, dat alschoon dit nieuw denkbeeld zig vereenigd met het voorgaande, dat daarom in het weze van 't voorgaande geen verandering vald, maar integendeel zonder de minste verandering blyft. En hetzelfde kont gy ook zien in een iegelyk denkbeeld, dat in zig liefde voortbrengd: welke liefde in geenerly wyze het weze van het denkbeeld doet toe neemen. Maar waartoe zoveel voorbeelden opgehoopt? daar gy zelve in het voorgebeelde, waaraf wy nu spreken, dit klaarlyk kond zien. Ik heb duydelyk gezegd, dat alle eyenschappen, die van geen ander oorzaak afhangen, en om welke te beschryven, geen geslagt van nooden is, aan het wezen Gods toebehooren: en dewyl de geschapen dingen niet magtig zyn, een eygenschap te stellen, zo en vermeederen zy door deze het wezen gods niet, hoe naauw zy ook met hetzelfde komen te vereenigen.

Doet hierby, dat het Geheel maar is een wezen van Reeden, en niet en verschild van 't algemeen, als alleen hier in, dat het algemeen gemaakt woord van verscheide Nietvereenigde ondeilbaare, maar het Geheel van verscheide Vereenigde ondeilbaare; en ook hierin, dat het Algemeen maar begrypt deelen van hetzelfde geslagt, maar het Geheel deelen en van hetzelfde en van een ander geslagt.

ERASMUS. Zoveel dit belangd hebt gy my voldaan. Maar boven dit hebt gy nog gezegd, dat Het gevrogte van de innerlyke oorzaak¹⁾ niet en kan vergaan zo lang zyn oorzaak duurd, hetwelk ik wel zie zeeker waar te zyn, maar dit zo zynde hoe kan God dan nog zyn een innerlyke oorzaak van alle dingen, daar nogtans veel dingen te niet gaan? Dog gy zult volgens uw voorige onderscheid zeggen, dat God eigentlyk een oorzaak is van die gevrogte, die hy onmiddelyk zonder eenige meer omstandigheeden, als alleen syne eyenschappen heeft voortgebragt; en dat deze dan zo lang haar oorzaak duurt niet en kunnen te niet gaan: maar dat gy God geen innerlyke oorzaak noemd van die gevrogte, welkers wezentlykheid niet onmiddelyk van hem afhangen, maar van eenige andere zaak geworden zyn, als alleen voor zo veel haare oorzaaken zonder God niet werken, nog kunnen werken, nog ook buyten hem; En hierom dan ook, aangezien zy niet onmiddelyk van God zyn voortgebragt, te niet kunnen gaan. Dogh dit en voldoet my niet. Want ik zie dat gy besluyt dat het menschelyk verstand onsterfelyk is, omdat het een gevrogd is, dat God in zig zelfs heeft voortgebragd. Nu dan, het is onmogelyk dat' er meer van nooden is geweest, om een zodanig verstand voort te brengen, als alleen de eyenschappen Gods; want om te zyn een wezen van zo een uytsteekende volmaaktheid, zo moet het alzo wel, als alle andere dingen, die onmiddelyk van God afhangen, van eeuwigheid geschapen zyn. en zo ik my niet bedrieg, ik heb het u hooren zeggen. En dit dan zo zynde, hoe zult gy dit zonder swarigheid over te laten ondschieten?

THEOPHILUS, 't Is waar ERASME, dat die dingen, (die om haar wezentlykheids wille geen ander ding van

¹⁾ „oorzaak” ab alia manu adscriptum est. A. E.

doen hebben, als de eyenschappen gods), die onmiddelyk van hem van eeuwigheid geschapen zyn. Maar staat aan te merken, dat alschoon het noodzaakelyk is, dat er tot de wezentlykheid van een zaak vereyscht word, een Bezondere wyzing (modificatio) en een zaake buyten de eyenschappen Gods, dat daarom e enwel God niet nalaat een zaak onmiddelyk te kunnen voortbrengen. Want van de nootzaakelyke dingen die vereyscht worden, om de zaaken te doen zyn, zyn eenige omdat zy de zaak zouden voortbrengen, en andere omdat de zaak zoude kunnen voortgebracht zyn. Als by voorbeeld, Ik wil in zeeker kamer licht hebben, Ik steek het op, en dit verligt door zig zelfs de kamer: off' ik doe een venster open, welke opening wel niet zelfs het licht maakt, maar nogtans te weege brengd, dat het licht in de kamer kan in komen. En alzo word ook tot de beweging van een lighaam een ander lichaam vereyscht, 't welk al die beweging moet hebben, die van hem over gaat tot het ander: Maar om in ons een denkbeeld van God voort te brengen, en word geen ander bezonder zaak vereyscht, die daar hebbe hetgeen in ons voortgebracht word, maar alleen een zodanig lichaam in de Natuur welkers denkbeeld noodzakelyk zy, om God onmiddelyk te vertoonen. 'T geen gy ook uyt myne woorden hebt kunnen afneemen. Want God heb ik gezeid, word alleen door zig zelfs, en niet door wat anders gekend. Dog dit zeg ik u, dat zo lange wy van God niet en hebben een zoo klaaren denkbeeld, hetwelk ons in diervoegen met hem vereenigd, dat het ons niet toelaat eenige zaake te beminnen buyten hem, wy niet en kunnen zeggen waarlyk te zyn met God vereenigd, en zo onmiddelyk van hem af te hangen. En 't geene gy nog zout mogen hebben te vraagen, laat dat op een ander tyd zyn, tegenwoordig nodigd my de gelegenheid tot wat anders. Vaart wel.

ERASM. Voor 't tegenwoordig niet, maar ik zal my nu met 'et geen gy my nu gezeid hebt bezighouwd en tot naader gelegentheid, en u God bevelen.

Cap. III.

Wy zullen dan alsnu aanvangen te handelen van die eygensenschappen, welke wy ¹⁾ Eigene genoemd hebben. En vooreerst hoedanig God een oorzaak is van alles. Hier te vooren dan hebben wy nu al gezeid, hoe dat de eene zelfstandigheid de andere niet kan voortbrengen; En dat God een wezen is, van welke alle eigenschappen gezeid worden: alwaar uyt klaarlyk volgd, dat alle andere dingen geenzins en kunnen nog bestaan, nog verstaan worden, zonder nog buyten hem. Weshalven wy dan met alle reeden mogen zeggen, God te zyn een oorzaak van alles.

Aangezien men dan gewoon is de werkende oorzaak in agt deelen te verdeelen, zo laat ons dan eens onderzoeken hoe en op wat wyze God een oorzaak is?

1. Dan zeggen wy dat hy is een uitvloeyjende ofte daarstellende oorzaak van syne werken: en in opzigt de werkinge geschied, een doende ofte werkende oorzaak, hetwelk wy voor een stellen, als op elkander opzigtig zynde.

2. Ten anderen is Hy een Inblyvende, en geen Overgaande oorzaake, aangezien hy alles in zig zelfs, en niet buyten zig en werkt, omdat buyten hem niets niet en is.

3. Ten derden. God is een Vrye oorzaak en geen

¹⁾ Deze volgende worden Eigene genoemd, omdat ze niet anders als Adjectiva die niet verstaan kunnen worden zonder haar Substantiva. Dat is God zoude wel zonder deze geen God zyn, maar nogtans is door deze geen God; want zy niet zelfstandigs door welke God alleen bestaat, te kennen geven.

Natuurlyke, gelyk wy dat heel klaar zullen toonen, en doen blyken, wanneer wy zullen handelen van of god kan nalaaten te doen hetgene hy doet? alwaar dan meteen verklaard zal worden, waarin de waare vryheid bestaat.

4. God is een oorzaak door zig zelfs, en niet door een toeval; hetwelk uyt de verhandeling van de praedestinatie nader zal blyken.

5. Ten vyfden. God is een voornaame oorzaak van syne werken, die hy onmiddelyk geschapen heeft. als daar is de roeringe in de stof enz. in welke de minvoorneeme oorzaak geen plaats kan hebben. Nadien dezelve altyd is in de bezondere dingen: als wanneer hy door een harde wind de zee droogh maakt; en zoo voort in alle bezondere dingen, die in de natuur zyn.

De Minvoornam-beginnende oorzaak en is in God niet, omdat buyten hem niet is dat hem zoude kunnen prangen. Dog de voorgaande oorzaak is syn volmaakteit zelve, door dezelve is hy en van zig zelfs een oorzaak, en by gevolg van alle andere dingen.

6. Ten zesden. God is alleen de eerste ofte Beginnende oorzaak, gelyk blykt by onze voorgaande betooging.

7. Ten zevende. God is ook een Algemeene oorzaak, dogh alleen in opzigt dat hy verscheide werken voortbrengt, anders kan zulks nooit gezeid worden: Want hy niemand van doen heeft, om uytwerkselen voort te brengen.

8. Ten Aghtsten. God is de naaste oorzaak van die dingen, die oneindelyk zyn, en onveranderlyk, en dewelke wy van hem zeggen onmiddelyk geschapen te zijn, dog de laatste oorzaak is hy en eenigzins van alle de bezondere dingen.

Cap. IV.

Dat God hetgeene hy doet zoude kunnen laten te doen, ontkennen wij, en zullen het meede bewijzen, handelende van de Predestinatie, alwaar wij ¹⁾ betoonen zullen, dat alle dingen noodzaakelyk van hare oorzaken afhangen, dog ten andere dit word meede bewezen door de volmaaktheid Gods, want het is buyten alle twyffel waar dat God alles even zo volmaakt kan uytwerken, als het in syne Idea is begreepen, en gelykerwys de dingen die van hem verstaan worden, van hem niet volmaakter kunnen verstaan worden, als hy die verstaat, alsoo kunnen van hem alle dingen zo volmaaktelyk worden uytgewerkt, dat ze van hem niet volmaakter en kunnen voortkomen. Ten anderen als wy besluyten, dat God niet heeft kunnen nalaten te doen 't geene hy gedaan heeft, zo ontleenen wy dat van syne volmaaktheid, dewyle het in God te kunnen nalaten 't geen hy doet, een onvolmaaktheid zoude zijn, zonder nogtans in God te stellen een minvoorneem-beginnende oorzaak, die hem zoude bewoogen hebben tot doen, want alsdan en waar hij geen God. Dog nu valt wederom het geschil, namentlyk, of god al dat welk in zyn Idea is, en hy zo volmaaktelyk kan doen, of hy dat zeg ik zoude kunnen nalaten te doen? en of zulk nalaten in hem een volmaaktheid is?

Wy zeggen dan dewyl alles dat'er geschied van God gedaan woort, also by hem noodzaakelyk moet voorbepaalt zijn, andersins waar hy veranderlyk, dat dan in hem een groote onvolmaaktheid zoude zijn. En dat deze voorbepaaldheid by hem van eeuwigheid moet zijn, in welke eeuwigheid geen voor of na is, zo volgt daaruyt kragtelyk dat God te vooren op geen anderwys de dingen heeft kunnen voorbepaalen, als die

¹⁾ In codice scriptum est „by”. A. E.

nu van eeuwigheid bepaald zijn, en dat God nog voor, nog zonder deze bepalinge heeft kunnen zyn. Voorder, als God iets zoude nalaten te doen, zo most dat voortkomen uyt een oorzaak in hem, of uijt geen, ja, dan is 't noodzaakelyk dat hij het moet nalaten te doen: zo neen, zo is 't noodzakelyk dat hy het niet moet nalaten, dits in zig zelfs klaar. Alvoorder: in de geschape zaake is het een volmaaktheid dat ze is, en dat ze van God is veroorzaakt, want van alle onvolmaaktheid is de grootste onvolmaaktheid het niet zijn, en dewijle het hejl en de volmaaktheid van alles is de wille Gods, en als God dan zoude willen dat deze zaake niet en waar, zo zoude immers het heil en de volmaaktheid van dezelfde zaak bestaan in het niet Zijn, hetwelke in zig zelfs tegenstrydig is. Alzoo dat wij dan ontkennen, dat God kan nalaten te doen, hetgeene hij doet: hetwelk zommige voor laster en verkleininge Gods achten. Dog dit seggen komt hervorft, omdat niet regt begreepen wort, waarin de Ware vrijheid bestaat, dewelke geenzins en is zo zij waanen namentlijk in iets goets of kwaats te kunnen doen of laten: maar de Ware vrijheid is alleen of niet anders als de eerste oorzaak, dewelke geenzins van iets anders geprangt of genoodzaakt word, en alleen door zijne volmaaktheid oorzaak is van alle volmaaktheid: en dat dienvolgende, zo god dit konde laten te doen, hy niet volmaakt zoude wizen: want het goet doen of volmaaktheid te kunnen laten in hetgeene hij uytwerkt, en kan in hem geen plaats hebben, als door gebrek.

Dat dan God alleen de eenigste vrije oorzaak is, is niet alleen uyt hetgeene nu gezeid is klaar, maar ook hierdoor, namentlijk, dat er bujten hem geene uijtwendige oorzaak is, die hem soude dwingen of noodzaaken, al hetwelk in de geschape dingen geen plaats heeft.

Hier teegen werd op deze wijze geargumenteert. Het

goet is daarom alleen goet, om dat God het wil, en dit zo zijnde zo kan hy immers wel maaken dat het kwaad goet wordt. Dog zodanig argumenteeren sluijt also wel, als of ik zeide, omdat God wil dat hy god is, daarom is hy God, ergo 't is in syn magt geen God te wezen, 't welk de ongerijmtheit zelve is. Voorders als de menschen iets doen, en men haar vraagt waarom zij dat doen, de antwoord is, omdat de regtvaardigheid het also vereischt. Vraagt men dan waarom de Regtvaardigheid of liever de eerste oorsaak van alles dat regtvaardig is het alzo vereijst? ¹⁾ zo moet de antwoord zijn, omdat de rechtvaardigheid dat zo wil. Maar eylieve zoude de Rechtvaardigheid denk ik wel kunnen nalaten rechtvaardig te zijn? geenzins, want alsdan en kond'se geen Regtvaardigheid wezen. Maar die geene dewelke zeggen, dat God alles 't geen hij doet, daarom doet, omdat het in zig zelfs goet is, deze zeg ik zullen mogelijk denken, dat ze met ons niet verschillen. Doch 't verre daaraf, want zy al voor *goed* ²⁾ iets stellen te zijn, aan hetwelk hij verplicht of verbonde zoude zijn, namelijk een oorzaak, die een begeerte heeft, van dat dit goet en dat wederom rechtvaardig is, en zoude zijn.

Nu valt dan voorder het geschil, namelyk of God, schoon alle dingen van hem op een andere wyze waren geschapen van eeuwigheid, of geordonneert en voorbepaald als die nu zijn, of hy dan zeg ik eeven volmaakt zoude zijn? Waarop het antwoord dient, dat byaldien de Natuur van alle eeuwigheid op een andere wijze als die nu is, ware geschapen geweest, zo zoude noodzakelyk moeten volgen na de stelling der geener, die God wille en verstand toeschrijven, dat dan God beide, en een ander wille en een ander verstand, als doen gehad heeft, volgens dewelke hij het anders gemaakt zoude hebbe: en zo is men dan genoodzaakt te achten, dat god nu

¹⁾ Haec verba „het etc” in codice suprascripta sunt ab alia manu. A. E.

²⁾ Corr. *goed* alia manus pro *god*, quod erat scriptum. A. E.

anders gesteld is als doen, en doe anders gesteld was als nu, also, dat indien wij stellen, hij nu de aldervolmaakste is, genoodzaakt zijn te zeggen, hij het alsdoen niet en was, zo wanneer hij alles anders schiep. Al hetwelke als dingen zynde, die tastelyke ongerymtheeden in zig besluyten, en geenzins aan God die nu, te voeren en in alle eeuwigheid, onveranderlyk is, geweest, en blyven zal, kan toegepast worden. Dit word van ons verder bewezen uyt de beschrijvinge, die wy van de vrije oorzaak gemaakt hebben: dewelke niet en is iets te kunnen doen of laten, maar alleen dat ze niet van iets anders afhangt, also dat alles wat God doet, dat word van hem als van de aldervrijste ¹⁾ oorzaak gedaan en uytgewerkt. Indien hy dan de dingen te voeren anders, als die nu zijn, gemaakt hadde, zo moet immers volgen, dat hij t' eeniger tyd onvolmaakt geweest is. 't welk dan valsch is. Want aangezien God de eerste oorzaak is van alle dingen, zo moet dan in hem iets zijn, door het welke hij doet, dat geene het welke hy doet en niet nalaat te doen. Dewyl wij zeggen dat de Vrijheid niet bestaat in iet te doen of niet te doen, en omdat wy mede getoond hebben, dat dat geene, hetwelke hem iets doet doen, niet anders kan zijn, als syne eige volmaaktheid zelve, zo besluyten wij, dat indien het sijne volmaaktheid niet en was, die het hem dede doen, dat de dingen niet en souden zijn, of in het wezen kunnen gekomen hebben, om te zijn hetgeene die nu zijn. Hetwelke evenveel is, als of men zeide, Indien God onvolmaakt was, zo zouden de dingen nu anders zijn, als die nu zijn.

Dus veel van de eerste, nu zullen wij dan overgaan tot de tweede eigenschap, die wy in God eigen noemen, en zien wat ons daaraf te zeggen valt, en zo voort ten eynde.

¹⁾ Ita correxi pro „allerwyste”, quod est in codice. A. E.

Cap. V.

De tweede eigenschap die wij (*proprium* of) eigen noemen is de Voorzienigheid, welke bij ons niet anders is als die poginge, de wij en in de geheele Natuur, en in de bijzondere dingen ondervinden, strekkende tot behoudnisse en bewaringe van haar zelfs wezen. Want het is openbaar, dat geen ding door syn eige natuur zoude kunnen trachten tot syn selfs vernietinge, maar integendeel dat ieder dink in zelfs een poginge heeft ¹⁾, om zig zelfs en in syn stand te bewaaren, en tot beter te brengen, zo dat wij dan volgens deze onze beschryvinge stellen, Een Algemeene en een bijzondere voorzienigheid: de algemeene is die, door dewelke ieder zaak voortgebracht en onderhouden word voor zoveel zy zyn deelen van de geheele natuur. De bijzondere voorzienigheid is die poginge, die ieder ding bijzonder tot het bewaren van sijn wezen heeft, voor zoveel ze niet als een deel van de Natuur, maar als een geheel aangemerkt word, hetwelk met dit navolgende exempel verklaart word: Alle de leeden van de mensch woorden voorzien ende voorzorgt, voor zo veel zy deelen van de mensch zyn, hetwelk de algemene voorzienigheid is: en de bijzondere is die poginge, die ieder bijzonder lit (als een geheel, en geen deel van de mensch) tot het bewaren en onderhouden van syn eygen welstand heeft.

Cap. VI.

De derde eigenschap is zeggen wij de goddelyke praedestinatie.

¹⁾ Superscriptum est "heeft" ab alia manu. A. E.

1. Al voorens hebben wij bewezen, dat God niet en kan laten te doen het geene hij doet namelyk, dat hij alles zo volmaaktelyk heeft geschapen, dat het niet volmaakter kan zyn.

2. En daarbij dat geen dink zonder hem en kan bestaan nog ook verstaan worden.

Staat nu aan te merken off er dan in de natuur eenige gebeurlyke dingen zijn, namentlyk off er eenige dingen zyn, die kunnen gebeuren, en ook niet gebeuren. Ten anderen, of er eenige saake is van dewelke wij niet kunnen vragen waarom ze is? Maar datter geen gebeurlyke dingen zijn, bewijzen wij dusdanig:

Iets dat geen oorzaak heeft om te zyn, is onmogelyk dat het zy: Iets dat gebeurlyk is heeft geen oorzaak. ergo. het eerste is buyten alle disput: het tweede bewijzen wy aldus:

Indien iets dat gebeurlyk is, een bepaalde en zeekere oorzaak heeft om te zijn, so moet het dan noodzakelyk zijn; maar dat het en de gebeurlyke en de noodzakelyke tegelyk zoude zijn is strydig. Ergo. —

Misschien zal iemand zeggen, dat iets gebeurlyk wel geen bepaalde en zekere oorzaak heeft, maar een gebeurlyke als dit dan zodanig zoude zijn, zo moet het zyn of in sensu diviso, of in sensu composito, te weten of dat de wezentlykheid van die oorzaak, niet als oorzaak zynde, gebeurlyk is; of wel dat het gebeurlyk is dat dat iets ('t welk wel noodzakelyk in de natuur zoude zijn) een oorzaak zal wezen dat dat gebeurlyke iets voortkomt: edog en het een en het ander beide zyn zij valsch. Want wat het eerste aangaat

Indien dat gebeurlyk iets daarom gebeurlyk is, om dat zyn oorzaak gebeurlyk is, zo moet dan ook die oorzaak gebeurlyk zijn, omdat die oorzaak die haar veroorzaakt heeft, ook gebeurlyk is, et sic in infinitum.

En dewyl nu al te vooren bewezen is, dat van een

eenige oorzaak alles afhangt, zo zoude dan die oorzaak ook gebeurlijk moeten zijn: 't welk openbaar valsch is.

Aangaande het tweede dan, bijaldien die oorzaak niet meer bepaald en was, om het eene of om het ander voort te brengen, dat is om deze *iets* voort te brengen of natelaten voort te brengen, zo waart t' eenemaal onmogelijk, en dat hy het zoude voortbrengen, en dat hy het soude laten voortbrengen 't welk regt streidig is.

Wat dan ons voorige tweede belangt, van datter in de Natuur geen zaak en is, van dewelke men niet kan vragen waarom dat ze is, welk ons seggen te kennen geeft, dat bij ons te onderzoeken staat door welke oorzaak iets wezentlyk is; want die niet zynde was 't onmogelijk dat het iets zoude zijn. Deze oorzaak dan moeten wij of in de zaak of buiten de zaak zoeken. Dog zo men na den regul vraagt, om dit onderzoek te doen wy zeggen, dat' er alheel geen scheijnt van nooden te zijn: want indien de wezentlykheid aan de natuur van de zaak behoort, het is zeker, dat wij dan de oorzaak niet buiten haar moeten zoeken: dog indien het zoodanig niet en is met dit iet, zo moeten wij immers de oorzaak buyten haar zoeken. Maar nadeemaal het eerste alleen aan God toebehoort, zo word daardoor betoond (gelijk wij zulks nu ook al te vooren gedaan hebben) dat God namentlyk alleen de eerste oorzaak van alles is. En hieruyt dan blykt meede, dat deze en geene wille van den mensch (want de wezentlykheid van de wil en behoort niet aan sijn wezen) ook een uijterlyke oorzaak van dewelke zij noodzaakelyk veroorzaakt word, moet hebben: hetwelk ook soodanig blykt te zijn, uyt alle het geene wij in dit cap. gezeit hebben; en ook nog meer zal blyken, zo wanneer wij in het tweede deel van de vrijheid des menschen zullen handelen en spreken.

Tegen dit alle word van andere tegengeworpen: hoe is 't mogelyk dat god, die gezeid wórd ten hoogsten volmaakt, en de eenigste oorzaak, beschikker en voorzorg van alles te zijn, toelaet, dat des niet tegenstaande allomme zulk een verwarring word gesien in de Natuur: En ook waarom hij den mensch niet heeft geschapen, dat hy niet en konde zondigen?

Vooreerst dan datter verwarring in de natuur is, kan met regt niet geseid worden, aangezien dat niemand alle de oorzaaken van de dingen bekend zijn, om daarvan te kunnen oordeelen: dog deze tegenwerping ontstaat uijt deze onkunde, van dat zij algemeene Ideen gesteld hebben, met dewelke zy meinen, dat de besondere, om volmaakt te zijn, moeten over een komen. Deze Ideen dan stellen zij te zijn in heet verstand van God, gelijk veel van Platoos Navolgers gezeit hebben, dat namentlijk deze algemeene Ideen (als Redelyk, Dier, en diergelyke) van God zyn geschapen, en die Aristotelem volgen, alshoon zy wel zeggen dat deze dingen geen daadelyke, maar zaaken van Reeden zijn, nogtans worden die bij haar veeltyds als zaaken aangemerkt, aangezien zy klaarlijk gezeyd hebben, dat sijne voorsorge zig niet over de besondere, maar alleen over de geslagte uytstrekt e. g. noijt heeft God sijne voorsorge gehad over Bucephalum enz. maar wel over het geheele geslagte van Paard. Zij zeggen ook dat God geen wetenschap heeft van de besondere en vergankelijke dingen, maar wel van de algemeene, die na haar meeninge onvergankelyk zijn. Dog wij hebben dit met regt in haar voor een onwetenschap aangemerkt, want eerst de byzondere alle alleen hebben oorzaak en niet de algemeene, dewyle die niets zijn.

God dan is alleen een oorzaak en voorzorg van de besondere dingen: zo dan de besondere dingen zullen moeten overeenkomen met een andere Natuur soo en

zullen zij dan niet met haar eigen overeen kunnen komen en volgens dien niet zijn die zy waarlyk zijn. e. g. bij aldien God alle menschen zo als Adam voor den val had geschapen, zo hadde hij dan ook alleen Adam en geen Petrus nog Paulus geschapen; ne maar dat is de rechte volmaaktheid in God, dat hij alle dingen, van de minste tot de meeste haar wezentheid geeft, of om beter te zeggen, dat hij alles volmaakt in hem zelfs heeft.

Wat het andere aangaat van waarom dat God de menschen niet en heeft geschapen datse niet en zondigen, daarop dient dat alles watter van de zonde ook gezeid word, zulks alleen maar gezeid word in opzigt van ons te weeten als wanneer wij twee dingen met een ¹⁾ anderen off onder verscheide opzigten vergelyken. E. g. Indien iemand een uurwerk om te slaan en de uren aan te wyzen net gemaakt heeft, en dat dat werkstuk met het oogmerk van den maker, wel overeenkomt, zo zegt men het goet te wezen, en zo niet zegt men het kwaat te zijn, niet tegenstaande het dan zelfs ook goet zoude kunnen wezen, soo maar zijn oogmerk was geweest het verwacht en bujten tijds te doen slaan te maaken.

Wy besluyten dan en zeggen, dat Petrus met de Idea van Petrus gelyk 't noodzakeylk is, moet overeenkomen en niet met de Idea van Mensch, goet en kwaat, of zonden en zijn, dat niet anders als wijzen van denken, en geenzins eenige zaaken off iets dat wezentlykheid heeft, gelyk wy dat wel ligt in het navolgende nog breeder zullen betoonen. Want alle dingen en werken die in de Natuur zijn, die zijn volmaakt.

¹⁾ Ita correxi pro „den”, quod est in codice. A. E.

Cap. VII.

Alhier zullen wij dan nu aanvangen te spreken van die ¹⁾ eigenschappen welke gemeenlijk aan God toegepast worden, en echter nogtans aan hem niet en behooren; als mede van die door welke men poogt God te bewijzen dog vruchteloos: en meede van de wetten der warer beschrijvinge.

Om dit te doen zullen wij ons niet zeer bekommeren met die verbeeldingen, die de menschen gemeenlyk van God hebben: maar wij sullen alleen kortelyk onderzoeken, wat de Philosophi ons daarvan weten te zeggen. Deze dan hebben God beschreven te zijn Een wezen uijt of van zich zelfs bestaande, oorzaak van alle dingen, Alweetende, Almachtig, eeuwig, eenvoudig, oneindig, 't opperste goet, van oneindige barmhartigheid enz. Dog aleer wij tot dit onderzoek toetreden, laat eens vooraf gezien worden, wat zij ons al toestaan.

Eerstelyk zeggen zij datter geen ware of wettelijke

¹⁾ Aangaande de eigenschappen van dewelke God bestaat, die zijn niet als oneijndige zelfstandigheeden, van dewelke een ieder des zelfs oneindig volmaakt moet zijn. Dat dit noodzaakelyk zo moet zijn, daarvan overtuigt ons de klare en onderscheidelyke reeden, doch datter van alle deze oneindige, tot nog toe maar twee door haar zelf wezen ons bekend zijn, is waar; en deze zijn de denking en uijtgebreidheid, voort alles dat gemeenlijk aan God werd toegeschreven, en zijn geen eigenschappen, maar alleen seekere wijzen, dewelke hem toegeeigent mogen werden of in aanmerkinge van alles, dat is alle zijne eigenschappen, of in aanmerkinge van Een eigenschap. In aanmerkinge van alle, als dat hij is een eeuwig, door zig zelfs bestaande, oneindig, oorzaak van alles, onveranderlijk. In aanmerkinge van eene, als dat hij is alwetende, wijs, enz., hetwelk tot de denking, en weder dat hij is overal, alles vervult enz., hetwelk tot de uytgebreidheid toebehoort.

beschrijvinge van god en kan gegeven worden, aangezien geen beschrijvinge na haar waan, als van geslacht en onderscheit bestaan kan, en God dan geen gedaante van eenig geslacht zijnde, zo en kan hij niet regt of wettelyk worden beschreeven.

Ten anderen zeggen zy, dat God niet en kan beschreven worden, omdat de beschrijvinge de zaak naakt en ook bevestigende moet uytbeelden, en na haar stelling en kan men van God niet bevestigender maar alleen ontkennender wijze weten, ergo. zo en kan er van God geen wettelijke beschryvinge gegeven worden.

Daarenboven wort nog van haar gezeijd, dat God nooyt a Priori en kan bewezen worden, omdat hy geen oorzaak heeft, maar alleen waarscheynlijk, of door sijne uijtwerkinge.

Dewijl zij ons dan met deze haare stellinge genoegzaam toestaan, dat zy een zeer kleene en geringe kennis van God hebben, zo mogen wij dan nu eens hare beschrijvinge gaan onderzoeken.

Eerstelijk wij en zien niet, dat zij ons hier eenige attributa of eigenschappen geven door dewelke de zaak (God) gekend word wat ze is: maar alleen eenige propria of eigenen, welke wel aan een zaak behoren, edog nooit en verklaren wat de zaak is. Want alhoewel van zig zelfs bestaande, oorzaak te zijn van alle dingen, opperste goetd, Eeuwig en onveranderlijk enz. aan God alleen eigen zijn, zo en kunnen wij nogtans door die eijgenheeden niet weten, wat dat wesen is ende wat eigenschappen het heeft, aan welke dese eigenheden behooren.

Het zal dan nu ook tyd zijn, dat wij eens bezien die dingen dewelke zy god toeschrijven, en nochtans aan ¹⁾

¹⁾ Verstaat hem genomen in aanmerking van alles wat hy is, of van alle zijn eigenschappen, ziet hiervan pag. (40)

hem niet en behooren, als daar is Alwetende, Barmhertig, Wijs, en zoo voort, welke dingen omdat ze maar zijn zekere wijze van de denkende zaak en geenzins en bestaan noch verstaan kunnen worden zonder die zelfstandigheeden van dewelke zij wezens zijn, en hierom dan ook aan hem, die Een Wezen is zonder iets als uijt hem selfs bestaande, niet en kunnen toegepast worden.

Eyndelijk noemen zy Hem het opperste goed, doch indien zy daarbij iets anders als zy alreeds gezeid hebben verstaan, te weten dat god onveranderlyk is, en een oorzaak van alle dingen, zo zyn zij in haar eigen begrip verward geweest, of hun zelfs niet kunnen verstaan, hetwelk hervoort gekomen is uijt haare dolinge van goet en kwaad, meynende de mensch zelfs en niet God oorzaak is van zyn sonden en kwaad — hetwelke volgens 't geene wij nu alreede bewezen hebben, niet en kan zijn of wij zijn genoodzaakt te stellen, dat de mensch dan ook oorzaak is van sijn zelfs. Doch dit zal zo wanneer wy van de wille des menschen hierna handelen, nog klaarder blyken.

Nodig zal het dan nu zijn dat wij haar scheynredenen waarmede zij haar onwetenheid van Gods kennis zoeken te verschoonen, ontknoopen.

1. Zy zeggen dan vooreerst, dat een wettige beschrijvinge bestaan moet van een geslacht en onderscheid. Evenwel alschoon alle de Logici dit toestaan, ik en weet niet van waar zij dit hebben. en zeker zo dit waar moet zijn, zo en kan men niets niet weten: want indien wy volmaaktelyk een zaak door de beschrijvinge van geslagt en onderscheid bestaande, moeten al vooren kennen, zo en kunnen wij dan nooyt volmaakt kennen het opperste geslagt, hetwelk geen geslagt boven hem heeft. Nu dan, Indien dan het opperste geslagt, hetwelk een oorzaak is van de kennis

aller andere dingen, niet gekent word, veel minder dan kunnen de andere dingen, die door dat geslacht verklaart worden, verstaan noch ¹⁾ gekend worden. Edoch aangezien wij vrij zijn en geenzins en achte verbonden aan haare stellingen te zijn, zo zullen wij volgens de ware logicam andere wetten van beschrijvinge voortbrengen, te weten volgens de schiftinge die wij van de Natuur maaken.

Wij hebben nu al gezien, dat de eigenschappen, (of zo andere die noemen, selfstandigheden) zaaken, of om beter en eigentlyker te zeggen, een door zig zelfs bestaande wezen is, en derhalven door zig zelve, zig zelfs te kennen geeft en vertoond.

De andere dingen zien wy dat maar wijzen van die eigenschappen zijn, en zonder dewelke zij ook niet en kunnen bestaan, noch verstaan worden. Dienvolgende dan moeten de beschryvinge zijn van twee geslachten (of soorten).

1. Namelyk van de eigenschappen, die van een zelfsbestaande wezen zijn, en deze behoeven geen geslacht, of iets waardoor ze meer verstaan off verklaart worden: want aangezien zy als eigenschappen van een wezen door zig zelfs zynde zijn, zo worden zij ook door hun zelfs bekend.

De tweede zyn die, die niet door hun zelfs bestaan maar alleen door de eigenschappen, van dewelke zy de wysen zijn, en door dewelke zij, als haar geslagt zijnde verstaan moeten worden. En dit is wat aangaat op haar stelling van de beschryvinge.

Wat het ander aangaat van dat God van ons gekend zoude kunnen worden met een evenmatige kennis, hierop is door D. des Cartes genoegzaam antwoord gegeven in de beantwoordinge op de tegenwerpingen deze saake aangaande pag. 21.

¹⁾ Ab alia manu adscriptum. A. E.

En op het derde van dat God niet en soude kunnen a priori bewezen worden, daarop is mede van ons hier vooren al geantwoord, aangezien dat God oorzaak is van zig zelfs, zo is 't genoeg dat wij hem door zig zelfs bewijzen, en is zulk bewys ook veel bondiger als dat a posteriori, 't welk gemeenlyk niet als door uytwendige oorzaaken geschied.

Cap. VIII.

Alhier zullen wij nu eens, eer wij voortgaan tot iets anders, kortelyk geheel de natuur schiften — te weten in *Natura naturans*, en *Natura naturata*; door de *Natura naturans* verstaan wij een wezen, dat wij (door zig zelfs, en zonder iets anders als zig zelfs van doen hebbende, gelijk alle de eigenschappen (*Attributa*) die wij tot nogh toebeschreven hebben) klaar ende onderscheidelyk begriipen, hetwelk God is. gelijk ook de Thomisten by het selve God verstaan hebben, dogh haare *Natura naturans* was een wezen (zij zo noemende) buyten alle zelfstandigheden.

De *natura naturata* zullen wij in twee verdeelen, in een algemeene, en in een bezondere. De Algemeene bestaat in alle die wyzen die van God onmiddelyk afhangen, waarvan wij in het navolgende Cap. zullen handelen; de bezondere bestaat in alle die besondere dingen dewelke van de algemene wyze veroorzaakt werden, soodat de *Natura naturata* om wel begrepen te worden, eenige zelfstandigheden van noden heeft.

Cap. IX.

Wat dan nu aangaat de algemene *Natura naturata*, of die wijsen of schepzelen die onmiddellyk van God afhangen, ofte geschapen zijn, dezer en kennen wij niet meer als twee namelijk de ¹⁾ *beweginge* in de stoffe, ende het verstaan in de denkende zaak, deze dan zeggen wij dat en van alle eeuwigheid zyn geweest, en in alle eeuwigheid onveranderlyk zullen blyven, een werk waarlyk soo groot als de grootheid des werkmeesters betaamde.

Wat dan besonderlyk aangaat de *Beweginge*, aangezien die eigentlyker tot de verhandeling van de Natuur weet, als wel hier behoord, gelijk als daar is dat ze van alle Eeuwigheid is geweest, en in eeuwigheid onveranderlyk zal blyven, dat z'oneyndig is in haar geslacht, dat ze nog door zig zelfs bestaan noch verstaan kan worden, maar alleen door middel van de Uijtgebreidheid. Van deze alle zeg ik, en zullen wij hier niet handelen, maar alleenlyk zeggen wij er dit af, dat ze is een *Zone*, *maaksel*, of *Uijtwerksel*, onmiddelyk van God geschapen.

Het angaande het Verstaan in de denkende zaak, deze zowel als het eerste is meede een *Zone*, *Maaksel* of onmiddellyk schepzel van God, ook van alle eeuwigheid van hem geschapen, en in alle eeuwigheid blvende onveranderlyk: deze syne eigenschap is maar een namenlyk: alles klaar en onderscheiden in alle tijden te verstaan, uijt het welke spruijt een oneindelyk of aldervolmaaktst genoeg onveranderlyk, niet konnende ²⁾

¹⁾ Nota. 't geen hier van de beweginge in de stoffe gezeid word is hier niet in ernst geseid, want den Autheur meent daaraf de oorzaak nog te vinden, gelyk hy a posteriori al eenigzins gedaan heeft, doch dit kan hier so wel staan, dewyl op het selve niets gebouwd is, of daarvan afhangig is.

²⁾ konnennende falso in codice scriptum. A. E.

nalaten te doen, 't geen het doet, hetwelke alhoewel genoegzaam door zig zelfs klaar zijnde 't geen wy hier nu geseyd hebben, zo zullen wij het nogtans hierna in de verhandeling van de Aandoeningen van de Ziele klaarder bewysen, ende daarom hier niet meer daar af zeggen.

Cap. X.

Om nu eens kortelyk te zeggen, wat dat in zig zelfs goet en kwaad is, zullen wij aldus aanvangen.

Eenige dingen zyn in ons verstand en niet in de Natuur, en zo zijn dan deze ook alleen maar ons eigen werk, en zy dienen om de zaaken onderscheidelyk te verstaan, onder welke wij begrijpen alle betrekkingen, die opzigt op verscheide zaaken hebben, en deze noemen wij *Entia Rationis*. Zo is dan nu de vrage of goet en kwaad onder de *ENTIA rationis* of onder de *ENTIA Realia* behooren. Maar aangezien dat goet en kwaad niet anders is als betrekkinge, zo ist buyten twijffel dat ze onder de *ENTIA Rationis* moeten geplaatst worden, want nooyt zeyd'men dat iets goet is, tenzy in opzigt van iet anders, dat zo goet niet en is, of ons niet zo nuttelyk als iet anders. Want zo zeyd men dat een mensch kwaad is, niet anders als in opzigt van een die beter is. of ok dat een appel kwaad is, in opzigt van een ander die goet of beter is.

Alle het welke onmogelyk niet en zoude kunnen gezeyd worden, bijaldien dat beter of goet, in welker opzigt het zodanig genoemd word niet en was.

Also dan, als men dan zegt dat iets goet is, dat en is dan niet anders te zeggen, als dat het wel overeenkomt met de algemene Idea die wij van sodanige dingen hebben. En daarom, gelyk wij nu al voorens ge-

seid hebben, de dingen moeten overeenkomen met haare bezondere Ideën, welkers wesen een volmaakte wezentheid moet zijn, en niet met de algemene, dewijl ze alsdan niet zouden zijn.

Nopende de bevestinge van 't gene wij nu gezeid hebben; de zaake is by ons klaar, dog evenwel tot een besluyt van 't geseide, zullen wij deze volgende bewyzen daar nog bijdoen

Alle dingen, die in de NATUUR zijn, die zijn of zaaken of werkingen.

Nu goet en kwaad en zijn noch zaaken nog werkingen. ERGO en zijn goet en kwaad niet in de Natuur. Want indien goet en kwaad zaaken of werkingen zijn, zo moeten zy dan hare beschrijvinge hebben.

Maar goet en kwaad (als exemp. gr. de goetheid van Petrus en de kwaadheid van Judas en hebben geen beschrijvinge buyten de wezentheid Judae en Petri, want die is alleen in de Natuur) en zijn niet buyten haare wezentheid te beschrijven.

Ergo, ut supra — volgt, dat goet en kwat geen zaaken zijn of werkingen, die in de Natuur zijn.

HET TWEEDE DEEL

VAN

DE MENSCH

EN

'T GEEN TOT HEM AANHORIG IS.

Dewijl wij nu in het eerste deel van God, en van de algemeene en oneindige dingen hebben gesproken, zo zullen wij nu in dit tweede deel tot de verhandeling van de besondere en bepalade dingen komen, doch niet van alle dewijle die ontallijk zijn: maar wij zullen alleenlijk handelen van die de mensch aangaan; en daarin aanmerken, 1. wat de mensch is, voor zoveel hy bestaat van eenige wijsen (begreepen in die twee eigenschappen die wy in God hebben aangemerkt). Ik zegge van eenige wijsen, omdat ik geenzins versta dat de mensch, voor zo veel hij uijt geest, ziele, ¹⁾ of lichaam bestaat, een zelfstandigheid is. Want wij hebben nu alvorens in het

¹⁾ 1. Onze ziele is of een zelfstandigheid of een wijze; geen zelfstandigheid, want wij hebben al beweezen, dat er geen bepaalde zelfstandigheid in de natuur kan zyn. ergo dan een wijze.

2. Een wijze dan zynde zo moet ze dat zijn of van de zelfstandige uytgebreidheid of van de zelfstandige denking: niet van de uytgebreidheid om etc. ergo dan van de denking.

begin dezes boeks getoond, 1. Dat geene zelfstandigheid beginnen kan. ten 2, Dat de eene zelfstandigheid de ander niet kan voortbrengen, en eyndelyk ten 3, Dat geen twee gelyke zelfstandigheeden kunnen zijn.

3. De zelfstandige denking, dewyl ze niet bepaald kan zijn, is oneindig volmaakt in zijn geslacht, en een eigenschap van God.

4. Een volmaakte denking moet hebben een *kennisse*, Idea, wyze van denken van alle en een ieder *zaak wezentlijk zynde*, zo van zelfstandigheeden als van wijsen niet uijtgezondert.

5. Wy zeggen wezentlijk zijnde, omdat wij hier niet spreken van een kennisse, Idea etc., die geheel de natuur van alle wesen geschakeld in haar wezen kend, zonder haar bezondere wezentlykheid, maar alleen van de kennisse, Idea etc. van de besondere dingen, die telkens komen te existen.

6. Deze kennisse, Idea, etc. van ieder bezonder ding 't welk wezentlijk komt te zijn, is zeggen wij de ziel van dit ieder bezonder ding.

7. All en een ieder bezonder ding dat wezentlijk komt te zijn dat word zulks door beweging en stilte, en zo zijn alle de wijzen in de zelfstandige uytgebreidheid, die wij lichaam noemen.

8. De verscheidenheid derzelver ontstaat alleen door andere en andere proportie van beweginge en stilte, waardoor Dit zó, en niet zó, dit, dit, en niet dat is.

9. Uyt deze proportie dan van beweginge en stilte komt ook wezentlyk te zyn dit ons licham, van 't welk dan niet min, als van alle andere dingen, een kennisse, Idea enz. moet zijn in de denkende zaak, en zo voort dan ook de ziel van ons.

10. Doch in andere proportie van beweginge en stilte was dit ons lichaam een ongeboren kind zijnde; en in gevolge daarna, en in andere, zal 't bestaan als wij dood zijn, en niet te min zal dan, en was doen, zo wel een Idea, kennisse etc., van ons lichaam, in de denkende zaak, als nu: maar geenzins dezelve, dewijl het nu anders geproportioneerd is in beweging en stilte.

11. Om dan zo een Idea, kennisse, wyze van denken in de zelfstandige denking te veroorzaaken, als nu deze onze is, wort vereischt niet even eens wat lichaam (dan most het anders gekent woorden als 't is) maar ook zulk een lichaam dat zo geproportioneert is van beweging en stilte, en geen ander: want zoo 't lichaam is, zoo is de Ziel, Idea, Kennis etc.

De mensch dan niet geweest hebbende van eeuwigheid, bepaald en met veele menschen gelijk, en kan geen selvstandigheid zijn, zo dat alles 't geene hij van denken heeft, zijn alleen maar wijzen van die denkende eigenschap die wij aan God toegepast hebben. En wederom, alles 't geen hy heeft van gestalte, beweginge, en andere dingen, zijn desgelijks van die andere eigenschap die God toegepas is.

En alhoewel eenige hier uijt, dat de Natuur van de mensch zonder die eigenschappen, die wy zelfs toestaan zelfstandigheid zijn, niet bestaan noch verstaan kan worden, pogen te bewijzen, dat de mensch een zelfstandigheid is, zo heeft dat echter geen ander grondvest, als valsche onderstellingen. Want dewijle de natuur van de stoffe of 't lichaam geweest heeft, alvoor dat de gestalte van dit menschelijk licham was, zo en kan die natuur niet eigen zijn aan 't menschelyk lichaam, dewyl het klaar is dat in die tijd als de mensch niet

12. Zodanig een lichaam dan, dese zijne proporte als e. g. van 1. tot 3 hebbende en behoudende, zo zal de ziel en 't lichaam zijn gelijk het onze nu is, zijnde wel gestadig verandering onderworpen, maar niet zo groot dat ze buyten de palen (van) van 1. tot 3 gaat, doch zo veel het verandert, zo veel verandert ook telkens de ziel.

13. En deze verandering van ons, ontstaande uijt andere lichaamen, die op ons werken, en kan niet zijn, zonder dat de ziel die alsdan gestadig verandert, deze verandering gewaar word. En deze verandering is eigenlijk dat, 't welk wij gevoel noemen.

14. Maar zo andere lichame zoo geweldig op het onse werken, dat de proportie van beweginge van 1. tot 3. niet kan blijven, dat is de dood, en een vernietiging der ziele, zo ze maar alleen is een Idea, kennisse, etc. van dit zo geproportioneert lichaam, in beweging en stilte.

15. Doch dewyl het een wijze is in de denkende zelfstandigheid, zo had ze ook deze, beneffens die van de uytgestrektheid kunnen kennen, beminnen; en met zelfstandigheeden vereenigende (die altijd dezelve blijven) had ze haar zelve kunnen eeuwig maaken.

en was, het altyd niet aan de natuur van de mensch heeft kunnen behoren.

En dat zij voor een grondregul stellen, Dat dat aen de natuur van een zaak behoort, zonder hetwelk de zaak noch bestaan noch verstaan kan worden, dat ontkennen wy. Want wy hebben alreeds bewezen Dat zonder God geen ding bestaan noch verstaan kan worden. Dat is God moet alvorens zijn en verstaan worden, alleer deze bezondere dingen zijn en verstaan worden. Ook hebben wij getoond, dat de geslachten niet aan de natuur van de beschryving behooren, maar dat zulke dingen, die zonder andere niet bestaan kunnen, ook zonder die niet verstaan worden. Dit dan zo zijnde wat voor een regul stellen wij dan, daarby men zal weten, wat aan de natuur van een zaak behoort?

De regul dan is deze: Dat behoort aan de natuur van een zaak, zonder hetwelk de zaak niet bestaan noch verstaan en kan worden: doch dit niet zo alleen, maar op zoodanig een wijze, dat de voorstelling altijd wederkerig is, te weten dat het gezegd ook niet zonder de zaak bestaan noch verstaan kan worden. Van deze wijzen dan, uijt dewelke de mensch bestaat, zullen wij dan nu in den aanvang des volgenden eersten Capittels beginnen te handelen.

Cap. I.

Om dan aantevangen te spreken van de ¹⁾ wijzen uijt dewelke de mensch bestaat, zo zullen wij zeggen

¹⁾ De wijzen van dewelke de mensch bestaat, zijn Begrippen, afgedeeld in waan, waar geloof en klare onderscheide kenis, veroorzaakt door de voorwerpen, ieder na syn aard.

(1) wat zy zijn. (2) ten anderen hare uijtwerkingen. en ten 3. haare oorzaak.

1. Belange het eerste zo laat ons beginnen van die die ons het eerste bekend zijn: namelyk eenige begrippen of het medegeweten van de kennisse onses zelfs, en van die dingen die buiten ons zijn.

Deze ¹⁾ begrippen dan verkrijgen wij (1) of enkelyk door geloof (welk geloof hervoortkomt of door onder-vinding, of door hooren zeggen) (2) of ook ten anderen wij bekomen die door een waar geloof. (3) of ten derden wij hebben het door klare en onderscheide bevassing.

Het eerste is gemeenlyk dooling onderworpen.

Het tweede en derde, alschoon die onderling verschillen, zoo en kunnen die echter niet doolen. Doch om dit alles wat duydelyker te verstaan, zo zullen wij een voorbeeld stellen genomen van de regul van drien aldus. ²⁾ Iemand heeft alleenlyk horen zeggen, dat als men in de Regul van drien het tweede getal met het derde vermenigvuldicht, en dan met het eerste deild, dat men alsdan een vierde getaal uijtvind, dat dezelve geleykmatigheid heeft met het derde, als het tweede met het eerste. En niettegenstaande deze die hem dat zo voorsteld liegen konde, zo heeft hy echter syne werkingen daar na gericht, en dat zonder eenige kennisse meer van den regul van drie en gehad te hebben, als de blinde van de verwe, en heeft also alles wat hy daarvan ook zoude mogen gezeyd hebben, daarvan geklapt, als de papegaaij van 't geen men hem geleert heeft.

¹⁾ Deze begrippen van dit geloof worden pag. 54. voor 't eerste gesteld als ook hier en aldaar de waan genoemd gelyk ze het ook is.

²⁾ Deze waant alleen, of zo men gemeenlyk zijt gelooft alleen van horen zeggen.

Een ¹⁾ ander van gaaauwer begrip zijnde, die en laat zich soo niet payen met hooren zeggen, maar neemt'er een proef aan eenige bezondere reekeningen en die dan bevinde daar mede overeen te komen, alsdan geeft hij daaraan 't geloof: maar te recht hebben wij gezeijt, dat ook deze de dooling onderwurpen is.

Want hoe kan hy doch zeeker zijn, datt de ondervinding van eenige bezondere hem een regul kan zijn van alle.

Een ²⁾ derde dan noch met het hooren zeggen, omdat het bedriegen kan, noch met de ondervinding van eenige bezondere, omdat die onmogelyk een regul is, tevreden zijnde, die ondervraagt het aan de waare Reeden, dewelke nooit wel gebruik zynde bedrogen heeft. Deze dan die zecht hem dat door de eigenschap van de gelijkmatigheid in deze getallen het also en niet anders heeft konnen zijn, en komen.

Doch een ³⁾ vierde hebbende de alderklaarste kennis die heeft niet van doen noch horen zeggen, noch ondervinding, noch kunst van reden, dewyle hij door syne deurzigtigheid terstond de gelykmatigheid en alle de rekeningen ziet.

Cap. II.

Wij zullen dan nu komen te verhandelen de uytwer-

¹⁾ Deze waant of gelooft niet alleen door horen zeggen maar door ondervinding: en dit zyn de twederleij wanende.

²⁾ Deze is zeeker door het ware geloove, dat hem nooit en kan bedriegen, en is eigentlyk gelovende.

³⁾ Maar deze laatste en is nooit wanende, nog gelovende, maar de zaake zelve beschouwende, niet door wat anders, maar in de zaake zelve.

kingen van de verscheide kennissen waarvan wij in 't voorgaande Capittel gezeid hebben, en als in 't voorbijgaan weer zeggen wat Waan, geloof en klare kennisse is. De eerste (1) dan word by ons genoemd waan, de tweede 2. geloof, maar de 3. die is 't die wy een waare kennisse noemen.

Waan dan noemen wij die omdat ze de dooling onderwurpen is, en nooit plaats heeft in iets daar wij zeker van sijn, maar wel daarvan gissen en meynen gesproken word. Geloof dan noemen wy de tweede, omdat die dingen die wij alleen door de rede vatten van ons niet en worden gezien, maar sijn '1) alleen aan ons bekend door overtuiginge in 't verstand dat het soo en niet anders moet sijn. Maar klare kennisse noemen wij dat 't welk niet en is door overtuiging van reden maar door een gevoelen, en genieten van de zaake zelve, en gaat de andere verre te boven.

Dit dan vooraf zo laat ons nu koomen tot haare uijtwerkingen. waarvan wij dit seggen dat namelyk uijt de eerste hervoor komt alle de lydinge (passiën) die daar streyding sijn tegen de goede reden.

Uyt de tweede de goede Begeerten, en uyt de derde de waare en oprechte Liefde met alle haar uijtspruijtzels. Alzo dat wij dan de naaste oorzaak van alle de lydingen in de Ziele, de kennisse stellen. Want wy 't eenemaal onmogelijk achten, dat zo iemand op de voorgaande (gronden en '2)) wijsen noch begrijpt noch kent, hy tot Liefde ofte Begeerte of eenige andere wyzen van Wille zoude kunnen bewogen worden.

1) „sijn” p. aliam manum adscriptum. A. E.

2) „en” per aliam manum adser, sed et „gronden” et „en” delenda sunt. A. E.

Cap. III.

Alhier dan laat ons nu eens zien, hoe dat gelyk wij gezeid hebben, de (Passien) lydinge uyt de waan komen te onstaan. En om dit wel en verstaanlyk te doen, zo zullen wij eenige van de bezondere derselve voorneemen, en daarin dan als in voorbeelden betonen 'tgeene wij zeggen. Laat dan de verwondering de eerste zijn, dewelke gevonden wordt in die geene die de zaake op de eerste wijze kent ¹⁾, want dewyl hij van eenige bezondere een besluyt maakt die algemeen is, zo staat hy als verbaast, wanneer hy iet ziet dat tegen dit syn besluit aangaat. gelyk iemand noit eenige schapen gezien hebbende als met korte staarten, zig verwonderd over de schapen van Marocquen die ze lang hebben.

Soo zeit men van een Boer, die zig zelfs hadde wijs-gemaakt datter buyten syn velden geen andere en waren, maar een koe komende te vermessen, en genoodzaak wordende die elders verr te gaen zoeken, viel

¹⁾ Dit is juist niet te verstaan, dat altijd voor de verwondering een formeel besluit moet gaan, maar ook isse zonder dit, namelijk als wij stilswijgen, de zake zoo, en niet anders meenen te zijn als wij die gewent zijn te zien, horen of verstaan, etc., als e. g. Aristoteles zegt *Canis est animal latrans*, ergo hy lesloot al dat bift is een hondt: maar als een Boer zeid een hond, zo verstaat hy stilzwijgent al 't zelve dat Aristoteles met syn beschrijving. Zoodat als de boer hoort baffen, een hond zeijd hy, alzoo dat als zij eens een ander dier hoorden baffen, de Boer die geen besluit gemaakt hadde zoud al zo wel verwonderd staan als Aristoteles, die een besluit gemaakt hadde. Voorders als wij iets komen gewaar te worden, daarop wij nooyt gedacht hebben van te voeren, zo is dat evenwel niet zulks of wij hebben dit gelyks in 't geheel of ten deel al te voeren bekend, maar niet in alles zo gesteld, off wij zijn nooyt daarvan zo aangedaan geweest. etc.

in verwondering, van dat buiten syn wynig velds noch zo groote meenigten van andere velden waren.

En zeker dit moet ook plaats hebben in veele Philosophen, die hun zelfs hebben wys gemaakt, dat er buiten dit veldje of aardklootje daarop zy zijn (omdat zij niet anders beschouden) geen andere meer en zijn. Maar nooit en is verwondering in die geene die ware besluiten maakt, dits een.

Het tweede zal zijn de Liefde: deze aangesien dat ze ontstaat of uyt ware begrippen, off uijt opiniën, of ook eindelyk uyt hooren zeggen, alleen zullen wy eerst zien, hoe uijt de opiniën daarna hoe uyt de begrippen. Want de eerste strekt tot ons verderf, en de tweede tot ons opperste heyl. en dan van het laatste.

Het eerste dan aangaande 't is zulks, dat zo dikwils iemand iets goets ziet, off waant te zien, hy altijd geneegen is zig met hetselve te vereenigen, en om 't goets wille dat hy in 'tselve aanmerkt zo verkiest hy 't als 't beste, buiten hetwelke hij niet beter noch aangenaamer als dan en kend.

Doch soo wanneer het komt te gebeuren dat hy (gelijk in dese meest gebeurt) iets beter als dit nu bekende goet komt te kennen, zo keerd terstond syne liefde van het eene eerste tot het ander tweede, hetwelk wij alles klaarder sullen doen blyken in de verhandeling van de vrijheid des menschen.

¹⁾ Van liefde uijt ware begrippen; alsoo 't de plaats om daarvan te spreken hier niet is, zo zullen wy dat nu hier voorby gaan, en spreken van het laatste en derde, namelyk van de Liefde die alleen van hooren seggen komt. deze dan bespeuren wij gemeenlyk in de

¹⁾ Van de Liefde uyt ware begrippen off klare kennisse word hier niet gehandeld, also die niet uijt waan komt; doch daarvan zie Cap. XXII.

kinderen tot hun vader, dewelke omdat de Vader dit of dat zeyd goet te zijn, zo zyn zy daartoe zonder iets meer daaraf te weten geneegen.

Dit zien wij mede in zulke die voor t' Vaderland uyt Liefde haar leven laten, en ook in die, die door horen zeggen van iets op hetzelfde komen te verlieven.

De haat dan het rechte tegendeel van de liefde, ontstaat uyt die dooling die uyt de opinie voortkomt: want zo iemant een besluit gemaakt heeft van iets dat het goet is, en een ander komt tot nadeel van datzelfde iets te doen, zo ontstaat in hem tegen dien doender haat, hetwelk nooyt in hem zoude kunnen plaats hebben, indien men het ware goet kende, gelyk wy dat hierna zullen zeggen, want alles watter ook is off bedagt wort, in vergelykinge van 't ware goet, 't is niet als maar de ellendigheid zelve, en is dan zo een ellendbeminner niet veel eer erbarmens als haat waardig?

De haat dan eyndelyk komt ook voort uijt hooren seggen alleen, gelyk wij dat zien in de Turken tegen Joden en Christenen, in de Joden tegen de Turken en Christenen, in de Christenen tegen de Joden en Turken etc. Want wat is den hoop van alle deze onwetend d'een van d'anders godsdienst en zeden.

De Begeerte: het zy dat ze bestaat of alleen zo eenige) '1) willen in de lust of trek van 't geene men ontbreekt te bekomen, of zo andere willen, '2) in de dingen te behouden die wy nu alreeds genieten: 't is zeeker dat se in niemand en kan gevonden worden gekomen te zyn als onder de gedaante van goet, alsoo dan is 't

1) (ge) a me appositum est. A. E.

2) De eerste beschryvinge is de beste, want als de zaak genooten word zo houd de begeerte op, die gestalte dan, die alsdan in ons is om die zaak te behouden, is geen begeerte, maar vreze van de geliefde zaak te verliezen.

klaar, dat Begeerte gelijk ook de Liefde waarvan hiervoor gesproken is uyt de eerste manier van kennen voortkomt. want iemand gehooft hebbende van een dink dat het goet is, krygt lust en trek tot hetselve gelyk gezien word in een zieke, die alleen door hooren zeggen van den Doctor, dat zo of zo een remedie voor zyn kwaale goet is, terstond tot dezelve geneegen wordt.

Begeerte komt ook uyt bevindinge, gelijk datt gezien word in de practyk van de doctors die seker remedie eenimaalen goet gevonden hebbende, hetzelfde als een onfeylbaer dink gewoon zyn te houden.

Alles 't geene wy nu van dese gezeyt hebben 'tzelve kan men van alle andere passien seggen gelijk dat voor ieder een klaar is. En dan omdat wij in 't volgende zullen aanvangen te onderzoeken welke die zijn die ons Redelyk, en welke die, die onredelyk zijn, zo zullen wij het dan hierby latende niet meer daar toe zeggen.

't geene nu van deze wynige doch voornaamste gezeyt is kan mede van alle andere gezeyt worden en hiermede word geeyndigt van die Passien die uyt de waan voortkomen.

Cap. IV.

Dewyl wij dan in het voorige Cap. hebben getoont, hoe uyt de dooling van de Waan de Passien voortkomen, soo laat ons dan hier eens zien de uijtwerkingen van de twee andere manieren van Kennen. Ende vooreerst van die welke wij het Waare geloof genoemd hebben ¹⁾).

¹⁾ Het gelove is een krachtige betuyginge van Redenen, door welke ik in mijn verstand oertuygt ben, dat de zaak waarlyk en zodanig is bujten myn verstand, als ik in mijn verstand daaraf oertuygt ben. Een krachtig betuyg van Redenen zeg ik: om het

Deze dan vertoond ons wel wat de zaake behoort te zijn, maar niet wat zy waarlyk is. En dat is de reden waarom zy ons nooyt en kan doen vereenigen met de geloofde zaak. Ik zeg dan dat zy ons leert alleen wat de zaake behoort te zyn, en niet wat zy is, in welke twe een groot onderscheid is, want gelijk wij in ons exempel van de regul van drien gezeid hebben, dat als iemant door gelykmatigheid kan uijt vinden een vierde getal, dat met het derd overeenkomt, gelijk het tweede met het eerste, soo kan hy (de deilinge en vermeenigvuldiging gebruykt hebbende) zeggen dat de vier getallen moeten evengelykmatig zijn, en dit zo al zynde spreekt hij niet de min daar af als van een zaak die buijten hem is maar als hij de gelykmatigheid komt te beschouwen zo als wij in het derde exempel getoond hebben, alsdan zegt hij in waarheid, dat de zaak zodanig is, aangezien die alsdan in hem en niet buijten hem is. dits van de eerste.

De tweede uijtwerkinge van 't ware geloof is dat ze ons brengt tot een klaar verstand, door 't welk wij God lief hebben, en ons alsoo verstandelyk doet gewaar woorden die dingen die niet in ons maar buijten ons zijn.

De ¹⁾ derde uijtwerkinge is, dat ze aan ons verschaft

daardoor te onderscheiden, en van de waan die altyd twyffelachtig, en doling onderworpen is, en van 't weten, dat niet bestaat in overtuiging van Redenen, maar in een onmiddelyke vereeniging met de zaak zelve. Dat de Zaake waarlyk en sodanig is buijten myn verstand, seg ik waarlyk; omdat my de redenen in dezen niet en kunnen bedriegen, want anders en verschilden ze niet van de waan. sodanig: want het kan my maar alleen aan zeggen, wat de zaake behoort te zijn, en niet wat zij waarlyk is, anderzins verschilde ze niet van 't weten. Buijten: want het doet ons verstandelyk, niet hetgeen in ons, maar 't geene buyten ons is, genieten.

¹⁾ de 3. dat ons verschaft het onderscheid van goet en kwaad, en welke van de passien wij te vernietigen hebben, of niet.

de kennisse van goet en kwaad, en ons aanwijst alle passien, die te vernietigen zijn, en omdat wy nu te vooren gezeid hebben, dat die passien die uijt de waan voortkoomen groot kwaad onderworpen zijn, zo ist de pijn waart eens te zien, hoe dezelve ook door deze tweede kennisse gezift worden, om te zien wat in dezelve goet wat kwaad is.

Om dit dan mede bekwamelijk te doen, so laat ons dezelve maniere als vooren gebruykende, deselve eens van naby bezien, om daardoor te kunnen kennen welke het zijn die van ons verkooren, welke verworpen moeten worden. Doch eer wij daartoe komen, laat ons eens kort vooraf zeggen wat daar is het goet en kwaad des menschen.

Wij hebben nu te vooren al gezeijd dat alle dingen genoodschikt zijn, en dat In de Natuur geen goet en geen kwaad is. zo dat al t geen dat wij van de mensch willen, dat zal moeten van het geslacht deszelfs zijn, hetwelk niet anders is, als een Wezen van reden. ¹⁾ En wanneer wy dan een Idea van een volmaakt mensch in ons verstand bevat hebben, dat zoude dan kunnen een oorzaak zijn, om zien (als wij ons zelfs onderzoeken) offer in ons ook eenig middel is om tot zo een volmaaktheid komen.

En daarom dan alles wat ons tot die volmaaktheid voorderd, dat zullen wij goet noemen, en in tegendeel dat verhinderd, off ook daartoe niet en vordert, kwaad.

Ik moet dan zeg ik een volmaakt mensch begrijpen, zo ik iets aangaande het goet en kwaad des menschen verhalen wil, en dat daarom, omdat ik handelende van 't goet en kwaad, als E. g. van Adam ik alsdan een dadelyk wezen (ens reale) met een wezen van Re-

¹⁾ Na (het) hebben van een Idea eenes volmaakten mensch zoude men kunnen zien, offer middel was om daartoe te geraaken.

den (ens rationis) verwarren zoude, hetwelk wel naauwkeurig van een regtschaps Philosoph moet gemyd worden, en dat om redenen die wy uit vervolg deses off by andere gelegentheden sullen stellen.

Voorder omdat het eynd van Adam of van eenig ander byzonder schepzel ons niet bewust is, als door de uijtkomst, zo dat ook 't geen wij van 't eynd des menschen kunnen zeggen ¹⁾ gegrond moet zijn op het begrip van een volmaakt mensch in ons verstand, welkers eynd dewyl het eens Ens rationis is, wij wel kunnen weten: en ook als gezeyt is syn goet en kwaad, al hetwelke maar wysen zijn van denken.

Om dan nu allengskens ter zaak te komen, wij hebben nu al te vooren aangewezen hoe dat uyt het begrip de beweging, tochten en werkingen van de ziel ontstaan, en hetselve begrip hebben wy in vierderlij deelen ²⁾ verdeeld als in horen zeggen alleen, in ervarentheid, in geloov, in klare kennis, en aangezien wy nu de uytwerkinge deser aller hebben gezien, zo is daaruyt openbaar, dat de vierde namelijk de klare kennis de aldervolmaakste is van alle: want de waan brengt ons dikwijls in dooling. Het ware geloof is alleen daarom goet, omdat het de weg is tot ware kennis, ons tot die dingen, die waarlyk beminnenswaardig zijn opwekkende, zo dat dan het laatste eynde 'dat wy zoeken, en het voornaamste dat wy kennen, is de ware kennis. Doch ook deze ware kennis is na de voorwerpen, die haar voorkomen, ook verscheiden.

Soo dat hoe veel beter daar is het voorwerp, met

¹⁾ Want uyt geen byzonder schepzel kan men een Idea die volmaakt is hebben, want deze hare volmaaktheid zelve, of ze waarlyk volmaakt is of niet, en kan niet afgenomen worden, als uijt een algemeene volmaakte Idea, of Ens rationis.

²⁾ „deelen” ab alia manu adscr. A. E.

hetwelke het komt te vereenigen, zo veel beter is ook deze kennisse. En daarom dat is de volmaakste mensch dewelke met God (die het aldervolmaakste wezen is) vereenigt en hem zo geniet.

Om dan te ondervinden wat in de lydingen of passien goet en kwaad is, zo laat ons die als gezeid is, bezonder voorneemen. Ende vooreerst van de Verwondering. Deze dan, dewijl die off uijt onwetenheid of vooroordeel komt te ontstaan, is een onvolmaaktheid in den mensch, die deze ontroering onderworpen is. Ik zeg een onvolmaaktheid, omdat de verwondering, door zig zelfs, niet tot eenig kwaad brengt.

Cap. V.

De Liefde, die niet anders is, als een zaak te genieten, en daarmede vereenigt te worden, die zullen wy verdeelen na de hoedanigheeden van haar voorwerp: welk voorwerp de mensch zoekt te genieten, en daarmede te vereenigen.

Sommige voorwerpen dan zijn in haar zelven vergankelyk; andere wel niet vergankelyk door haar oorzaak. Doch een derde isser alleen door sijn eigen kracht en mogentheid eeuwig en onvergankelyk.

De vergankelyke dan zijn alle de byzondere dingen die niet van alle tyd geweest zijn, of begin genoomen hebben.

De andere dat zij alle die wijzen die wy gezeid hebben oorzaak te zijn van de bezondere wijzen.

Maar de derde is God, off 't welk wij voor een en 't zelfde noemen de Waarheid.

De Liefde dan ontstaat uijt het begrip en kennisse die wij van een zaake hebben, ende nadat de zaake

zig groter en heerlijker vertoond, daarna is ook de liefde groter en groter in ons.

Op tweederlij wyzen isser magt, om ons van de liefde te ontslaan, of door kennisse van een beter zaak, of door ondervinding dat de beminde zaak die voor wat groots ende heerlyke gehouden is, veel onheil en ramp met zig sleept.

Met de liefde is 't ook soodanig dat wij nooijt en trachten van dezelve (gelyk wij van de verwondering en andere passien) verlost te zijn: en dat om dese twee redenen 1. omdat het onmogelyk is, de tweede omdat het noodzakelyk is, dat wy niet van de selve verlost werden.

Onmogelyk dan is 't omdat het niet van ons afhangt, maar alleen van het goet en nut, dat wij in het voorwerp aanmerken ¹⁾, hetwelke soo wy 't niet en wilden beminnen noodzaakelyk van ons te vooren niet en most gekend zijn, hetwelk niet in onse vryheid bestaat, of an ons hangt, want zo wij niets kenden, voorzeeker wij en waaren ook niet.

Noodzaakelyk dan is 't niet van dezelve verlost te zijn, omdat wij vermids de swakheid onses natuurs zonder iets te genieten waarmede wy vereenigt worden en versterkt niet en zouden kunnen bestaan. welke dan van deze drie'erly voorwerpen hebben wy te verkiezen of te verwerpen?

Wat de Vergankelyke aangaat (dewijle wij, als gezaid is, om de swakheid onser natuur noodzakelyk iet moeten beminnen, en daarmede vereenigen om te bestaan) het is zeker dat wij door 't beminnen en vereenigen met dezelve geenzins in onse natuur versterkt en werden, aangezien zij zelve swak zijn, en d'eene

¹⁾ Dat dan van ons niet most gekend zijn, zo wij niet en zouden beminnen nu dese kennisse en hangt van onse vryheid niet af. Ergo.

kreupele d'ander niet kan draagen: en niet alleen dat ze ons niet en vorderen, maar sijn ook zelfs ons schadelyk.

Want wy hebben gezeid de liefde te wezen een vereeniging met het voorwerp, dat ons verstand oordeeld heerlyk en goet te sijn, en daarby verstaan wy zo een vereeniging, door dewelke en de liefde en het geliefde een en dezelve zaak komen te sijn, of 't zamen een geheel maaken. Soo is hij dan inimmers wel ¹⁾ ellendig die met eenige vergankelyke dingen vereenigt word. Want deze dewyl ze buyten syne macht sijn, en veel toevallen onderworpen, zo is't onmogelyk dat als die komen ²⁾ te lyden, hy daarvan soude kunnen bevryd sijn. En zo bygevolg besluyten wij: Bij aldien deze, die de vergankelyke dingen die eenigzins noch wezen hebben, beminnen, zoo Ellendig sijn, wel wat zullen die dan, die de Eere, Rykdommen, en wellusten die al heel geen wezentheid hebben, beminnen, ellendig sijn?

Laat ons dit dan genoeg sijn, om te betonen hoe ons de Reden aanwijst, om van de zo vergankelyke dingen af te scheiden, Want door 't geene wij nu gezeijd hebben, woort ons klaar aangewezen het vergif en het kwaad dat in de beminninge deser dingen steekt en verborgen is. Doch noch onvergelykelyk klaarder zien wy dit, als wij aanmerken van wat een heerlyk en voortreffelyk goet wij door de genietinge deses worden afgescheiden.

Hier voor hebben wij gezeid, dat de dingen, die vergankelyk sijn, bujten onse macht sijn; opdat men ons wel verstaa: wij en willen niet zeggen, dat wij eenige vrije oorzaak zouden sijn, van niets anders afhangende:

¹⁾ Maaken ons ellendig door de veelvoudige toevallen, die zij gedurig onderworpen sijn.

²⁾ Dewyl wij met haar vereenigt zijnde ook met haar noodzakelyk komen te lyden.

maar als wij zeggen dat eenige dingen in, andere buyten onse magt zyn, zo verstaan wij door die welke in onse macht zijn zulke die wij uijtwerken door ordre of te zamen met de natuur waarvan wij een deel zijn: door die welke niet in onse macht zijn, zulke die gelijk als buyten ons zijnde, door ons geene veranderinge onderworpen zijn, aangezien zij seer verre van onse dadelijke wezentheid, door de natuur zoodanig gesteld, afzyn.

Vervolgende dan zo zullen wy nu komen tot de tweede maniere van voorwerpen, welke alhoewel eeuwig en onvergankelijk, zoo zijn zy nogtans niet soodanig door haar eigen kragt. Edoch een wynig onderzoek hier maar toe brengende, zo zullen wij terstond gewaar worden, dat deze niet en zijn als maar ¹⁾ wysen alleen, die onmiddelyk van God afhangen. En dewijle de natuur deser sodanig is, zo en zyn zy voor ons niet om te begripen, tenzij wij met eenen een begrip van God hebben. In welke omdat hy volmaakt is, noodzaakelyk onse Lieve moet rusten. En om met een woort te seggen, het zal ons onmogelyk zijn, dat als wy ons verstand wel gebruiken, wy soudén kunnen nalaten God te beminnen.

De Reedenen waarom zyn klaar: ²⁾ Vooreerst omdat wij ondervinden, dat God alleen maar wezen heeft, en

¹⁾ Omdat het maar alleen syn wijsen, die onmiddelyk van God afhangen en met haar niet en kunnen vereenigen, dewyle wij dese sonder God niet en kunnen kennen, en God kennende onmogelyk die zouden beminnen.

²⁾ Omdat God alleen wezen heeft, en alle andere dingen maar wyzen zijn: Nu zo veel heerlyker als het wezen zelve is, boven de toevallen, so veel te noodzaakelyker moet dat Wezen bemind worden van die die het kend. Seg Boven de toevallen: omdat wij een beter kennende altijd een beter beminnen als pag. 63 van ons getoond is.

alle andere dingen geen wezens, maar wysen zijn, ende aangezien de wysen niet recht kunnen verstaan worden zonder het wezen, van 't welke zij onmiddelyk afhangen; en wy nu al vooren getoond hebben, dat als wy iets beminnende, een beter zaak, als die wij dan beminnen, komen te kennen, wij altijd terstond op dezelve vallen, en de eerste verlaten; zo volgt onwedersprekelyk: dat als wij God komen te kennen, die alle volmaaktheid in hem alleen heeft, wij hem noodzakelyk moeten beminnen.

(2) Ten tweeden, als wij ons verstand welgebruyken in de kennisse van zaken, so moeten wij die dan kennen in haar oorzaaken ¹⁾: nu dan aangezien God van alle andere dingen een eerste oorzaak is, soo is dan de kennisse Gods en zij staat voor (ex rerum natura) volgens de natuur van de zaak, voor de kennisse van alle andere dingen: dewyl de kennisse van aller andere dingen volgen moet uijt de kennisse [van] van de eerste oorzaak. En de waare liefde komt altijd hervooft uijt kennisse van dat de saake heerlyk is en goet. Wat dan kander anders volgen, als dat ze op niemand geweldelyker zal kunnen uijtstorten als op den here onse God? Want hij is alleen heerlyk, en een volmaakt goed.

Zo zien wij dan nu hoe wy de liefde krachtig maaken en ook hoe dezelve alleen in God moet rusten. ²⁾ Het gene wy dan van de liefde noch meer hadden te zeggen, dat zullen wij trachten te doen als wij handelen van de haat te manier van kennisse. Hier ver-

¹⁾ Omdat wij de zaaken moeten kennen in haar oorzaaken.

²⁾ Het geene van de liefde nog meer te zeggen is, zal van ons gedaan worden pag. ... en so zullen wy vervolgende voortgaan, en betoonen Wat ons de 3de uytwerkinge van 't gelove voor goet en kwaad in de haat sal aanwysen.

volgens zullen wij nu onderzoeken, gelyk wij hiervoor hebben toegesaid aangaande welke van de passien wij hebben aan te neemen, welke wij hebben te verwerpen.

Cap. VI.

De haat is een Neiginge, om iets van ons af te weeren, dat ons eenig kwaad veroorzaakt heeft. Zoo komt dan nu in aanmerkinge hoe dat wij onse werkinge op tweederley wijze komen te bedrijven, of namelyk met of sonder passien? ¹⁾ Met passien, gelyk men gemeen ziet aan de heeren tegen haare knechten die iets misdaan hebben, dat doorgaans dan niet sonder toorne en geschied. Zonder passien, gelyk men segt van Socrates die als hij was genoodzaakt syn knecht tot betering te castyden, sulks alsdan niet en heeft gedaan, zo wanneer hy ondervond in syn gemoed tegen dese syne knecht ontsteld te zijn.

Dewyl wij nu dan zien dat onse werken van ons of met, of zonder Passien gedaan worden, zo achten wij dat het klaar is, dat sulke dingen, die ons hinderen of gehindert hebben, sonder onse ontsteltenisse, als 't nodig is konnen weg gedaan werden, en daerom, wat is beter, of dat wij de dingen met afkeer en haat vlieden, of dat wij dezelve door kracht van reden, sonder ontsteltenisse des gemoeds (want dat achten wy dat wezen kan) ondergaan? Vooreerst 't is zeeker, dat als wy de dingen die ons te doen staan, sonder passien doen daeruijt alsdan geen kwaad en kan komen. En alzo tusschen

¹⁾ Wij konnen werken met of zonder passien, met gelyk een meerder over syn minder gemeenlyk doet; zonder: gelyk van Socrates gezeght word.

goet en kwaad geen midde is zo zien wij, dat zoo 't kwaad is met passie te werken, dat het dan goet moet zyn zonder die te werken.

Doch offer eenig kwaad in is geleegeen, de saaken met een haat en affkeer te vlieden, laat ons hetzelfde eens besien.

Wat de ¹⁾ haat belangt die uyt opinien voortkomt, 't is zeeker die en mag in ons geen plaats hebben. dewijl wy weten dat een dezelve zaak op d'eene tyd ons goet, op de ander tijd ons kwaad is, gelyk dat in de geneeskruyden, altijd zo is. Het komt dan eyndelyk daarop aan, of de haat alleen door waan, en ok niet door ware redenering in ons ontstaat. Doch om dit wel te ondervinden, dunkt ons goet duiddelyk te verklaren wat de haat is, en die wel van de afkerigheid te onderscheiden.

De Haat dan zeg ik te zijn een ontsteltenisse van de ziel tegen iemand, die ons misdaan heeft met wille ende weten. Maar de afkerigheid is die ontsteltenisse die in ons is tegen een saak ontstaande uijt ongemak of leed, hetwelk wij of verstaan of waanen van natuure in dezelve te zijn. Ik zeg van natuuren, want als wij het zo niet en waanen, zo zyn wij, alschoon wij eenig hinder of leed daarvan ontfangen hebben, van dezelve niet afkeerig, omdat wy integendeel eenig nut van dezelve hebben te verwagten.

Gelyk iemand van een steen of mes gekwest zijnde daarom van 't zelve geen afkerigheid heeft.

Dit dan aldus aangemerkt, so laat ons eens kortelyk zien de uijtwerking van deze bejide. Van de haat dan komt hervoort droefheid, en de haat groot zynde, zo werkt se uyt toornigheid, dewelke niet alleen, als de haat, tracht te vlieden van 't gehatene, maar ook het-

¹⁾ Zo de haat uijt de waan hervoortkomt, zo mag die in ons geen plaats hebben.

zelve te vernietigen zo het doenlijk is: uyt deze groote haat komt ook voort de Nijt. Maar van de afkeerigheid komt eenige droefheid omdat wij ons trachten te beroven van iets 't welk wezentlyk zijnde, zo ook altijd syne wezentheid en volmaaktheid hebben moet.

Uijt dit gezeide kan dan ligtelyk worden verstaan, dat wy onze redenen wel gebruykende, geen haat of afkeer tot eenige zaake en kunnen hebben, dewijl wij ons zo doende van de volmaaktheid, die in ieder zaak is, beroven. Ende zo zien wij ook door de reeden, dat wij heel geen haat ooyt tegen iemand en kunnen hebben. Omdat alles wat in de natuur is, indien wy iet daarvan willen wy het altijd tot beter verandere moeten, of voor ons of voor de saake zelve.

En omdat een volmaakt mensch het alderbeste is, dat wij tegenwoordig of voor onse oogen hebben de kennen, zo is dan en voor ons en voor ieder mensch in 't bezonder verre het beste, dat wij hun 't allen tyde tot die volmaakten stand trachten op te kweeken. Want alsdan eerst kunnen wy van haar, en zy van ons, de meeste vrucht hebben. Het middel hiertoe is, haar geduurig waar te neemen zodanig als wij van onse goede Conscientie zelve gestadig geleerd en vermaand werden want deze ons nooyt tot ons verderf, maar altijd tot ons heil aanport. Tot een besluit zeggen wij, dat ¹⁾ de haat en afkeer, in haar hebben, zo veel onvolmaaktheeden als in het tegendeel de Liefde volmaaktheeden heeft. Want deze werkt altyd verbetering, versterking en vermeerdering, hetwelk de volmaaktheid is: daar de haat integendeel altijd uyt is op verwoesting, verswakking en vernietiging, hetwelke de onvolmaaktheid zelve is.

¹⁾ En heeft de haat in zig zo veel onvolmaaktheden, als de liefde volmaaktheeden, en waarom.

Cap. VII.

Gezien hebbende hoe dat de haat en de Verwondering zodanig is, dat wy vryelyk mogen zeggen, dat deselve nooyt plaats kunnen hebben in die geene die haar verstand gebruyken soo 't behoort. Zo zullen wy dan op dezelfde wijze voortgaan, en spreken van de andere passien. Om den aanvang te maaken, zo zullen de eerste zijn de ¹⁾ begeerte en de Blyschap.

Deze aangezien sy ontstaan uyt dezelfde oorzaken, uijt welke de liefde voortkomt, soo en hebben wij van deze niet anders te zeggen, als dat wij ons moeten erinneren en in geheugenisse brengen 't geen wy als doenmaal zeijden, waarbij wij het hier dan laten.

Bij deze zullen wy voegen de Droevheid, van dewelke wij derven seggen dat ze ontstaat alleen uijt de opinien en waan uyt deselve: Want zy komt voort van 't verlies van eenig goed. Nu te vooren hebben wij gezeid, dat alles wat wy doen strekken moet tot bevordering ende verbetering. Doch 't is zeker dat zo lang als wij bedroeft zijn, wy ons zelve onbekwaam maken tot zulks te doen, derhalven is nodig dat wij ons van deselve ontslaan. 't welk wy doen kunnen met te denken op middelen van het verloorne weder te bekomen, zo het in onse macht is. Zo niet dat het evenwel nodig is ons die kwijd te maaken, om niet te vervallen in alle die ellenden die de droefheid noodzakelyk met sig sleept: en dit beyde met blydschap. Wan't is zottelyk, een verlooren goet door een zelfsbegeerende en opkweekend kwaad te willen herstellen en verbeteren.

Eyndelyk die syn verstand wel gebruijkt, moet nood-

¹⁾ Dese omdat ze met de Liefde uijt een en dezelfde oorzaak ontstaan zo kan daarvan gezien worden pag. 56. 62.

zakelyk God 't eerste kennen, nu God als wij bewezen hebben is het opperste goet en alle goet. Ergo zo voegt onwederspreekelyk, dat iemand die syn verstand wel gebruykt, in geen droefheid kan vervallen. Want hoe? hy rust in dat goet, dat alle goet is, en in het welke alle blydschap en vernoeginge der volheid is. uyt waan dan of onverstand komt de droefheid, als gezeyd is, voort.

Cap. VIII.

Nu, vervolgens dan zullen wij spreken van de achting en versmading, van de Edelmoedigheid en Nedrigheid van Verwaantheid, en van de strafbare needrigheid; om het goet en kwaad in deze wel te onderscheiden, zullen wij die voor voets opneemen.

De Achting en Versmading dan zyn maar in opzigt van iets groots off kleins, alsdat wy eenige zaake kennen, het zij dit groots of kleins, in ons of buyten ons is.

De Edelmoedigheid strekt zig niet uijt bujten ons, en werd alleen toegepast zo eenen die na de regte waarde zonder passien, noch gemerk op de achting syns zelfs te hebben, syne volmaaktheid kend.

De Nedrigheid is als iemand sijne onvolmaaktheid, zonder gemerkt te hebben op de verachting syns zelfs, kend. st[r]ekkende de Nedrigheid niet uijt buyten den nedriegen mensch.

De Verwaantheid is als iemand zig zelfs komt toe te eigenen eenige volmaaktheid die niet in hem te vinden is.

De strafbare Nedrigheid is als iemand an zig toepast eenige onvolmaaktheid die aan hem niet behoort. Ik en spreek niet van de geveijdsde die om andere te

bedriegen, zonder te meenen haar verneederen: maar van zulke, die de onvolmaaktheden die zij hun toepassen ook zodanig meenen te zijn.

Dit dan aldus aangemerkt zynde, zo blykt dan daaruit genoegzaam, wat voor goet en kwaad ieder van deze passien in zich heeft: Want wat belangen de Edelmoedicheid en Nedrigheid, deze geven door hun zelfs haar voortreffelykheid te kennen. Want wij zeggen dat den bezitter deszelfs sijne volmaaktheid en onvolmaaktheid na waarde kend. Hetwelk het voornaamste is zo ons de reeden leerd, waardoor wij tot onse volmaaktheid geraaken. Want wy te recht onse macht en volmaaktheid kennende, zo zien wij daardoor klaarlyk wat het is dat ons te doe staat, om tot ons goet einde te geraaken. En wederom als wij ons gebrek en onmacht kennen zo zien wij wat ons te vermyden staat.

Wat de Verwaantheid en strafbaare nedrigheid aangaat, de beschrijving deszelfs geeft ook te kennen dat zij ontstaan uit zekere waan, want wij zeiden dat zy toegepast word aan sulc een, dewelke eenige volmaaktheid die aan hem niet behoord, nochtans zig zelfs toeschrijft. En de strafbare nedrigheid het reghte tegendeel.

Uyt dit gezeide dan blykt, dat zo goet en heylzaam, als daar is de Edelmoedigheid en ware nedrigheid, dat daarentegen de Verwaantheid en strafbare Nedrigheid ook zo kwaad en verdervende is. Want geene ensteld niet alleen den bezitter in een zeer goede stant maar ook daarbij is zij de rechte trap door dewelke wij opklimmen tot ons opperste heyl. Maar deze en belet ons niet alleen om tot onse volmaaktheid te geraaken, maar brengt ons ook geheel tot ons verderf. De strafbare nedrigheid is 't die ons belet te doen 'tgeene wij anders mosten doen, om volmaakt te werden: gelyk wij dat zien in de Twijffelaars

(Scepticis) die doordien zy loochenen dat de mensch eenige waarheid kan hebben haar zelfs daar van door deze ontkenning beroven. De Verwaantheid is 't die ons doet dingen ter hand neemen, die regelregt tegen ons verderf strekken gelijk men ziet in alle die, die gewaant hebben, en wanen met ¹⁾ God wonder wel te staan, en door deselve vuur en water braveren en so vast ellendig ter dood geraaken, geen gevaar ontziende alles getroost zijnde.

De achting belangende en Verachting van dese is niet meer te zeggen als ons wel indachtig te maaken hetgeene wij hier te vooren van de liefde gezeid hebben.

Cap. IX.

Van de Hope en Vreze, van de Verzekerdheid, Wanhoop en Wankelmoedigheid, van de Moed, stouthed, en volghijver van de Flauwmoedigheid en Vervaartheid zullen wij nu aanvangen te spreken, en een voor een na onze gewoonte voorneemen. en dan welke van dese ons hinderlijk welke ons vorderlyk kunnen zyn, aanwijzen. Al hetwelke wij zeer licht zullen kunnen doen, indien wij maar wel opmerken op de begrippen, die wij kunnen hebben van een zaake die toekomstende is, hetzy die goet hetzy die kwaad is.

De begrippen die wij ten opzigt van de saake zelve hebben, zyn, of dat die zake van ons als gebeurlijk word aangemerkt, dat is of kan komen of niet kan komen; of, dat ze noodzakelyk moet komen. dit ten opzigt van de zaak zelve.

Ten opzigt dan van die de zaak begrijpt is dit: of

¹⁾ In Codice est, „men;” sine dubio pro „met,” quod habet Cod. B. et impr. Vlot. A. E.

dat hij iets moet doen om te bevorderen dat de zake komt, of om dezelve te beletten.

Uyt deze begrippen dan komen hervoort alle deze tochten aldus zo wij een zaake die toekomende is begrypen goet te zijn en dat ze zoude konnen geschieden, daaruyt krygt de ziele zo een gestalte die wy hope noemen. dewelke niet anders is een zekere zlag van blydschap, gemengt nochtans met eenige droefheid.

En wederom als wij de mogelyk komende saake oordelen kwaad te zijn, daar uijt komt de gestalte in onse ziele die wij vreeze noemen.

Dog als de zaake van ons begrepen word goet, en daarby noodzakelyk te zullen komen, daar van dan komt in de ziele die gerustheid, die wij noemen verzekerdheid, hetwelk een seekere blydschap is, niet vermengt met droefheid, gelijk in de hope.

Dog indien wij de zaake begripen kwaad te zijn, en noodzakelyk te zullen komen, hier van daan komt in de ziele wanhoop, dewelke niet anders is als een seekere slag van droefheid.

Tot hiertoe dan van de passien in dit kapittel vervat gesproken hebbende, en de beschryvinge derzelve gemaakt op een bevestigende wijze, en also gezeid wat een ieder deszelfs is, zoo konnen wy ook dezelve omkerende, beschryven op een ontkennende wyse namentlyk aldus: wij hoopen dat het kwaad niet en zal komen, wy vreezen dat het goet niet en zal komen, wij zijn verzeekerd dat het kwaad niet zal komen, wij wanhopen dat het goet niet en zal komen. Dit dan nu gezeid hebbende van de passien, voor zoveel die komen uijt de begrippen ten opzigt van de zaake selve.

Nu hebben wy te spreken van die dewelke ontstaan uyt de begrippen ten opzigt van die de zaake begrypt. te weten:

Als men iet moet doen om de zake voort te brengen,

en wij daaraf geen besluyten maaken, zo krygt de ziel een gestalte die wy wankelmoedigheid noemen: maar als zy tot het voortbrengen van de zaake mannelyk besluit, en die voortbrengelyk is, alsdan word het moed genoemd, en die zaake beswarlyk om voort te brengen zijnde, zo word het kloekmoedigheid genoemd of dapperheid.

Dog als iemand een zaake besluit te doen, omdat het een ander (hem voorgedaan hebbende) wel gelukt is, soo noemt men het volgijver.

Als iemand weet wat besluit hy moet maaken, om een goede zaake te bevorderen, en een kwade te beletten, sulks nogtans niet en doet, dan zo noemt men het flaaumoedigheid, en dezelve heel groot zijnde, noemt het vervaartheid. Eyndelyk de belgzugt of Jalousie is een sorge die men heeft, om iets dat nu verkregen is alleen te mogen genieten en behouden.

Dewijl ons dan nu bekend zijn waaruyt deze togten komen te ontstaan, zo zal ons heel ligtelyk zyn te betogen, welke van die goet, welke kwaad zijn.

Wat dan de hoope, Vreeze, Verzekerdheid, Wanhoop en Belgzugt, aangaat, het is zeeker dat zy uijt een kwaade opinie ontstaan. Want gelyk wy nu alvooren bewezen hebben, alle dingen hebben haar noodzaakelyke oorzaaken, en moeten zodanig als zij geschieden, noodzakelyk geschieden.

En alhoewel de verzekerdheid en wanhoop in die onverbrekelyke ordre en gevolg van oorzaaken (dewijle daar alles onverbrekelyk en onvrikbaar is) plaatse scheynd te hebben, zo is 't nogtans (de waarheid daarvan wel ingezien zynde) verre daar van daan. Want verzekerdheid en wanhoop en zyn nooyt, tenzy zy als vooren hoop, en Vrees (want van deze hebben zy haar zyn) geweest hebben. als by exempel. Als iemand het gene hy nog te verwagten heeft, goet waant te zyn, zo

krygt hy die gestalte in syn ziele die wij hoope noemen: en van dat gewaande goet verzekerd zynde zo krygt de ziele die gerustheid die wij verzekerdheid noemen. hetgene wy dan nu van de verzekerdheid zeggen, hetzelfde moet ook van wanhoop gezegd worden. Dog volgens 't geen wij van de Liefde gesegt hebben, zoo en kunnen ook deze in geen volmaakt mensch plaatze hebben: dewyle zy dingen vooronderstellen die wij door haar veranderlyke aard (gelyk in de beschrijving van de liefde is aangemerkt) welke zy onderworpen zijn, niet moeten aanhangen; nog ook van dewelke (als in de beschryvinge van de haat getoond is) wy moeten afkerig zijn. welke afhanginge en afkerigheid nogtans de mensch onderworpen is, die in deze passien staat, tot alle tijd.

Wat de Wankelmoedigheid, flaaumoedigheid, en vervaardheid belangen, door haar eigen aardt en natuur geven zij hare onvolmaaktheid te kennen: want alles wat zy t' onsen voordeel doen komt niet uyt de werkinge van haar natuur als negative. e. g. iemand die iets hoopt dat hy waant goet te zyn, 't welk nogtans niet goet is, en nogtans door syn wankelmoedigheid of flaaumoedigheid de moed die tot de uijtvoeringe vereischt, komt te gebreeken, soo is 't dat hy van dat kwaad 't welk hy waande goet te zijn negative, of bij geval bevrijd word.

Deze dan en kunnen ook geenzins in de mensch die door de ware reeden geleid word plaats hebben.

Eyndelyk belangende de moed, stoutheid en Volgyver, van dezelve en is niet anders te zeggen als 't geene wy van de liefde en haat nu al gezeit hebben.

Cap. X.

Van de knaging en het berouw zullen wij voor tegenwoordig, dog kortelyk spreken: deze dan en zyn nooijt als door verrassing, want de knaging komt alleen hier uyt: dat wy iets doen vant welk wy dan twijffelen of het goet is, of het kwaad is, ende het berouw hier uijt dat wy iets gedaan hebben dat kwaad is. en omdat veel menschen (die haar verstand wel gebruyken) somtijds, (vermits haar die hebbelykheid, die vereischt werd, om het verstand altyd wel te gebruyken, ontbreekt) afdwaalen: zo zoude men misschien mogen denken, dat haar deze Knaging en Berouw verder soude te regte brengen, en dan daar uijt besluyten, gelyk soo de geheele wereld doet, dat ze goet zyn.

Dog zo wy dezelve te regt willen inzien wij zullen bevinden dat ze niet alleen niet goet en zyn, nemaar in het tegendeel dat ze schadelijk, en dienvolgende dat ze kwaad zyn. Want het is openbaar, dat wy altyd meer door de Reeden en liefde tot de waarheid, als door knaging en berouw te rechte komen. Schadelyk zyn zy dan en kwaad. want zy zyn een zeeker slag van droefheid, dewelke van ons nu te vooren bewesen is schadelijk te zyn, en die wy derhalven daarom als kwaad moeten trachten van ons af te weren. gelyk wy dan dienvolgende ook dese als zodanig moeten schuwen en vlieden.

Cap. XI.

De bespotting en Boerterye steunen op een valsche waan, en geven in de bespotter en Boerter te kennen

een onvolmaaktheid. Op een valsche waan ist dat zy steunen, omdat men meind dat dengeenen die bespot word, de eerste oorzaak is van syne werken, en dat ze niet noodzaakelyk (gelyk de andere dingen in de natuur) van God afhangen.

In de Bespotter geven zij een onvolmaaktheid te kennen want of hetgeene zy bespotten is zodanig, dat het bespottelyk is, of het is niet zodanig, indien niet zodanig, zo betonen zy een kwaden aard, bespottende hetgeene niet te bespotten is. Indien Ja, zodanig, zo betonen zy daarmede in die geene die zy bespotten eenige onvolmaaktheid te kennen, dewelke zy niet met bespottinge, maar veel eer met goede redenen gehouden zyn te verbeteren.

Het lachgen heeft geen opzicht op een ander maar alleen op die mensch, die eenig goet in zig zelfs bemerkt, en omdat het is een seeker slag van de Blijdschap, zo valt ook niet anders van dezelve te zeggen, als van de blydschap nu al gezeijd is. Ik spreek van sulk lachgen, veroorzaakt door zekere Idea die hem daartoe anport, en geenzins van sulk lachgen, veroorzaakt door beweeginge der geesten, van het selve (dewyl het nog op goet, nog op kwaad eenige opzicht heeft) hier te spreken waar buiten ons oogmerk.

Van de Nijd, Gramschap, euvelneeming en zal hier niet anders te zeggen zijn, als ons eens te erinneren 't geene wij alvorens van de haat gezeijt hebben.

Cap. XII.

Van de Eere, Beschaamtheid, en onbeschaamtheid zullen wy nu mede kortelyk spreken. De eerste is een seeker slag van Blijdschap die een ieder in zig zelfs

gevoeld, wanneer hij gewaar word, dat zijn doen bij andere geagt en geprezen word, zonder opzigt van eenig ander voordeel of profijt dat zij beoogen.

Beschaamtheid is zekere droevheid, die in iemand ontstaat als hij komt te zien dat zyn doen bij andere veracht word zonder opzigt van eenig ander nadeel of schaande dat zy beoogen.

De onbeschaamtheid is niet anders als een ontbeering of uijtschudding van schaamte, niet door de Reeden; maar of door onkunde van schaamte gelijk in de kinderen, wilde menschen etc. of doordien men in groote versmaadheden geweest zijnde, nu overal zonder omzien heen stapt. kennende nu dan deze togten, zo kunnen wij ook meteen de ydelheid en onvolmaaktheid die zy in haar hebben. Want de eere en schaamte en sijn niet alleen niet vorderlijk volgens het geene wij in hare beschrijvinge hebben aangemerkt, maar ook (voor zo veel zy op eigen Liefde, en op een waan van dat de mensch een eerste oorzaak is van syn werk, en dienvolgende lof en laster verdiend, geboud zyn) zo zyn zy schadelijk en verwerpelijk. Dog ik wil niet zeggen, dat men zo by de menschen moet leven, als men buigten haar, daar Eer en Schaamte geen plaats heeft, leeven zoude, ne maar integendeel staa ik toe dat ons die niet alleen vrij-staan te gebruiken, als wij die tot nut van de menschen en om haar te verbeteren aanwenden, maar ook hetzelfde mogen doen met verkorting van onse (anderzins volkomen en geoorlofde) eigen vryheid: als by exempel; zo iemand zig kostelijk kleed, om daardoor geacht te zijn, deze zoekt een Eere die uijt de liefde syns zelfs hervoorkomt, zonder enige opzigt op sijn evenmensch te hebben: maar zo iemand sijn wijsheid (daar door hij aan sijn eevennaasten konde vorderlyk zyn) ziet verachten, en met de voet treden, omdat hij een slecht kleed an heeft, deze doet wel dat

hy (uijt beweging om haar te helpen) zich met een kleed, daar aan zij haar niet en stooten, verzet, wordende alzo, om sijn evenmensch te winnen, sijn evenmensch gelijk.

Wat voorder de onbeschaamtheid belangt deze die toont zich zelys aan ons zodanig, dat wij om haare mismaaktheid te zien, alleen maar haare beschryving van noden hebben, en 't zal ons genoeg zijn.

Cap. XIII.

Zoo volgt nu van de Gunste Dankbaarheid en ondankbaarheid: wat de twee eerste aangaan, zij zijn die nijginge die de ziele heeft, van syn eevennaasten eenig goet te gunnen en te doen: te gunnen zeg ik, als aan hem die eenig goet gedaan heeft, weder goet gedaan wordtt. te doen: zeg ik, als wij zelve eenig goet verkregen of ontvangen hebben.

Ik weet wel dat meest alle menschen oordeelen deze togten goet te zijn, doch niet tegenstaande dat, zo derf ik zeggen, dat ze in een volmaakt mensch geen plaatse kunnen hebben. Want een volmaakt mensch woord maar alleen door de noodzakelykheid zonder eenige andere oorzaak bewogen, om sijn evenmensch te helpen, en daarom vind hy zig om te helpen aan den aldergodlooste zo veel te meer verplicht, als hij ziet, zoo veel te grooter ellende en noodt in hem te wezen.

De ondankbaarheid is een verachtinge van de dankbaarheid gelijk de onbeschaamtheid van de schaamte, en dat alleen zonder eenig opzicht van reeden, maar alleen voortkomende door of gierigheid, of een al te groote liefde tot zich zelys; en daarom dan en kan die in geen volmaakt mensch plaats hebben.

Cap. XIV.

Het Beklagh dan zal zyn het laatste, waarvan wij in de verhandelinge der passien zullen spreken, en met hetwelk wij zullen eijndigen. Beklag dan is zeeker slag van droefheid, uijt overweginge van eenig goet dat wij verlooren hebben ontstaande, en dat zodanig datter geen hoope is, hetzelve zo weder te hebben. Zij geeft ons haar onvolmaaktheid alzo te kennen, dat wij haar maar beschouwende dezelve terstond kwaad keuren. Want wij nu alvooren hebben bewezen, dat het kwaad is zig zelve te verbinden en vast te maaken aan dingen die ons lichtelijk, of ooyt konnen komen te gebreken, en die wij niet en konnen hebben als wij willen. En dewijl het een zeeker slach is van droefheid zo hebben wy die te schuwen, gelijk wij sulx voor dezen van de droefheid handelende, hebben aangemerkt.

Soo meen ik dan nu genoegzaam aangewezen en be-toogt te hebben, dat alleenlijk het ¹⁾ waare geloov of de reeden dat geene is, hetwelk ons tot de kennisse van 't goede en kwaade brengt. En zo wanneer wy zullen betoonen, dat de eerste en voornaamste oorzaak aller deser tochten is de Kennisse, zo zal klaarlyk blijken, dat wij ons verstand en reeden wel gebrukende, nooit in een van deze die van ons te verwerpen zijn, zullen konnen komen te vallen. Ik zeg ons Verstand, want ik niet en meyne, dat de reeden alleen maghtig is, ons van alle deze te bevrden. gelyk wij dan zulks hier na op syn plaatze ook zullen bewijzen.

¹⁾ Het waare geloov dan of de Reeden hetgeene zynde, dat ons tot kennisse van goet en kwaad brengt, zo is 't zeker, dat wij nooit in 't geen kwaad is zullen komen te vervalte, zo wij maar de reeden wel gebrukjen.

Doch als een voortreffelyke zaake hebben wij nopende de passien hier aan te merken, hoe dat wij zien en bevinden dat alle die passien welke goet zijn, van zoodanighen aard en natuur zijn, dat wij zonder dezelve niet en kunnen zijn nog bestaan, en gelyk als wezentlyk tot ons behoren, als daar is Liefde, Begeerte en alles wat aan de liefde eigen is.

Maar geheel anders is 't geleegeen met die, dewelke kwaad en van ons te verwerpen zijn; aangezien wij zonder deselve niet alleen zeer wel kunnen zijn, maar ook dan eerst recht zijn, die wij behooren te zijn, als wij ons van dezelve hebben vrij gemaakt.

¹⁾ Om dan nog meer klaarheid in alle deze te geven, diend aangemerkt, dat het fundament van alle goet en kwaad is de Liefde vallende op seker voorwerp: want zo wanneer men niet en bemind het voorwerp, hetwelk [nota bene] alleen waardig is bemind te worden, namenlyk God, gelyk wij alvorens gezeid hebben, maar die dingen die door eigen aart en natuur vergankelyk zijn, zo volgt daarop dan noodzakelyk (dewyl het voorwerp zo veel toevallen ja de vernietinge zelve onderworpen is) de haat, droefheid enz: na veranderinge van het geliefde voorwerp. Haat: als iemand hem het beminde ontneemt. Droefheid: als hy het komt te verliezen. Eere: als hy op Liefde syns zelfs steunt. Gunste ende Dankbaarheid: als hij zijn evenmensch niet en bemind om Godt.

Doch in tegendeel van alle deze, zo wanneer de mensch God komt te beminnen, die altyd onveranderlyk is en blyvt, zo is 't hem onmogelyk in deze poel van passien te vervallen, En daar om zo stellen wij voor

¹⁾ Watt tot meerder klaarheid van al het gezeide aangemerkt dient te worden: dewyl het de grond is van alle goet en kwaad.

een vaste en onvrikbare regul, dat God is de eerste en eenige oorzaak van al ons goedt, en een vrymaaker van al ons kwaad.

Zoo komt mede in aanmerkinge, dat alleen de Liefde enz. onbepaald zijn: namentlijk hoe die meer en meer toeneemt, hoe die ook alsdan voortreffelyker word: aangezien die is vallende op een voorwerp dat oneijndig is: waarom ze dan alle tyd kan toeneemen. hetwelk in geene andere zaake als alleen in deze en kan plaatze grijpen. En dit zal ons misschien hier na een stoffe zijn waaruijt wij de onsterffelykheid van de ziel zullen bewijzen, en hoe off op wat wijze die zijn kan.

Cap. XV.

Nu dan laat ons eens zien van het Waare en Valsche hetwelk ons de vierde en laatste uijtwerkinge van dit waare gelov aanwijst. om dit dan te doen, zo zullen wij eerst de beschrijvinge van waarheid en valsheid stellen: Waarheid dan is een bevestiginge (of ontkenninge) die men doet van eenige zaak, overeenkomende met de zelve zaak: en Valsheid een Bevestiginge (of ontkenninge) van de zaake, die niet met de zaake zelve overeenkomt. Doch dit zo zijnde zal het schynen datter geen onderscheid is tusschen de valsche en ware Idea, ofte dewijle dit of dat te ontkennen ware wijze van denken zyn, en geen ander onderscheid hebben, als dat de eene met de zaak overeenkomt, en de ander niet; dat ze dan ook niet dadelyk, maar alleen door reeden verschillen, en als dit dan dus zoude zijn, konde men met recht vraagen, wat voordeel doch d'eene met zyn

waarheid, en wat schade doch d'ander door zijn valsheid heeft? en hoe de eene weten zal, dat zijn bevatting of Idea meer met de zaak overeenkomt als de ander, eyndelijk van waar het komt dat de eene doold en de ander niet?

Waarop vooreerst tot antwoord diend, dat de alderklaarste dingen en zig zelfs, en ook de valsheid te kennen geven, in zulker voegen, dat het een groote dwaasheid zoude zijn te vraagen hoe men van haar bewust zoude wezen: want dewijle zij gezeid worden de alderklaarste te zijn, zo en kanner immers geen andere klaarheid wezen door dewelke zij zouden kunnen verklaart worden, zo dat dan volgt, dat de waarheid en zig zelfs, en ook de valsheid openbaard. Want de waarheid woord door de waarheid, dat is door zig zelfs klaar gelijk ook de valsheid door dezelve klaar is: maar nooyt woord de Valsheid door zig zelfs geopenbaard of aangewezen. Soo dan iemand die de waarheid heeft en kan niet twijffelen dat hy ze heeft. Dog iemand die in valsheid of in doling steekt, die kan wel waanen dat hij in waarheid staat. gelyk als iemand die droomt wel denken kan dat hij waakt, maar nooit kan iemand die nu waakt denken dat hij droomt.

Met dit gezeid dan word ook eenigzins verklaard hetgeene wij gezeid hebben, van dat God de waarheid of dat de waarheid God zelve is.

Nu de oorzaak waarom de eene van sijne waarheid meer bewust is als de ander, is omdat de Idea van bevesting (of ontkenning) met de natuur van de zaak geheel overeenkomt, en dienvolgende meer wezentheid heeft. ¹⁾ Om dit beter te begrijpen, diend aangemerkt dat het verstaan (schoon het woord anders luyd) is een suiijvere of pure lyding, dat is dat onse ziel in dier voegen ver-

¹⁾ [Wat aangemerkt diend om dit beter te begrijpen.]

anderd word, dat ze andere wijze van denken krijgt, die zy te vooren niet en hadde: als nu iemand, doordien het geheele voorwerp in hem gevrogt heeft, diergelijke gestalte of wijzen van denken krijgt, zoo is het klaar dat die een geheel ander gevoel van de gestalte of hoedanigheid van het voorwerp bekomt, als een ander die zo veel oorzaaken niet gehad heeft, en zo, tot zulks of te bevestigen, of te ontkennen, door een ander lichter werking (als door wijnige of minder toevoeginge in 't zelve gewaar wordende) bewogen wordt. Hier uijt ziet men dan de Volmaaktheid van een die in Waarheid staat, gesteld tegen een die in dezelve niet en staat. Dewijl dan de eene lichtelijk, de ander niet lichtelijk verandert, zo volgt daaruyt dan dat de eene meer bestandigheid en wezentheid heeft als de ander: en zo ook om dat die wijzen van denken welke met de zaak overeenkomen meer oorzaaken gehad hebben, zo hebben zij ook in haar meer bestandigheid en wezentheid: en dewijl zij geheel met de zaak overeenkomen zo is 't onmogelijk dat zij in eenige tijd van de zaak anders kunnen aangedaan worden, of eenige veranderinge lijden, dewijl wij nu al voorens gezien hebben, dat de wezentheid van een zaak onveranderlijk is. Al hetwelke in de valsheid geen plaats heeft. en met dit gezeide zal al het vorige gevraagde genoegzaam beantwoord zijn.

Cap. XVI.

Wetende dan nu wat goet en kwaad, waarheid en valsheid is, en ook waarin de welstand van een volmaakt mensch bestaat, zal 't nu tyd zijn om tot onderzoek onzes zelfs te komen, en eens bezien of wij tot zo een welstand vrijwillig of genoodzaakt komen?

Hier toe is van nooden, eens te onderzoeken wat by diegene die de Wille stellen, de Wille is, en waar in die van de Begeerte onderscheiden word. De Begeerte hebben wij gezeid die nijginge te zijn die de Ziele heeft tot iets 't geen zij als goet keurt; zo dat dan daaruyt volgt dat eer onse begeerte zich uyerlijk tot iets uijstrekt, in ons alvorens een besluit is gegaan, van dat zulk iet goet is. welke bevestiging dan, of algemeen genomen, de magt van bevestigen en ontkennen, de '1) wille genoemd word.

Soo komt het nu dan daarop aan, of deze Bevestiging van ons vrijwillig of genoodzaakt geschied, dat is of wij iets van een zaak bevestigen of ontkennen, zonder dat eenige uijtwendige oorzaak ons tot zulks dwingt. Doch by ons is al bewezen dat een zaak niet door zig zelfs wordende verklaart, of welkers wezentlijkheid niet aan sijn wezentheid is behorende, noodwendig een uytterlijke oorzaak moet hebben: en dat een oorzaak die iets zal voortbrengen zulks noodzaakelijk moet voortbrengen: zo dan ook moet volgen dat dit of dat bijzonderlijk te willen ¹⁾), dit of dat van een zaak besonder-

¹⁾ De wille dan genomen voor de Bevestiging of het Besluit, die welschilt hier in van het Waare geloove, dat ze zig uijstrekt ook tot hetgeen niet waarlijk goet is, en dat daarom: om dat het overtuyg niet zodanig is, dat het klaar gezien wort niet anders te kunnen zijn; gelyk dit alles in het ware geloof zodanig is, en moet zijn, de wijle uijt het zelve niet als de goede begeerte voortkomen.

Maar van de Waan verschilt zy ook hier in, dat zy wel 't eeniger tijd zoude kunnen onfeylbaar en zeeker zijn; dat in de Waan, die van gisse en mejne bestaat geen plaats heeft.

Alzoo dat men die een gelove zoude kunnen noemen, in aanzien zij zoo zeker zoude gaan, en Waan in aanzien zy de dooling onderworpen is.

²⁾ 't is zeker dat het Bijzonder willen moet hebben een uyerlyke oorzaak door dewelke dat ze zy. want aangezien tot het wezen deszelfs de wezentlykheid niet en behoord, zo moet ze noodzakelyk zijn door de wezentlykheid van iets anders.

te zeggen, de Idea van de uytwerkende oorzaak deszelfs en is

lijk te bevestigen of te ontkennen, dat zulks zeg ik,

geen Idea, maar de wille zelve in de mensch en het verstand is een oorzaak, zonder welke de wil niet en kan: ergo de *Will* onbepaald genomen, en ook het *Verstand* geen wezens van Reden maar dadelijke wezens. Dog mij aangaande wanneer ik die aandagtig wil bevatten, zo schynen zy algemeene, en ik kan haar niet dadelyks toeigenen: dog 't zy zo, nogtans moet men toestaan dat de Willing een modificatie is van de wil; en de Ideeën een wijzing van 't verstand, ergo zo zyn dan nootzakelyk het verstand en de wil verscheidene en dadelijke onderscheidene zelfstandigheden. Want de zelfstandigheid word gemodificeert, en niet de wijze zelve. zoo de ziel gezeid word deze twee zelfstandigheden te bestuuren, zoo isser dan een derde zelfstandigheid: altemaal dingen zo verward dat het onmogelyk is, een klaar en onderscheiden begrip daar af te hebben. Want dewyl de Idea niet en is in de wille, maar in 't verstandt, en volgens dezen zetregul, dat de wijze van de eene zelfstandigheid niet en kan overgaan in de ander zelfstandigheid, zoo en kan hieraf in de wil geen liefde ontstaan: want het wikkeld zich in tegenstrijdigheid, dat men iets zoude willen welker zaaks idea niet is in de willende mogentheid. Zegt gij dat de wil van wegen de vereeniging die zy heeft met het verstand ook gewaar word 't zelve 't geen het verstand verstaat, en daarom dan ook bemindt: maar dewyl gewaarworden ook is een begrip, en een verwarde Idea, zoo is 't dan ook een wijze van verstaan, dogh volgens het voorige en kan dit in de wil niet zyn, schoon er al zodanige vereeniging van ziel en lichaam was; Want neemt dat het lichaam met de ziel vereenigt was, na de gemeene stelling der filosofen, nochtans zo en gevoelt het lichaam nooit, nog de ziel wordt niet uytgebreyd. Want dan soude een chimera waarin wij twee zelfstandigheden begripen, een kunnen worden, dat is valsch. Als men zegt, dat de Ziel en 't Verstand en de Wil bestuurd, dat is niet te begripen, want zo doende schijnt men te ontkennen, dat de wil vry is, dat tegen hun is. Om dan hier te eyndigen, zo en lust my niet alles bij te brengen, dat ik heb tegen de *stelling van **) een geschapen eyndige zelfstandigheid. Maar alleen zal ik toonen kortelyk, dat de Vrijheid van de Wil geensins past op zo een geduurige scheppinge, namentlyk, dat in God vereijst word en zelve werk, om in 't wezen te behouden

¹⁾ Haec duo verba p. al. manum apposita sunt; recte quidem. A. E.

dan ook door eenige uijtwendige oorzaak moet voortkomen: gelyk ook de beschryving die wij van de oorzaak gegeven hebben is, dat ze niet vrij kan zijn.

Dit zal mogelijk eenige niet voldoen, die gewent zijn haar verstand meer bezig te houden op de *Entia rationis* als op de Bijzondere dingen die waarlijk in de Natuur zyn: En zo doende aanmerken zy het *Ens Rationis* niet als zodanig maar als een *ens reale*. Want omdat de mensch nu deze dan die will heeft, zo maakt hy in syn ziele een algemene wijze, die hy Wille noemt, gelyk hij ook zo uijt deze man en die man een *Idea* maakt van mensch: en omdat hy de dadelyke wezens niet genoeg van de wezens van reden en onderscheid, zo gebeurt het dat hy de wezens van Reden aanmerkt als dingen die waarlijk in de natuur zijn, en zo zig zelfs als een oorzaak stelt van eenige dingen. gelyk in de verhandeling van de zaak waaraf wy spreken niet wijinig en gebeurt.

Want als men iemand vraagt waarom de mensch dit of dat wil: men antwoordt, omdat zij een wil heb-

als om te scheppen, en dat anders zins de zaake niet een oogenblik soude kunnen bestaan, als dit zo is, zo en kan haar genes dings toegeeiigent worden. Maar men moet zeggen, dat God die geschapen heeft gelyk se is: want aangezien ze geen kragt heeft om zig te behouden, terwyl ze is, veel min dan zal zij door zig zelfs iets kunnen voortbrengen. Als men dan zoude zeggen dat de ziel de willing van zig zelfs voortbrengt, zo vraage ik uijt wat kragt? niet uyt die welke geweest is, want die is niet meer, ook niet uijt die welke zij nu heeft, want zy heeft er heel geen door welke zij de minste oogenblik zoude kunnen bestaan of duuren, dewyl ze geduurig geschapen word: soodan, dewyl 'er geen zaake is, die eenige kragt heeft om zig te behouden, of om iets voort te brengen, zo rest niet anders als te besluijten, dat Gód dan alleen is en moet zijn de uijtwerkende oorzaak aller dingen, en datt alle willingen van hem bepaald worden.

ben: doch aangezien de wil gelyk wij gezeid hebben maar een Idea is van dit of dat te willen, en daarom maar een wijze van denken: een ens rationis en geen ens reale, zo en kan dan van haar niets veroorzaakt worden. nam ex nihilo nihil fit. en zo meen ik ook als wij getoond hebben, dat de wille geen zaak is in de natuur, maar alleen een verziëring, men niet en behoeft te vraagen of de wil vrij of niet vrij is. Ik en spreek dit niet van de algemene wille die wij getoond hebben een wyze van denken te zijn; maar van bezonder dit of dat te willen, welk willen eenige in het bevestigen of ontkennen gesteld hebben.

Aan een yder dan die maar let op 't geene van ons al gezeid is zal dit klaar blykelyk zijn: Want wij hebben gezeid dat het verstaan een pure lydinge is dat is een gewaarwordinge in de ziel van de wezentheid en wezentlykheid der zaaken; also dat wy het nooyt en zijn die van de zaak iet bevestigen of ontkennen¹⁾, maar de zaak selfs is het, die iets van zigh in ons bevestigt of ontkent. Dit en zullen eenige mogelyk niet toestaan, om dat haar toescheynt, wel iets anders van de zaak te kunnen bevestigen of ontkennen, als haar van de zaake bewust is. Doch dit komt maar, omdat zij geen begrip hebben van het concept 't welk de ziele heeft van de zaak, zonder of buyten de woorden. Wel is waar (als 'er reeden zijn, die ons daartoe bewegen) dat wij aan andere door woorden of andere werktuygen van de zaak anders te kennen geven, als er ons van bewust is: maar echter en zullen wij nooyt, nog door woorden, nog door eenige andere werktuygen zo veel te weeg brengen, dat wij van de zaaken anders

¹⁾ [Want de zaak selfs, en niet wy, bevestigt of ontkend in ons van haar zelve.]

zouden gevoelen als wy er af gevoelen, dat onmogelijk, en klaar aan alle die welke ten eenen maale buyten gebruik van woorden of andere beduidtekenen, alleen op haar verstand acht neemen. Doch hier tegen zouden misschien eenige kunnen zeggen, Indien niet wij maar alleen de zaake het is, die van zig in ons bevestigt en ontkent, zo en kan 'er dan noch bevestigt nog ontkend worden als 't geene met de zaak overeenkomt; en dienvolgende isser geen valscheit. Want de valsheid hebben wij gezeid te zijn iets van een zaake te bevestigen (of te ontkennen) dat met de zaak niet overeenkomt, dat is dat de zaake niet van zig zelfs dat bevestigt of ontkent. Doch ik meene als wij maar wel acht hebben op 't geene wij nu al van de waarheid en valsheid gezeid hebben, wij dan met een deze tegenwerpinge genoegzaam beantwoord zullen zien: want wy hebben gezeid, dat het voorwerp de oorzaak is van 't geene waar af iets bevestigt of ontkent word, hetzij dan waar of vals: te weten, omdat wij iets van 't voorwerp komende gewaar te worden, wij ons inbeelden dat het voorwerp (schoon wij seer weinig van het selve gewaar worden) zulks nogtans van zig zelfs in 't geheel bevestigt of ontkent, hebbende dit meest plaats in zwakke ziele die door een lichte werkinge van het voorwerp in haar een wijze of Idea ontfangen zeer lichtelijk, en buijten dit en is in haar geen bevestigen of ontkennen meer.

Eyndelijk zoude men ons ook nog kunnen tegenwerpen, datter veel dingen zijn, die wij willen en niet willen, als daar is iets van een zaak te bevestigen of niet te bevestigen, de waarheid te spreken en niet te spreken en zo voort. Doch dit komt voort, omdat de begeerte niet genoeg van de wille en word onderscheiden. Want de Wil by die, die de wille stellen, is alleen dat werk van het verstand, daardoor wij van een zaak iets

bevestigen of ontkennen zonder opzicht van goet of kwaad.

Doch de Begeerte is een gestalte in de ziele, om iets te verkrijgen of te doen ten opzigt van goet of kwaad, dat daarin beschout word: also dat de Begeerte, ook na de bevesting of ontkenning die wij van de zaake gedaan hebbe, nog blijft, te weeten na dat wij onder-vonden of bevestigd hebben, een dink goet te wezen, 't welk volgens haar zeggen de wil is; en de Begeerte die neijginge die men eerst daarna om dat te bevorderen bekomt, also dat ook, na haar eigen zeggen, de Wille wel zonder de Begeerte, maar de Begeerte niet zonder de Wille, die al voorgegaan moet zyn, wezen kan.

Alle de werkinge dan, waaraf wij hier boven gezeit hebben (aangezien zy gedaan worden door reden onder schijn van goet, of belet worden door reeden onder schyn van kwaad) kunnen alleenlijk onder die neiginge die men Begeerte noemt, en geensins als heel oney-gentlijk onder de benaming van Wille begreepen worden.

Cap. XVII.

Dewijl het dan nu kennelyk is, dat wij tot bevestigen of ontkennen geene wille en hebben; laat ons dan nu eens zien het rechte en ware onderscheid tusschen de Wille en Begeerte, of wat eigentlijk die Wille mag zyn, die by de Latinen genoemt word voluntas.

Na Aristotelis Beschrijving, scheynt Begeerte een geslacht te zyn, onder zig twee gedaanten bevattende, wat hy zeit de wille te zyn die Lust of trek die men heeft onder schijn van goet, waar uijt het my toe schijnt dat hij de begeerte (of cupiditas) alle de neiginge, hetzy tot goet, hetzy tot kwaad, meent te zyn: dog

als de neiginge alleen tot het goede is, of dat de mensch die zulke neiginge heeft, dezelve onder schyn van goet heeft, zo noemt hij die voluntas of goede wille; maar zoo ¹⁾ zy kwaad is, dat is als wij in een ander een neiginge zien tot iets dat kwaad is, dat noemt hy Voluptas of kwade wille. Zo dat de neiginge van de ziel niet iets is, om te bevestigen of t'onkennen, maar alleen een neiginge om iets te bekomen onder scheijn van goet, en te vlieden onder scheyn van kwaad.

Zoo is dan nu overig te onderzoeken of deze Begeerte vrij of niet vrij is. Behalven dan dat wij alreeds gezeid hebben dat de Begeerte van het begrip der zaaken afhangt, en dat het verstaan een uijtterlijke oorzaak moet hebben, en behalven ook 't geene wij van de wille gezeid hebben: zo is dan nog overig te betoonen dat de Begeerte ²⁾ niet vrij is. Veele menschen schoon zij wel zien dat de kennisse die de mensch van verscheide zaaken heeft, een middel is waar door syn lust of trek van het eene tot het ander overgaat, zoo en aanmerken zy nogtans niet, wat het mag zijn, dat de lust zoo van het eene tot het ander komt te trekken.

Maar wy dan, om te betonen dat deze neiginge by ons niet vrywillig is, zoo zullen wij (om ons eens leevendig voor oogen te stellen, wat het zy, van het eene tot het ander over te gaan, en getrokke te worden) ons verbeelden een kind dat voor de eerste maal tot het gewaar worden van zeeker ding komt. ex. g.

Ik houde het een Belletje voor, hetwelke in syn ooren een aangenaam geluyd maakende, daardoor lust tot hetzelfde krijgt: ziet nu eens of het wel soude kunnen laten, deze lust off begeerte te krijgen? zo gij jaa zegt,

¹⁾ „Zoo” ab alia manu appositum. A. E.

²⁾ Deletum est „wille” et superscriptum „Begeerte” ab alia manu. A. E.

hoe vraag ik, door wat oorzaak? immers niet door iets dat het beter kend, want dit is het all dat het kend; niet ook omdat het kwaad bij hem is; want hij kend niets anders, en die aangenaamheid is het alderbeste, dat hem ooit is voorgekomen. Doch het zal misschien een vrijheid hebben, om die lust die het heeft van hem te doen; waar uijt dan volgen zoude dat deze lust in ons, zonder onse vrijheid, wel zoude kunnen beginnen; maar dat wij eevenwel in ons een vrijheid zouden hebben, om die van ons te doen. Doch deze vryheid kan geen proef houden, want wat zoude het doch zijn, dat de lust zoude komen te vernietigen? De lust zelve? neen zeeker. want niets en isser dat door syn eigen natuur sijn zelfs verderf zoekt. wat mag het dan eijndelijk zijn, dat hem van de lust zoude kunnen afbrengen? niet anders voor waar alsdat hij door de schik en loop van de Natuur aangedaan word van iets dat hem aangenaamer is, als het eerste. En daarom gelyk wij in de verhandeling van de wille gezeid hebben, dat de wille in de menschen niet anders is, als deze en die wil, alzoo is ook in hem niet anders, als deze en die Begeerte, die van dit en dat begrip veroorzaakt word; zynde deze Begeerte niet iets dat dadelyk in de Natuur is, maar zij is alleen van dit of dat byzonder te begeren, afgenomen; de Begeerte dan niet waarlijk iets zijnde kan ook niet dadelyk veroorzaaken. Zo dat als wij zeggen dat de begeerte vry is, zo is 't eeven zo veel als of wy zeyden, dat deze of geene Begeerte een oorzaak is van zig zelfs, dat is, dat eer dat zy was, heeft zij gemaakt, dat ze zoude zijn. 't welk de ongerymtheid zelve is en niet zijn kan.

Cap. XVIII.

Zoo zien wij dan nu, dat de mensch als zijnde een deel van geheel de Natuur, van welke hij afhangt, van welke hij ook geregeert word, uyt syn zelve niet iets kan doen tot zijn heil en welstand; zo laat ons dan eens zien, wat nuttigheeden uyt deze onse stelling voor ons ten besten zijn: en dat te meer daarom, omdat wij niet en twijffelen, of zij zullen eenige niet wynig aanstotelyk schijnen.

Vooreerst volgt daaruit, dat wy waarlyk dienaars ja slaven Gods zijn, en dat het onse grootste volmaaktheid is zulks noodzakelyk te zijn. Want dog op ons zelve aangemerkt zijnde, en zoo niet van God afhangig, zeer wynig is 't, of niet, dat wij soudén kunnen verrigten, en met recht daar uyt oorzaak neemen, om ons zelfs te bedroeven; voor al in tegenstelling van 't geene wij nu zien: dat, wij namelijk van dat geene, 't welk het aldervolmaakste is, zoodanig afhangen, dat wy mede als een deel van 't geheel, dat is van Hem, zijn; en, om zo te zeggen, meede het onse toebrengen, tot uijtweringen van soo veel geschiktelyk geordineerde en volmaakte werken, als daarvan afhangig zijn.

Ten anderen zoo maakt ook deze kennisse, dat wy na het verrigten van een voortreffelyke zaake ons daar over niet en verhovaardigen: (welke verhovaardiging een oorzaak is, dat wy (meenende nu al wat groots te zijn, en als of wy niets verder behoeften) staan blyven; strijdende regelregt aan tegen onse volmaaktheid, die daarin bestaat, dat wy altijd verder en verder moeten trachten te geraaken:) maar dat wy daarentegen alles wat wij doen Gode toeëigenen, die daar is de eerste en alleene oorzaak van alles wat wy verrigten, en komen uijt te werken.

Ten derden, behalven de ware liefde des naasten die deze kennisse in ons te weeg brengt, maakt zy ons zo gesteld, dat wij hun nooit nog haaten, noch daarop vertorent zijn, maar geneegen worden haar te helpen, en tot beter standt te brengen. Al hetwelke werkingen zijn van soodanige menschen, die een groote volmaaktheid of wezentheid hebben.

Ten vierden diend ook deze kennisse tot bevordering van 't gemeen Best, want door haar zal een rechter nooit meer partye van de eene als van de ander konnen werden, en genoodzaakt zynde om te straffen den eenen, om te belonen den anderen, zal hy dat doen met inzicht, om zo wel den eenen te helpen en te verbeteren, als den anderen.

Ten vyfden: zo bevrijd ons deze kennisse van de droefheid, van de wanhoop, van de nydigheid, van de schrik, en andere kwade passien, dewelke gelyk wy hier na zeggen zullen de wezentlyke helle zelve zyn.

Ten zesden: eyndelyk zo brengt ons deze kennisse daartoe dat wij voor God niet en zullen vrezen, gelyk andere voor de duyvel die zy verzierd hebben, ten eynde hy haar geen kwaad zoude doen. Want hoe dog zouden wij God konnen vrezen die het opperste goet zelve is, van dewelke alle dingen die eenige wezentheid hebben zyn, het geene zy zyn? en ook wy die in hem leven. Ook brengt ons deze kennisse daartoe, dat wy alles aan God toe eigenen, hem alleen beminnen, omdat hy de heerlykste en aldervolmaaktste is, en ons zelve alsoo hem geheel opofferen: want hierin bestaat eigentlijk en de waare godsdienst en ons eeuwig heil en gelukzaligheid. want de eenigste volmaaktheid en het laatste einde van een slaaf en van een werktuig is ditt, dat ze haar op geleiden dienst behoorlyk volvoeren: e. g. als een Timmerman in het maaken van eenig stuk werks zigh van synen Bijl op het beste gediend vind

Cap. XVIII.

t zijn eind en
willen denken,
end, daarom wil
Zoo zien wij dan nu, dat d' ^{ist} meer van hem
deel van geheel de Natuur, v ^{Bijl} afgeraaken van
welke hij ook geregeert w ^{er} zijn: Alzoo ook de
kan doen tot zijn heil e ⁱ van de Natuur is, zoo
eens zien, wat nuttigh ^{Natuur} volgen, hetwelk de
voor ons ten besten z ⁱ hij zulks doet, is hij in zijn
dat wij niet en twijf ⁱ God (om zo te spreken) zoude
nig aanstotelijk sch ^{sch} hem niet meer en soude dienen,

Vooreerst volg' ^{veel}, als hem van syn welstand bero-
slaven Gods zi ^{vernietigen}; dewijle alles 't geene hy is,
is zulks nood' ^{dat hij God diene.}

aangemerkt ^{dat hij God diene.}

wynig is

en met

bedre

Cap. XIX.

nu

a¹

*De nuttigheeden van dit ware gelove gezien heb-
bende, zoo zullen wy nu vervolgens onse gedane belof-
ten trachten te voldoen: namentlijk te onderzoeken,
of wij door de kennisse, die wij nu al reeds hebben;
(als, van wat goet is, wat kwaad is, wat waarheid is,
en wat valsheid is, en wat in 't gemeen de nuttig-
heeden van alle deze zijn,) of wy zeg ik daar door tot
onze welstand, namentlijk de Lieve Gods, (die wij heb-
ben aangemerkt onse hoogste gelukzaligheid te zijn)
konnen geraaken? en ook op wat wijze wy van die
passien, die wij kwaad hebben geoordeeld, vrij konnen
worden?*

¹) Om dan van het laatste namentlijk van het vrij

¹) Alle passien die tegen de goede reden strydig zijn (als vooren
is aangewezen) ontstaan uyt de waan. Alles wat in dezelve goet
of kwaad is, dat is ons aangewezen door het ware geloof; maar deze

assien, eerst te spreken, zo zeg ik, indien
 dat ze geen andere oorzaaken en heb-
 van hebben gesteld, dat, als wy ons
 gebruyken, gelyk wy (hebbende nu
 waarheid en valsheid) seer ¹⁾ ligte-
 doen, wij nooyt in dezelve zullen komen

dat ze geen andere oorzaaken hebben is 't geene
 nu te betoonen staat: tot hetwelke mij dunkt ver-
 scht te worden, dat wy ons geheel, zo ten aanzien
 van 't lichaam, als ten aanzien van geest, onderzoeken.

En voor 1. te wyzen dat in de Natuur een lichaam
 is, door welkers gestalte en uytwerkinge wij aange-
 daan, en alzoo 't zelve gewaar worden. en dit doen wij
 daarom: omdat als wij de uytwerkinge van het lichaam,
 en wat die komen te veroorzaaken komen te zien, wy
 dan ook de eerste en voornaamste oorzaak van alle
 deze tochten zullen vinden: en met een ook dat geene,
 door 't welke alle deze tochten zullen kunnen vernie-
 tigt worden. Waar uijt wy dan mede kunnen zien,
 of zulks door de Reeden mogelyk is te kunnen doen.

beijde, nog geen van beyde is magtig, ons daaraf te bevrijden.
 Alleen dan de derde manier is 't namelyk de waare kennis die ons
 hier van vrij maakt. En zonder dewelke het onmogelyk is, dat
 wij ooyt hieraf vrij gemaakt kunnen worden: gelyk nu gevolgelyk
 pag... zal aangewezen worden. zoude dit het niet wel zijn daar
 andere onder andere benaaminge, zo veel van zeggen en schrijven?
 Want wie en ziet niet, hoe gevoeglyk wy onder de waan de
 zonde; onder het gelove de wet, die de sonde aanwijst; en onder
 de waare kennisse de genaade, die ons van de zonde vrij maakt,
 kunnen verstaan? plaats de note op Fo. Cap. XXII.

¹⁾ seer ligtelyk kunnen doen: verstaat als wij grondige kennisse
 hebben van goet en kwaad, waarheid, en valsheid: want dan is 't
 onmogelyk dat onderworpen te zijn, uyt hetwelk de passien ontstaan:
 want het beste kennende en genietende, heeft het slegste op ons
 geen magt.

En dan zullen wy mede vervolgen te spreken van onse Lieve tot God.

Om dan nu te toonen datter een lichaam is in de Natuur dat kan ons niet zwaar om te doen zyn, nu wy al weeten dat God, en wat God is: dewelke wy hebben beschreven te zijn een wezen van oneindelyke eigenschappen, waar van ieder des zelfs oneindelyk en volmaakt is. En aangezien de uijtgebreidheid een eigenschap is die wij oneyndelyk in haar geslagt betoond hebben te zijn, zoo moet dan noodzaakelyk dit meede een eigenschap zijn van dat oneijndig wezen.

En dewyl wy nu mede al bewezen hebben, dat dit oneyndig wezen is wezentlyk, zo volgt dan met eenen dat deze eigenschap ook wezentlyk is.

Daaren boven, aangezien wy ook getoond hebben, datt er bujten de Natuur die oneyndig is, geen wezen meer is off zijn kan, zoo is dan klaar blijkelyk dat deze uijtwerking van het lichaam door het welke wij gewaar worden, van niets anders kan komen, als van de uytgebreidheid zelve, en geenzins van iets anders dat eminenter (als eenige willen) die uijtgebreidheid heeft: Want ditt (gelyk wy nu al vooren in het eerste Cap. bewezen hebben) en is niet.

Soo staat dan nu aan te merken, dat al de uijtwerkingen, die wij zien, van de uytgebreydheid noodzaakelyk af te hangen, aan deze eigenschap moeten toegeijgent worden: gelyk de Beweginge en Ruste: want by aldien deze kragt van uytwerkinge niet in de Natuur en was, het soude onmogelyk zijn, (schoon ook in dezelve veel andere eigenschappen mogten zijn) dat dezelve zouden kunnen wezen. Want als iet weder iets zal voortbrengen, zoo moet dan in die iet wat wezen door het welke Hij meer als een ander dat iets kan voortbrengen.

Hetzelve dan dat wij hier nu zeggen van de uijtgebreid-

heid, dat willen wy ook gezeid hebben van de denking, en van alles watter is.

¹⁾ Staat verder aan te merken, datter in ons niets niet en is, of de mogelykheid is by ons om het zelve bewust te zijn: alsoo dat als wy ondervinden niets anders te zijn in ons, als de uijtwerkingen van de denkende zaak, en die van de uytgebreidheid wy dan ook met verzekeringe mogen zeggen, niet meer in ons te zijn.

Om dan eens klaar de werkingen van deze beyde te verstaan, zoo zullen wy een yder deszelfs, eerst op zig zelfs aaleen, en daar naa beyde te zaamen, voorneemen: als mede de uytwerkinge, zoo van de eene als van de ander.

Zoo wanneer wy dan aanschouwen de uytgebreidheid alleen zoo is 't dat wij in dezelve niet anders gewaar worden, als Beweeging en ruste, uijt de welke wy dan alle de uijtwerkingen die daar af herkomen, vinden. En zoodanig zijn deze twe ²⁾ wijzen in het lichaam, dat geen ander zaak en kan zyn die haar veranderen kan, als alleen zy zelve: gelyk e. g. zoo wanneer een steen stille leijd, zoo is 't onmogelyk dat die door de kracht van denken of iets anders zal kunnen bewoogen worden, maar wel door de beweginge, als wanneer een ander steen, grooter beweeginge hebbende als syne ruste hem doet beweegen. gelyk ook also de bewegende steen niet en zal komen te rusten, als door iets anders dat minder beweegt. Alsoo dat dan volgt, dat geen wyze van denken in het lichaam, of beweginge of ruste zal kunnen brengen. Doch eeven wel volgens 't geene wy

¹⁾ Wat nog daarby is aan te merken: namentlyk dat wy met verzekering mogen zeggen, niet van iets anders te bestaan als van denking, en uijtgebreidheid.

²⁾ twee wijzen: omdat de vaste geen Niet is.

in ons gewaar worden, zoo kan het wel geschieden, dat een lichaam het welk nu syn beweginge hebbende, na de eene zyde, nogtans na de andere zyde komt te wijken, gelijk als ik myn arm uytstrekke, daar door te wege breng, dat de geesten die alreeds haare beweeginge niet en hadden, zoodanig nu nogtans dezelve derwaarts hebben, niet altyd, nochtans maar na de gestalte der geesten, zo hier na gezeid word.

De oorzaak hiervan is, en kan geen andere zyn, als om dat de ziel, zynde een Idea van dit lichaam met het zelve zoodaanig vereenigt is, dat en zy en dit lichaam zoo gestelt te zaamen een geheel maaken.

De voornaamste uijtwerkinge van de andere eigenschap, is een ¹⁾ Begrip van zaaken, zoodanig dat nadat zij die komt te bevatten daar uijt hervoorstkomt of Liefde of Haat, &c. deze uijtwerkinge dan, aangezien zij geene uytgebreidheid met zig brengt, zo en kan ze ook aan dezelve niet toegepast worden, zonder alleen aan de denkinge; zo dat alle de veranderinge, die in deze wijze komen te ontstaan, de oorzaak van dezelve en moet geensins in de uytgebreidheid, maar alleen in de denkende zaake gezogt worden. Gelyk wy dit in de liefde zo kunnen zien, dewelke of zullende vernietigt, of zullende opgewekt worden, zo moet zulks veroorzaakt worden door het begrip zelve het welk, gelijk wij nu al hebben gezeid geschied, of om dat het begrypt in het voorwerp iets kwaads te zijn, of omdat het iets beters komt te kennen. Zo wanneer nu dan deze eigenschappen, de eene in de andere komt te werken, zo ontstaat daar uyt lydinge: de eene van de ander namelyk door de bepalinge van beweeginge, die wy alsoo werwaart

¹⁾ waarom zy geen uytgebreidheid is, of aan dezelve toegepast kan worden; maar de oorzaak van alle hare veranderinge in de denkende zaak moet zoeken. Ziet daarvan pag....

wij willen vermogen hebben te doen gaan. De werkingen dan waar door de eene van de ander komt te lyden, die is aldus; te weete de ¹⁾ ziele en het lichaam gelyk nu al gezeid is, kunnen wel maaken dat de geesten die andersins na de eene, nu nogtans na de ander zyde haar bewegen: en omdat ook deze geesten door oorzaak van het lichaam beweegt, en alsoo bepaald kunnen worden zoo kan het dikwyls gebeuren, dat zy door oorzaak van het lichaam haare beweeginge na de eene plaats hebbende en weederom door de oorzaak van de ziele, na een ander plaats, alzo in ons te weeg brengen en veroorzaaken die zoodanige benaauwtheden, als wy te mest ²⁾ in ons gewaar worden, wanneer wy de reeden daar af, als wy die hebben, niet en weten. Want anderzins gewoonlyk zijn ons de redenen wel bekend.

Voorder zoo kan ook de ziele wel belet worden in de macht die zy heeft, om de geesten te beweegen, of om dat de beweginge van de geesten veel zijn verminderd, of omdat ze veel zijn vermeerderd: verminderd, zoo wanneer wij veel hebbende gelooopen veroorzaaken dat de geesten door 't zelve loopen aan het lichaam zoo veel meer als gewoone beweginge gevende, en de zelve missende, noodzaakelyk zo veel verswakt zijn: zoo kan dit ook geschieden door het nuttigen van al te weinig voedsel. Vermeerderd; zoo wanneer wy te veel wijn of andere sterken drank drinkende, daar door of vroolyk of dronken wordende, maaken dat de ziel geen magt heeft het lichaam te bestieren.

Zoo veel dan nu gezeid van de werkinge die de ziele heeft in het lichaam: laat ons nu eens zien van de werkinge die het lichaam heeft in de ziele. De voor-

¹⁾ verstaat yder byzonder of ook de ziel in 't lichaam werkende kan wel maaken etc.

²⁾ Ita correxi pro "mets" quod est in codice. A. E.

naamste van deze stellen wij te zijn dat ze haar zelfs aan de ziel doet gewaar woorden, en daar door ook aan andere lichaamen. hetwelk door niets anders word veroorzaakt als door Beweginge en Ruste te zaame: want in het lichaam en zyn geen andere dingen als deze door dewelke het zoude kunnen werken: zo dat alles dan wat buiten deze gewaarwordinge meer aan de ziele geschied, en kan niet door het lichaam veroorzaakt worden. En omdat het eerste hetwelke de ziele komt te kennen het lichaam is: daar uijt komt hervoort dat de ziele het zoo bemind, en daar meede vereenigt word. Doch aangezien wij nu al te vooren gezeid hebben, dat de oorzaak van de liefde, haat, en droefheid niet en moet gezogt worden in het lichaam maar alleen in de ziele. Want alle werkingen van het lichaam moeten hervoortkomen uijt beweeginge en ruste. en dewyle wij klaar en onderscheiden zien, dat de eene liefde [te] niet gaat door 't begrip dat wij bekoomen van iets anders dat beter is: zo volgt daaruijt klaarlijk, Indien wij eens God komen te kennen, ten minsten met een zoo klaar een kennisse als daar wij ons lichaam mede kennen, dat wij als dan ook nauwer met hem als met ons lichaam moeten vereenigt worden, en als van het lichaam ontslagen zijn. Ik zeg naauwer, want wij hebben nu al te vooren bewezen, dat wy zonder hem noch bestaan, noch verstaan kunnen worden; en dit is daarom, omdat wij hem niet door iets anders, gelyk het zoo met alle andere dingen is, maar alleen door hem zelfs kennen en moeten kennen, gelyk wy dat mede nu alvorens gezeijd hebben. Jaa ook beter als ons zelfs kennen wij hem, dewyl wij zonder hem, ons zelfs geen-zins en kunnen kennen. Uyt hetgeene wij dan tot hier toe gezeid hebben is lichtelyk af te neemen welke daar zijn de voornaame oorzaaken der passien.

Want wat aangaat het lichaam met zijn uijtwarkin-

gen, de Beweginge en Ruste, dezelve en kunnen de ziel niet anders doen, als hun zelfs als voorwerpen zijnde, daar aan bekend maaken, en na de vertooningen zyn die zij aan dezelve voorhouden, hetzij of goet of kwaad, ¹⁾ daarna word ook de ziele van haar aan gedaan, en dat niet voor zoo veel het een lichaam is (want dan waar het lichaam de voornaamste oorzaak van de passien) ne maar voor soo veel het een voorwerp is gelyk alle andere dingen dewelke ook dezelve uytwerkingen zouden doen zoo ze zich zoodanig aan de ziel kwaamen te vertoonen. (doch hier meede en wil ik niet zeggen dat de Lieve, Haat, en Droevheid, die uijt beschouwinge van onlighaamelijke dingen voortkomen, dezelve uijtwerkingen zouden doen, als diewelke uyt beschouwinge van lichaamelyke dingen ontstaan; want deze zoo wij hier na noch zullen zeggen, zullen noch andere uijtwerkingen hebben, gelyk de natuur van die zaak uijt des welks bevattinge de Lieve, haat, en droefheid enz. in de

¹⁾ Maar waaruijt komt ons dat, dat wij het eene goet het ander kwaad te zyn kenne? antw: aangezien het de voorpen zijn, die ons haar zelve doen gewaar worden, zo worden wij van de eene anders aangedaan die dan van dewelke wij aldermaatigst (na de proportie der beweeginge en ruste waar af zy bestaan) bewogen worden, zyn ons alderaangenaamst, en hoe zij daar verder en verder afwijken alderonaangenaamst. En hier uyt is alderley slag van gevoel, dat wij in ons gewaar worden, en dat veel tijds door de lichaamelijke voorwerpen werkende is in ^{*)} ons lichaam, die wy impulsus noemen, als dat men in droefheid iemand kan doen lachen, doen verheugen door kittelen, wyn drinken enz. 't welk de ziel wel gewaar word, doch niet en werkt, want die werkende zyn de verheugingen, waarlyk en van een ander slag: want dan werkt geen lichaam in lichaam, maar de verstandelyke ziel gebruykt het lichaam als een werktuyg, en gevolgelyk, hoe de ziel hier meer in werkt, hoe het gevoel volmaakter is.

^{*)} „in” ab alia manu appos. A. E.

ziele, de onlighaamelijke dingen beschouwende, verwekt worden.) Zoo dat dan, om weder tot ons voorige te keren, bij aldien iets anders zig heerlijker aan de ziel kwam te vertoonen, als wel het lichaam, het zeeker is, het lichaam alsdan geen vermogen zoude kunnen hebben, zoodaanige uytwerkingen te veroorzaaken als het nu wel doet: Waar uijt dan volgt, niet dat het lighaam alleen de voornaamste oorzaak is van de passien;¹⁾ maar ook alschoon in ons iets anders waar, behalven hetgeene wij nu aangemerkt hebben dat de passien zoo wij meenen zouden kunnen veroorzaaken, zoo en zoude zulks, als 't al zoo waar, eevenwel niet meer, noch anders in de ziel kunnen werken, als nu het lichaam wel doet. Want immers en zoude het niet anders kunnen zijn als zulk een voorwerp, dat ten eene maal verscheide zoude zijn van de ziel, en dienvolgende sich ook soodaanig vertoonen, en niet anders. gelyk wij op zoodanig een wijze ook van het lichaam gesprooken hebben. Alzoo dat wij met waarheid besluyten mogen, dat Lievde, haat, droevheid, en andere passien, in de ziele worden veroorzaakt anders en anders, na de gedaante van kennis die zij telkens van de zaake komt te hebben: en by gevolg, zoo zij ook het alder heerlijkste eens kan komen te kennen, het als dan onmogelijk zoude zijn, dat eenige van deze passien in haar de minste ontroeringe zouden kunnen veroorzaaken.

¹⁾ Het lichaam is niet noodig gesteld te worden alleen te zijn de voornaamste oorzaak van de passien, maar een yegelijke andere zelfstandigheid zoude zulks, zoo ze voorkwam kunnen veroorzaaken, en niet anders, nog meer; want 't en zoude niet meer kunnen in Natuur verschillen (uijt welke verscheidenheid van voorwerpen de veranderinge in de ziel ontstaat) als deze, die van 't een uijteijnde tot het ander verschille.

Cap. XX.

Aangaande dan 't geene wij in het voorige Cap. gezegd hebben, zouden deze volgende swarigheden kunnen tegen geworpen worden: eerstelijk byaldien de beweginge niet en is de oorzaak van de passien, hoe het dan kan zijn, dat men de droefheid nochtans door eenige ¹⁾ middelen uijt drijvt, gelyk door de wijn zulks meenigmaal word verrigt? waar op diend dat onderscheid gemaakt moet worden ²⁾, tusschen de gewaarwordinge van de ziele, als zij eerst het lichaam gewaar word, en tusschen het oordeel, hetwelk zij aanstonts daarop komt te maaken van dat het haar of goet of kwaad is.

De ziel dan zodanig als nu mediate gezegd is, gesteld zijnde hebben wij al te vooren aangewezen, dat magt heeft de geesten te bewegen werwaart zij wil: maar dat eevenwel nogtans deze macht haar kan benomen worden, zo wanneer door andere oorzaaken van 't algemeen lichaam, deze haar zo gematigde gestalte benomen of veranderd word, en zulks in haar gewaar wordende ontstaat 'er droefheid, en dat na de verandering is, die de geesten als dan ontfangen. welke droefheid veroorzaakt word uijt de liefde en vereeniging die ze heeft met het lichaam ³⁾.

¹⁾ „eenige” ab alia manu app. pro deleto „geene”. A. E.

²⁾ dat is tusschen verstaan algemeen genomen, en tusschen verstaan als opsigt hebbende op het goet of kwaad van de zaak.

³⁾ de droefheid in den mensch word veroorzaakt uijt een waanbegrip, van dat hem iets kwaads overkomt, namelijk van 't verlies van eenig goet; als dit dus bevat is, brengt dit begrip te wege, dat de geesten zig omtrent het hart voegen, en hetzelfde met behulp van andere deelen prangen, ensluijten, recht tegendeelig als in de blijdschap geschied. deze pranging word de ziel weder gewaar, en

En dat dit zodanig is kan lichtelijk daar uijt af genomen worden: om dat deze droevheid op een van deze twee wijzen kan worde geholpen, of door herstellinge van de geeste in haar eerste gestalte dat is hem van die pijnlijkheid te bevrijden: of door goede redenen overtuigt te worden, om van dit lichaam geen werk te maaken. het eerste is en tijdelijk, en staat weder te komen. Doch het tweede is eeuwig, bestendig, en onveranderlyk.

De tweede tegenwerpinge kan deze zijn: aangezien wij zien dat de ziele, alhoewel geen gemeenschap hebbende met het lichaam, nogtans kan te weeg brengen, dat de gesten, die haar na de eene zijde zouden bewegen, haar nogtans nu na de ander zyde bewegen; waarom zij dan ook niet zouden kunnen maaken, dat een lichaam, het welk geheel stil is en rust zig zoude beginnen te bewegen? ¹⁾ alsmede waarom ze dan ook niet alle andere

is pynlijk. nu wat is 't dat de Medicijnen of wyn te weege brengt? dit namelijk dat zij door haar werking deze geesten van 't hart afdrijven, en weder ruymte maaken, hetwelk de ziele gewaar wordende verkwikking krijgt, bestaande daar in dat het waan begrip van kwaad, door de andere proportie van beweging en stilte, die de wijn veroorzaakt, gediverteert, en op wat anders valt, daar 't verstand meer genoegen in vind. Maar dit en kan geen immediate werkinge zijn van de wijn op de ziel, maar alleen van de wijn op de geesten.

¹⁾ Hier is dan geen swarigheid hoe deze eene wijs die oneindig verschild van de ander, in de ander werkt: want 't is als een deel van 't geheel, dewijl nooit de ziel zonder 't lichaam, noch 't lichaam zonder de ziel geweest is. Dit vervolgen wij aldus

1. daar is een volmaakt wezen pag. . 2. daar kunnen geen twee zelfstandigheden zijn pag. . 3. geen zelfstandigheid kan beginnen pag. . 4. ieder is in sijn geslacht oneijndig pag. 5. daar moet ook een eigenschap zijn van denken pag. . 6. daar is geen zaak in de natuur, of daar is een Idea van in de denkende zaak, voortkomende uijt haar wezen, en wozentlijkheid t'zaamen pag. . 7. nuervolgens: 8. aangezien dat het wezen, zonder de

lichamen, die alreeds al beweginge hebben, niet werwaart zy wil soude kunnen bewegen?

Doch ons eens erinnerende het geene wij van de denkende zake nu al voren gezeid hebben, zo zal dat ons deze zwaarigheid heel licht weg kunnen nemen. namelyk, doen zeiden wij dat schoon de Natuur verscheide eigenschappen heeft het evenwel maar een eenig Wezen is, van dewelke alle deze eigenschappen gezeid worden. daar benevens hebben wij mede gezeid, dat de denkende

wezentlykheid, begreepen wordt, onder de beteekeningen der zaaken, zo en kan de Idea van 't wezen dan niet aangemerkt worden als iets byzonders: maar dan kan zulks eerst geschieden, zo wanneer de wezentlykheid t'zamen met het wezen daar is, en dat omdat dan een voorwerp is, dat te vooren niet en was. Ex. gr. als de heele muur wit is, zo isser geen dit of dat in etc. 9. deze Idea dan alleen buijten alle andere Ideas aangemerkt, kan niet meer zijn als maar een Idea van zo een zaak, en niet dat zij een Idea heeft van zo een zaak: daarby, dat zo een Idea zo aangemerkt omdat ze maar een deel is, zo kan zy van haar zelfs en haar voorwerp geen alderklaarst en onderscheidenst begriip hebben; doch dit kan de denkende zaak alleen, die alleen geheel de natuur is: want een deel buyten zijn geheel aangemerkt kan niet enz. 10. Tusschen de Idea en 't voorwerp moet noodzaakelyk een vereening zijn, dewijl de een zonder de ander niet en kan bestaan: want daar is geen zaak welkers Idea niet en is in de denkende zaak, en geen Idea kan zijn of de zaak moet ook wezen. Voorder het voorwerp kan niet verandert worden of de Idea word ook verandert, et vice versâ, zo dat hier geen derde van noden is, die de vereening van ziel en lichaam zoude veroorzaaken. doch staat aan te merken, dat wij hier spreken van zulke Ideas, die noodzakelyk ontstaan uijt de wezentlykheyd der dingen, met het wezen zamen in God; maar niet van die Idéas welke de dingen nu wezentlyk ons vertoonen, uyt werken in ons, tusschen welke een groot onderscheid is: want de Idéas in God en ontstaan niet gelijk in ons uyt een of meer van de zinnen, die daarom ook niet als onvolmaaktelyk van haar meest altyd aangedaan worden; maar uyt de wezentlykheid en 't wezen, na al wat ze zyn. Nochtans is myn Idea de uwe niet, die een en dezelfde zaak in ons uijtwerkt.

zaak ook maar een eenige in de natuur was, dewelke in oneijndelyke Ideeen is uijtgedrukt, na de oneyndelyke dingen die in de Natuur zijn: want indien 't lichaam een zodanige wijze ontfangt, als ex: gr. het lichaam van petrus, en weder een ander als het lichaam is van paulus, daar van daan komt het, datt er in de denkende zaak zyn twee verscheide Ideeen: te weete Een Idea van 't lichaam van petrus de welke de ziele maakt van petrus, en een ander van paulus, dewelke de ziele maakt van paulus. Zo dan de denkende zaak kan wel bewegen het lichaam van petrus, door de Idea van 't lichaam van petrus: maar niet door de Idea van het lichaam van paulus: alzoo dat de ziele van paulus syn eige lichaam wel kan beweegen maar geenzins het lichaam van een ander, als van petrus. ¹⁾

En hierom dan zo en kan ze ook geen steen die rust off stil leyt beweegen; want de steen maakt weder om een ander Idea in de ziel. en hierom dan is 't niet min klaar dat het onmogelyk is, dat een lichaam het welke geheel rust en stil is, zoude kunnen bewogen worden door eenige manier van denken, om reden als boven.

¹⁾ 't is klaar dat in de mensch, aangezien hy begonnen heeft, geen ander eigenschap te vinden is, als die alvooren in de Natuur was. — en nademaal hy bestaat van zodanig een lichaam van 't welk noodzakelyk een Idea moet zijn in de denkende zaak, en die Idea noodzaakelyk vereenigt moet zijn met het lichaam zo stellen wy onbeschroomt, dat syn ziel niet anders is als deze Idea van dit zijn lichaam in de denkende zaak; en omdat dit lichaam een beweginge heeft en stilte, (die geproportioneert is, en ordinaar gealtereert word, door de uytterlijke voorwerpen; en om datter geen alteratie in 't voorwerp kan geschieden, zonder dat ook datelyk in de Idea hetzelfde geschied) hier uyt komt hervorft dat de menschen gevoelen. (idea reflexiva) doch ik zeg om dat zij een proportie van beweging en stilte heeft, om datter geen werkinge kan geschieden in het lichaam, zonder dat deze twee concurreren.

De derde tegenwerpinge kan deze zijn, wij schijnen klaarlyk te kunnen zien dat wy nochtans in het lichaam eenige stilte kunnen veroorzaaken. want nadat wy onse geesten een langen tijd bewoogen hebben, zo ondervinden wy moede te zijn; het welke immers niet anders is als een stilte in de geeste, door ons te wege gebracht; doch wij antwoorden dat wel waar is dat de ziel een oorzaake is van deze stilte, doch niet als indirecte; want zy en brengt de stilte in de beweginge niet onmiddelyk, maar alleen door andere lichaamen dewelke zy dede bewegen, die dan noodzakelyk zo veel stilte hebben moeten ontbeeren, als zy aan de geesten hadden mede gedeelt. Zo dat dan alomme blijkt, dat in de Natuur een en dezelve slag van beweging is.

Cap. XXI.

So zal ons dan tegenwoordig te onderzoeken staan, waar door het komt dat wij somtyds, alshoon wy zien een zaake goet of kwaad te zyn, nochtans geen magt in ons bevinden, om of de goede te doen, of de kwade te laten, en somtyds nogtans wel; dit kunnen wy lichtelyk bevroeden, wanneer wij acht neemen op de oorzaaken die wij van de opinien gegeven hebben, die wy zeiden de zyn de oorzaken van alle toghten. wij zeiden dan deze zijn of door hooren zeggen, of door ondervinding. en de wyle dan all hetgeen dat wy in ons bevinden meer magt op ons heeft als het geen dat ons van buyten aankomt so volgt wel datt de reeden oorzaak kan zyn van vernietinge van die opinien die wij alleen van hooren seggen hebben: en dat omdat ons de reeden niet van buijten aangekomen is maar geenzins van die die wy door ondervindinge hebben: want

de mogelijkheid die ons de ¹⁾ zaake zelve geeft is altyd meerder als die wij bekomen uyt gevolge van een tweede zaak; gelyk wij dit onderscheid zo aangemerkt hebben spreekende van de redenering en van het klaar verstand pag [52] en dat met de gelykenisse van de regel van drien.²⁾ Want meer mogelijkheid is in ons uyt het verstaan van de regul zelfs, als uijt het verstaan van de regul van proportie. En hier om is 't dat wy nu also dikwyls hebben gezeid, dat de eene liefde door een ander die meerder is te niet gedaan word, omdat wy daar onder geenzins wilden betrekken de begeerten die uyt de redenering voort komt ³⁾).

¹⁾ „de” ab alia manu appos. A. E.

²⁾ En het zal 't zelve zijn, of wy hier het woord opinie, of passie gebruyken; en zo is 't klaar waarom wy die, die door ondervinding in ons zijn niet en kunnen door de reeden overwinnen, want deze en zijn in ons niet anders als een genieting of onmiddelijke vereeniging van iets 't geen wy voor goet oordelen en de reden schoon zy ons, dat beter is, aanwyst, zy doet ons niet genieten. Nu dat geene, dat wij genieten in ons, en kan niet overwonnen worden, door dat geene 't welke wy niet en genieten, en buyten ons is, gelyk zulks is 't geen ons de Reeden aanwyst. Maar zal deze overwonnen worden zo moet er iets zulks zijn dat magtiger is: hoedanig zal wezen een genieting of onmiddelijke vereeniging van 't geen beter gekend en genoten word, als dit eerste; en dit daar zynde is de overwinninge altijd noodzakelyk; off ook wel door genietiging van een kwaad dat grooter gekend word, als 't genoote goet, en onmiddelyk daarop volgt. doch dat dit kwaad zo niet altijd noodzaakelyk volgt leert ons de ervaringe, want etc. siet pag. [63: 97].

³⁾ En hier om is zo dikwyls gezeid dat de eene liefde door de andere liefde word vernietigt, daardoor uytsluytende de begeerte, om dat ze niet gelyk de liefde uyt ware kennis, maar uijt redenering herkomt.

Cap. XXII.

Aangezien dan de reeden geen magt heeft om ons tot onze welstand te brengen, zo blyft dan overig dat wij onderzoeken, of wij door de vierde en leste manier van kennisse daar toe kunnen geraaken? Wij hebben dan gezeid dat deze manier van kennisse niet en is uyt gevolg van iets anders, maar door een onmiddelijke vertooninge aan het verstand van het voorwerp zelve: En zo dat voorwerp dan heerlyk is en goet, zo werd de ziele noodzaakelyk daar mede vereenigt, zo wij ook van ons lichaam gezeid hebben. Hier uyt dan volgt onwederspreekelyk; dat de kennisse die is, welke de liefde veroorzaakt.

So dat als wij op deze manier God komen te kennen wij dan noodzakelyk, (want hij zich niet anders als de alderheerlykste en aldergoetste en kan vertonen, noch van ons gekent worden) met hem moeten vereenigen. In het welke alleen gelyk wy nu al gezeid hebben onze zaligheid bestaat.

Ik zeg niet dat wij hem zo hy is moeten kennen maar het is ons genoeg dat wij hem, om met hem vereenigt te zijn, eenigzins kennen. Want ook de kennisse die wij van 't lichaam hebben, en is niet dat wij het kennen zo als is, of volmaaktelyk; en nochtans wat een vereeniginge? wat een liefde? dat deze vierde kennisse die daar is de kennisse Gods, niet en is door gevolg van iets anders, maar onmiddelyk blykt uijt dat geene, dat wij te vooren bewezen hebben hem te zijn de oorzaak van alle kennisse die alleen door zich zelfs en door geen ander zaak bekend word; daar benevens ook hier uijt, omdat wij door Natuur zodanig met hem vereenigt zijn, dat wij zonder hem nogh bestaan nog verstaan kunnen worden.

En hier om dan, dewyl tusschen God en ons een zo

naauwen vereeniging is, zo blykt dan dat wij hem niet als onmiddelyk en konnen verstaan.

De vereeniging dan die wy met hem door de Natuur en de liefde hebben, die zullen wij dan nu trachten te verklaaren.

Wy hebben alvooren gezeid, datt er in de natuur niet en kan zijn van 't welke niet een Idea zoude zyn in de ziele deszelven zaaks: ') En nadat de zaak of meer of min volmaakt is, daar na is ook min of meer volmaakt de vereeniging en de uijtwerkinge van de Idea met die zaak of met God zelve. Want aangezien geheel de Natuur maar een eenige zelfstandigheid is. en welkers wezen oneijndelyk is, zo worden dan alle dingen door de Natuur vereenigt, en tot een vereenigt namelyk God. En dewijl nu het lichaam het alder-eerste is dat onse ziel gewaar word (om dat gelyk gezeid is, niet in de Natuur kan zijn welkers Idea niet en is in de denkende zaak, welke Idea de ziele is van dat dink) zo moet dat dink dan noodzaakelyk zijn de eerste oorzaak van de Idea. (dat is onze ziel zijnde een Idea van 't lichaam, heeft uyt het lichaam zijn eerste wezen want ze is maar een representatie van 't lichaam zo geheel als byzonder in de denkende zaak ').

Doch omdat deze Idea geenzins kan ruste vinden in de kennisee van het lichaam zonder dat ze overgaat in de kennise van dat geene zonder het welke het lichaam en Idea zelve noch bestaan noch verstaan konnen wor-

') En hierdoor word met een verklaart het geene wy in het eerste deel hebben gezeid, van dat het oneijndelyk verstand van alle eeuwigheid in de Natuur zijn moet, en dat wy de zone Gods noemden; Want aangezien dat God van eeuwigheid geweest is zo moet ook zijn Idea in de denkende zaak, dat is in zich zelfs zijn. welke Idea voorwerpelij overeenkomt met hem zelfs. vide pag.

*) Haec verba, quae uncis inclusi, ad marginem cod. adscripta sunt neque a Spinoza profecta esse videntur. A. E.

den, zoo word zij dan ook met dat (na voorgaande kennisse) door liefde terstond vereenigt. Deze vereeniging word beter begrepen en afgenoomen wat die moet zijn uijt de werkinge met het lichaam, in de welke wij zien hoe dat door kennisse en tochten tot lichamelijke dingen in ons komen te ontstaan alle die uytwerkingen, die wij in ons lichaam, door de beweeginge der geesten, gedurig gewaar worden, en alzo ook onvergelykelyk meerder en heerlyker (indien eens onse kennisse en liefde komt te vallen op dat geene, zonder 't welk wij noch bestaan, noch verstaan konnen worden, en dat geenzins lichaaemelyk is) zullen en moeten zijn de sodanige uytwerkinge, uijt deze vereeniging ontstaande; want deze noodzakelyk moeten mede gesteld zyn na de zaake met dewelke zij vereenigt word: en wanneer wij dan deze uytwerkingen gewaar worden, alsdan konnen wij met waarheid zeggen weder geboren te zijn. Want onse eerste geboorte was doen als wij vereenigde met het lichaam door welke sodanige uytwerkingen en lopinge van geesten zyn ontstaan: maar deze onse andere of tweede geboorte zal dan zijn, zo wanneer wij geheel andere uytwerkingen van liefde, gestelt na de kennisse van dit onlichaaemelyk voorwerp, in ons gewaar worden.

En zo veel van de eerste verschillende, als daar is het verschil van lichaaemelyk en onlichaaemelyk, geest en vleesch. En dit mag daarom te meer met recht en waarheid de Wedergeboorte werde genoemd, om dat uijt deze Liefde en Vereeniging eerst komt te volgen een Eeuwige en onveranderlyke bestendigheid, zo wij zullen betonen.

Cap. XXIII.

Soo wanneer wij eens met aandacht aanmerken wat de Ziele is, en waar uyt hare verandering en geduuringe ontstaan, zo zullen wy lichtelijk zien of zy sterfelijk of onsterfelijk zij.

De Ziele dan hebben wij gezeid te zijn een Idea die in (die) denkende zaake is, van de wezentlijkheid eenes zaaks die in de natuur is, ontstaande. Waar uijt dan volgt dat na de duuringe en verandering van de zaake is, daar na dan ook de duringe en veranderinge van de Ziele moet zijn: daar by hebben wij aangemerkt dat de ziele kan vereenigt worden, of met het lichaam van hetwelke zy de Idea is, of met God, zonder dewelke zij nog bestaan noch verstaan kan worden.

Waar uyt men dan lichtelijk kan zien (1.) dat bij aldien zy met het lichaam alleen vereenigt word, en dat licham komt te vergaan, zij als dan ook moet vergaan want het lichaam, zijnde het fundament van haar liefde, ontberende, moet zij mede te niet gaan. Maar (ten 2°) by aldien zij met een andere zaake die onveranderlijk is en blijft, vereenigt word zo zal zy in het tegendeel ook onveranderlijk moeten blijven. Want waar door zoude het als dan mogelyk zijn dat ze zouw kunnen te niet gaan. Niet door haar zelve, want alzo wijnig als zij door haar zelve heeft kunnen beginnen te zijn doen zij niet en was, alzo wynig kan zij ook nu zij zo is of veranderen of te niet gaan.

Alzo dan dat dit geene, het welke alleen de oorzaak is van haare wezentheid, ook moet zijn (als zij komt te niet te gaan) de oorzaak van hare niet wezentheid, om dat het zelve komt te veranderen en te vernietigen.

Cap. XXIV.

Tot hier toe achten wij genoegzaam getoond te hebben wat onze liefde tot Godt is, ende de uytwerkinge deszelfs namelijk onze eeuwigdurentheid. So dat wy nu hier niet nodig achten iets te zeggen van andere dingen als van de blijfchap in God, gerustheid des gemoeds enz. aangezien men lichtelijk uijt het gezeide kan sien wat daar af is en te zeggen zoude zijn. So zal dan nog overig zijn eens te zien (want tot noch toe hebben wij gesproken van de liefde van ons tot God) off er ook een liefde van God tot ons. Dat is of God ook de mensche lief heeft en dat wanneer zij hem lief hebben? maar voor eerst wij hebben gezeid, dat aan God geene wijze van denken buyten die de welke in de schepzelen zijn, en konnen toegepast worden: alzo dat niet gezeid kan worden, dat God de menschen lief, veel min dat hij haar soude lieven omdat sy hem lieven; haten omdat zij hem haten.

Want zo zoude men moeten onderstellen, dat de menschen soodanig iets vrijwillig zouden doen, dat zij niet soudent afhangen van een eerste oorzaak het welk wij al te vooren bewezen hebben valsch te zijn, daarenboven zoude dit ook in God niet als een groote veranderingheid moeten veroorzaaken, die daar hy te vooren nog bemind noch gehaat hadde, nu zoude beginnen te beminnen en te haaten, en daar toe veroorzaakt soude worden door iets dat buijten hem zoude zijn. Doch dit is de ongerijmtheid zelve. doch als wij zeggen dat God de mensch niet en bemind, dat moet soo niet verstaan worden, als of hy de mensch (om zoo te zeggen) zo alleen liet heen loopen, maar om dat mensch te zamen met alles watter is, soodanig in G

zijn, en God van deze alle zodanig bestaat, dat aldaar geen eigenlijke liefde van hem tot iets anders kan plaats hebben: aangezien dat alles in een eenige zaake die God zelve is, bestaat.

En hier uijt dan volgt mede dat God de menschen geen wetten steld om wanneer zy die volbrengen te belonen. off om klaarder te seggen, dat Gods wetten niet en zijn van zo een natuur, dat ze zoude kunnen worden overgetreden. Want de regels van God in de natuur gesteld volgens welke alle dingen hervooft komen en duuren, indien wy die wetten willen noemen, die zijn sodanig dat zij nooit en kunnen overgetreden worden: als daar is dat het swakste voor het sterkste moet wijken, dat geen oorzaak meer kan voort brengen als zij in sich heeft, en diergelijke die van soodanige aard zijn dat ze nooit en veranderen, nooit beginnen maar alles onder de zelve geschikt en geordent is. En om kortelyk hier af iets te zeggen: alle wetten die niet en kunnen overtreden worden, zijn goddelijke wetten, reeden, omdat alles watt er geschied, niet en is tegen, maar volgens sijn eigen besluit. Alle wetten die overtreden kunnen worden zijn menschelyke wetten. Reeden, omdat alles wat de menschen voor haare welstand besluyten, daar uijt niet en volgt zulks ook tot welstand van geheel de natuur te zijn, maar in het tegendeel wel tot vernietiging van veel andere dingen kunnen zijn.

Als de wetten van de natuur machtiger zijn, worden de wetten van de menschen vernietigt. de goddelijke wetten zijn het laatste eynde om het welke zy zijn, en niet geonderordend, de menschelijke niet, want niet tegenstaande de menschen tot haar zelfs welstant wetten maaken, en geen ander eynde hebben als daar door haar eijgen welstand te bevorderen, zoo kan nogtans dit haar eynde (als zynde geonderordend onder andere

eijnde de welke een ander die boven haar is beoogt, en haar als deelen van de natuur zijnde zoodanig laat werken) ook dienen ten eijnde het met die eeuwige wetten van God, van eeuwigheid gesteld, te zamen loopt, en zoo met alle andere alles helpt uytwerken ex. gr. wanneer de Beijen alschoon zij geen ander eijnde beoogen met al dien arbeid en geschikte ordre die zy onder een onderhouden, als voor de winter zekere voorraad te verzorgen, de mensch nogtans boven hen zijnde heeft hen onderhoudende en gaade slaande een geheel ander eijnde, namelijk voor hem den honigh te bekomen.

Alzoo ook de mensch in aanzien hy een bijzonder dink is, en heeft zyn oogmerk niet verder als zyne bepaalde wezenheid bereyken kan, doch in aanzien hij ook is een deel en werktuig van geheel de Natuur, zo en kan dan dit eynd des menschen, het laatste eynde van de Natuur, dewijle zij oneyndelyk is, en dit onder alle andere meede als een werktuig van haar moet gebruiken niet zijn ¹⁾. Dus verre dan van de wet van God gesteld, staat dan ook aan te merken dat de mensch in hem zelve ook tweederly wet gewaar word, de mensch zeg ik die zijn verstand wel gebruikt, en tot kennisse van God komt, en deze worden veroorzaakt en door de gemeenschap die hy heeft met God, en door de gemeenschap die hij heeft met de wijzen van de Natuur van welke de eene noodzakelyk is, en de ander niet: want belangende de wet die uyt de gemeenschap met God ontstaat, dewijle hy nooyt en kan laten maar altyd noodzakelyk met hem vereenigt moet zijn heeft hy dan en moet hij altijd de wetten volgens dewelke hij voor en met God moet leeven, voor oogen hebben.

Maar belangende de wet die uijt de gemeenschap met de wijzen ontstaat; aangezien hy zig zelfs van de

¹⁾ „Niet zijn” ab alia manu appos. A. E.

menschen kan afzonderen zoo en is deze zoo noodzakelyk niet.

Dewijle wy dan een zoodanig een gemeenschap tusschen God en de mensche stellen, zoo zoude men met recht mogen vraagen, hoe zich dan God aan de mensche kan bekend maaken, en of zulks geschied off geschiede zoude kunnen door gesproken woorden, off onmiddelyk zonder eenig ander dink te gebruiken door 't welke hij het zoude doen?

Wy antwoorden, door woorden altijd niet want als dan most de mensch alvooren geweten hebben de be- teekenisse van die woorden eerze tot hem gesproken wierden, als bij exempel, zoude God aan de Israeliten gezeid hebben ik ben Jehova uwe God, zo mosten zij dan al te vooren geweten hebben zonder de woorden dat hij God was eer zij konden verzekerd zyn dat hij het was: Want die stemme donder en blixem wisten zy als doen wel dat God niet was, al schoon de stemme zy dat hij God was; en het zelve dat wij hier van de woorden zeggen, willen wij mede gezeid hebben van alle uytterlyke tekenen.

En zo achten wij het dan onmogelyk dat God door middel van eenig uytterlyk teeken zich zelve aan de menschen zoude kunnen bekend maaken.

En dat het door eenig ander ding als alleen door Gods wezenheid, en het verstand des menschen soude geschieden, achten wij te zijn onnoodzakelyk, want aangezien, dat geene in ons, 't welke God moet kennen het Verstand is, en dat dat zelve zoo onmiddelyk met hem vereenigt is, dat het noch bestaan, noch verstaan kan worden zonder hem, zoo blykt daar uijt onwederspreekelyk, dat geen dink altoos zoo naa het verstand kan toegevoegt worden als eeven God zelve. Het is ook onmogelyk door iets anders God te kunnen verstaan.

1. Omdat zoodanigen dink ons alsdan meer zoude

moeten bekend zijn als God zelfs hetwelk opentlyk strijd tegen alles 't geen wij tot hier toe klaarlijk getoond hebben, namelyk dat God een oorzaak is en van onze kennisse, en van alle wezenheid, en dat alle bezondere dingen niet alleen zonder hem niet en kunnen bestaan: maar ook zelfs niet verstaan worden.

2. dat wij nooyt door eenig ander dink welkers wezen noodzakelyk bepaald is, schoon het ons al bekender was, tot de kennisse Gods kunnen geraaken ¹⁾; want hoe is 't mogelijk dat wij uijt een bepaalde een oneyndelijke en onbepaalde zaak souden kunnen besluyten. want of wij alschoon eenige werkinge of werk in de Natuur bemerkte welkers oorzaak ons onbekend was, zoo is 't nochtans onmogelyk, om voor ons daar uijt dan te besluyten dat'er om dit gevrochte voort te brengen, een oneijndelijke en onbepaalde zaak in de Natuur moet zijn. Want of'er om dit voort te brengen veel oorzaken hebben te zamen geloopt, dan of'er maar een eenige is geweest, hoe kunnen wij dat weten?

Wie zal ons dat seggen? Zo dat wij dan eyndelyk besluyten, dat God om zich zelfs aan de menschen bekend te maaken, noch woorden, noch miraculen, noch eenig ander geschapen ding kan of behoeft te gebruiken: maar alleen zich zelve.

Cap. XXV.

Van de duijvelen off die zijn of niet zijn zullen wij nu kortelyk iets zeggen, en dat aldus:

Indien de duijvel een dink is dat t'eenemaal tegen

¹⁾ uijt eenige werkinge welkers oorzaak ons onbekend is, en kan niet beslooten worden dat het God is, en de Rede waarom.

God is, en van God niet niets heeft, zo komt hij net overeen met de Niet, daar wij nu al te vooren van gesproken hebben.

Stellen wij hem, met eenige, te zijn eenig denkend dink dat al heel geen goet noch wil noch doet, en zich zo tenemaal tegen God kant, zeker zo is hij wel ellendig, en zoo de gebeden mochten helpen, zo was voor hem te bidden tot bekeringe.

Doch laat ons eens zien off ook zo een ellendig dink wel een eenig ogenblik zoude kunnen bestaan. En zo doende zullen wij terstond ondervinden van neen, want nikt de volmaaktheid van de zaak ontstaat alle de duuring van de zaak, en hoe ze meer wezentheid en godheid in haar hebben hoe ze bestandiger zijn: de dan geen de minste volmaaktheid in zig hebben hoe zoude hij doch denk ik kunnen bestaan? Maar bij dat de bestandigheid off duuring In de van de denkende zaake maar en ontstaat alleen vereeniging, die zoodanige wijze, uijt de liefde zaakt, met God heeft.

De rechte teegendeel van deze vereeniging in de den gesteld zynde, zo en kunnen zij onmogelijk bestaan. Doch dewyl 'er heel geen noodzakelijkheid om duivelen te moeten stellen, waar toe dan die d? Want wij hebben niet gelyk andere om de zaake van haat, Nyd, toornigheid, en dier gelijke sien te vinden. En dus duivelen te stellen; de- wij die enige verziene, genoegzaam

Cap. XXVI.

Met de stelling van 't voorgaande hebben wij niet alleen willen te kennen geven, dat 'er geen duijvelen zijn, jaa maar ook dat de oorzaaken (of om beter te zeggen 't geen wij zonden noemen) die ons verhinderen om tot onse volmaaktheit te geraaken, in ons zelve zijn. Ook hebben wij nu al in 't voorgaande getoond, zoo door de reden als mede door de vierde manier van kennis, hoe en op wat wijze wij tot onse gelukzaligheid moeten geraaken. en hoe de passien vernietigt moeten werden: niet alzo als gemeenlijk gezegt word, dat namelijk dezelve alvooren moeten bedwongen worden eer wij tot kennis, en gevolgelyk de liefde van God kunnen geraaken. dats eeven zo veel als of men wilde, dat iemand die onweetende is, eerst syn onweetenheid soude moeten verlaten, al eer hij tot kennis zoude kunnen komen. Maar alzo dat alleen de kennis oorzaak is van de vernietiging derzelve. Gelyk dat over al uijt het geene wij gezegt hebben blijkt. Desgelijks is ook uijt het voorige klaar af te neemen, hoe dat zonder deught, off (om beter te zeggen) zonder het bestuur des verstands, alles ten verderve stort, zonder eenige ruste te kunnen genieten, en wij als bujten ons element leven. Alzo dat alschoon ook voor het verstand, uyt kragt van kennis en goddelyke liefde, niet en kwam te volgen een eeuwige ruste, gelyk wij getoond hebben, maar alleen een tijdelyke, zo is 't onze plicht ook zelfs deze te zoeken, aangezien die ook zodanig is, dat men die genietende, voor geen andere zaaken van de wereld zoude willen verwisselen.

Dit dan zodanig zijnde, zo kunnen wij 't met reden voor een groote ongerymtheit achten, 't geene veele.

en die men anders voor groote god-geleerde acht, zeggen namelijk, bijaldien op de liefde Gods geen eeuwig leeven en kwam te volgen, zij als dan haar zelfs best zouden zoeken; even als of zij iets dat beter was, als God, zouden uijt vinden. Dit is alzó onnozel als 'of een vis woude zeggen (voor welke doch bujten het water geen leven is) bij aldien mij op dit leven in het water geen eeuwig leven en zoude komen te volgen, zo wil ik uijt het water ná het land toe. ja maar wat konnen ons die God niet en kennen dog anders seggen.

Soo zien wy dan, dat wij, om te bereyken de waarheid van 't geene wij voor vast stellen aangaande ons heijl en ruste, geen eenige andere beginzelen van noden hebben als alleen dit namelijk ons eijgen voordeel te behartigen, een zaake in alle dingen zeer natuurlijk. En aangezien wij ondervinden dat wij zoekende de zinnelykheeden, wellusten, en wereldsche dingen, ons heijl in dezelve niet en bekomen: maar in tegendeel ons verderf, zo verkiesen wij hierom het bestuur onzes verstands.

Doch de wyl dit geen voortgang kan neemen, zonder alvoren ¹⁾ gekomen te zijn tot de kennisse en liefde van God, zó is 't dan hierom hoog nodig geweest deze (God) te zoeken: en omdat wij hem (ná voorgaande bedenkingen en overwegingen) ondervonden hebben te zyn het beste goed van alle goed, zo worden wij genoodzaakt hier pal te staan en te rusten. Want buyten hem, hebben wij gezien dat geen dink en is, dat ons eenig heijl kan geven. En dat het een waare vrijheid is, met de liefvelijke ketenen van syne liefde geboeijdt te zyn en te blijven.

¹⁾ het welke zonder [zonder] kennisse en liefde Gods geen voortgank konnende hebben, zo is 't nodig dat wij voor alles dat behartigen.

Eyndelijk dan zo zien wij ook hoe dat de redenering in ons niet en is het voornaamste, maar alleen gelijk een trap, langs dewelke wij na de gewenste plaats opklimmen, of gelyk als een goede geest, die ons buyten alle valscheijde en bedrog van het opperste goetd boodschapt, om ons daar door aan te porren hetzelfde te zoeken, en daar mede te vereenigen, welke vereeniging ons opperste heijl is en gelukzaligheid.

So resteert nu noch, om van dit werk een eynde te maaken, kortelijk aan te wijzen, welke daar zy de menschelijke vrijheid, en waar in die bestaat. om het welke te doen, ik van deze navolgende stellingen als zaaken die zeker en bewezen zijn daar toe zal gebruiken. ¹⁾

1. Voor zo veel te meer als een zaake wezen heeft, voor zo veel te meer heeft zij ook van de doening, en te min van de lyding. Want 't is zeker dat de doende werkt door 't geen zij heeft, en dat de lijdende lijdt door 't geen hij niet en heeft.

2. Alle lyding dewelke is van niet zijn tot zijn, of van zijn tot niet zijn, die moet voortkomen van een uijtterlyke doende, en niet van een inderlyke: want geen zaak op zich zelfs zijnde aangemerkt heeft in zich oorzaak om zich te kunnen vernietigen, als zy is, of te kunnen maken, als zy niet en is.

3. Al wat niet en is voortgebracht van uijtterlyke oorzaaken, dat en kan ook dan met dezelve geen gemeenschap hebben, en dienvolgende en zal het van dezelve noch veranderd noch verwisselt kunnen worden, en uyt deze twee laatste besluit ik deze volgende vierde stelling.

¹⁾ [Het besluit van dit geheel werk zal dan zijn de verhandeling van de menschelijke Vrijheid, een zaak van zeer groot gewigt, en van de onsterfelykheid der ziele, van niet min gewigts, alles in kortbondige stelling vervattet.]

Haec annotatio a Spinoza non videtur esse perfecta. A. E.

4. Al het gevrogte van een inblijvende off innerlijke oorzaak ('t welk by mij een is) en is niet mogelijk te kunnen vergaan noch te veranderen zo lang deze sijne oorzaak blijft. Want een sodanig gevrocht gelijk het niet en is voort gebragt van uytterlijke oorzaaken, zo en kan het selve niet verandert worden, volgens de 3^e stelling. En dewyl heel geen zaake als door uytterlijke oorzaaken en kan komen te vernietigen, zo en is niet mogelijk dat dit gevrogte soude kunnen komen te vergaan, zo lange syne oorzaak duurd, volgens de 2^e stelling.

5. de aldervrijste oorzaak, en die God het alderbeste past is de inblijvende: want deze oorzaak daarvan hangt het gevrochte zodanig af, dat uyt haar voortkomt, dat het sonder dezelve noch bestaan noch verstaan kan worden: noch ook aan eenige andere oorzaak onderworpen is: daar by ook is het met dezelve zodanig vereenight dat het met dezelve te zamen een geheel maakt.

So laat ons dan nu eens zien, wat wy al uyt deze vorige stellingen hebben te besluyten. Voor eerst dan

1. Aangezien het wezen Gods oneyndig is, zo heeft het en een oneyndige doening, en een oneijndige ontkenning van de lyding, volgens de 1^e stelling, en volgende dien dan de dingen voor zoo veel te meer als zij door haar meer wezentheid met God zijn vereenigt, voor zo veel te meer hebben zij ook van de doening, en te min van de lyding: en voor zo veel te meer ook vrij van verandering en verderving.

2. Het waare verstand kan nooyt komen te vergaan want in zich zelve en kan het geen oorzaak hebben om zigh te doen vergaan volgens de 2^e stellingh. En omdat het niet is voortgekomen uyt uytterlijke oorzaaken, maar van God, zoo en kan het van dezelve geen veranderinge ontfangen, volgens de 3^e stelling. En

aangezien dat God het onmiddelijk heeft voortgebracht, en hij niet alleen is een innerlijke oorzaak so volgt nootzakelijk dat het niet en kan vergaan so lang deze zijne oorzaak blyft, volgens de 4^e stelling. nu deze sijne oorzaak is eeuwich, ergo het ook.

3. Alle de gevrochte van het verstand die met hem vereenigt zijn, zijn de aldervoortreffelijkste, en moeten gewaardeert worden boven alle de andere. want dewijle zij innerlijke gevrochte zijn, zo zijn zij de aldervoortreffelykste volgens de 5^e stelling, en daaren boven zyn zij ook noodzakelijk eeuwig, want sodanig is haar oorzaak.

4. Alle de gevrochte die wij buyten ons zelve werken, zijn voor zo veel meer volmaakt, als zy meer mogelijk zijn om met ons te kunnen vereenigen, om een zelve natuur met ons uyt te maaken, want op deze wijze zijn zij de innerlyke gevrochte aldernaast; als by voorbeeld, zo ik mijne naaste leer beminnen de wel lusten, de eere, de gierigheid, en ik zelve, of ik bemin die ook, of ik bemin die niet, hoe 't zy, of niet zij, ik ben gehouwen of geslaagen. dit 's klaar. Maar niet zo mij eenige eynde, dat ik trachte te bereijke is, te mogen smaaken de vereeniging met God, en in mij voort te brengen waarachtige denkbeelden, en deze dingen ook aan myn naasten bekend te maaken. want met dezelve gelykheid kunnen wij alle deelachtig zijn aan dit heijl, gelyk het zo is als dit in hem voortbrengt de zelve begeerte die in mij is, maakende alzoo daar door dat syn wil en de myne een en dezelve is, uytmakende een en dezelve natuur, altijd in alles overeenkomende.

Uyt al dit geseijde kan nu zeer licht begreepen wor-

¹⁾ de slaverny van een zaake bestaat in onderworpen aan uytterlijke oorzaaken, de vryheid daaren tegen, aan dezelve niet onderworpen, maar daar van bevrijd te zijn.

den welke daar zij de menschelyke vrijheid die ik dan aldus beschrijf te zijn. dat het namelijk is een vaste wezentlykheid, dewelke ons verstand door de onmiddelyke vereeniginge met God verkrijgt, om en in zich zelve te kunnen voort brengen denkbeelden, en buyten zig zelve gwrochten met syn natuur wel over een komende zonder nochtans, dat noch syne gewrochten aan eenige uytterlyke oorzaaken onderworpen zij, om door dezelve te kunnen of veranderd, of verwisseld worden. Soo blijkt met eenen ook uijt het geene gezeijdt is, welke daar zyn de dingen die in onse magt en aan geen uytterlyke oorzaaken onderworpen zijn, gelijk wy hier ook mede en dat op een andere wyze als te vooren hebben bewezen de eeuwige en bestandige duuring van ons verstand, en dan eyndelyk welke gewrochten het zijn die wy boven alle andere hebben te waarderen.

Soo is my dan alleen noch overig, om een eynd van alles te maaken, de vrunden tot de welke ik dit schryve te zeggen; en verwonderd u niet over deze nieuwigheeden, want zeer wel is u bekend hoe dat een zaake niet daarom en laat waarheid te zijn om dat zij niet van veele en is aangenomen, en de wyle u ook niet onbewust is de hoedanigheid van de eeuwe in dewelke yw leeven.

Soo wil ik u ten hoogsten gebeden hebben wel zorge te draagen omtrent het gemeen maaken van deze dingen aan anderen. Ik en wil niet zeggen dat gy die ten eenen maal zult bij u houden maar alleen zo gij ooyt aanvangt die aan jemand gemeen te maaken dat u geen ander oogmerk en dryve als alleen het heijl uwens naasten met eenen door baarblykelykheid van hem verzekerd zynde dat beloninge uwen arbeid niet en zal bedriegen. Eyndelyk zo u in het doorleezen dezes eenige swaargheid tegen 't geene ik voor vast stelle moght ontmoeten, zoo verzoek ik, dat gij u daarom aan-

stonds niet en verhaast, om het zelve te wederleggen voor en alleer gij het met genoegzame tijd en overweginge zult hebben bedaght, en dit doende houde ik mij verzekert ¹⁾ dat gy zult geraaken tot het genieten van de vruchten dezes booms dewelke gij u belooft.

¹⁾ Hoc scripsi pro „verzekeren” quod est in codice. A. E.

(A P P E N D I X.)

AXIOMATA.

1. De zelfstandigheid staat wegens syn natuur voor alle syne toevallen (modificationes).
2. De dingen welke verscheiden zijn, worden onderscheiden of dadelyk of toevalligh.
3. De dingen welke dadelyk onderscheiden worden, hebben of verscheide eigenschappen, gelyk als denking en uijtgebreydheid, of worden toegepast aan verscheide eigenschappen, als verstaning en Beweeging, welkers eene behoort tot de denking, en het ander tot de uijtgebreydheid.
4. De dingen welke verscheide eigenschappen hebben; als mede de dingen welke behooren tot verscheide eigenschappen, en hebben in zich geen dink de eene van de ander.
5. Dat geene twelk in zich niet heeft iets van een ander dink, en kan ook geen oorzaak zyn van de wezentlykheid van zulk een ander dink.
6. Dat geene 't welk een oorzaak is van zich zelfs, is onmogelyk dat het zich zelfs zoude hebben bepaald.
7. Dat geene door 't welke de dingen onderhouden worden, is wegens syn natuur het eerste (eerder) in zodanige dingen.

PROPOSITIO I.

Geen zelfstandigheid wezentlyk zijnde en kan toegepast worden een en dezelve eigenschap, welke toegepast word aan een ander zelfstandigheid, of (hetwelk hetzelfde is) in de natuur en kunnen geen twee zelfstandigheeden zijn tenzij zij dadelyk onderscheiden worden.

- Axioma 2. De zelfstandigheden twee zijnde, zyn verscheiden; en dien volgende worden onderscheiden of
- Axioma 3. dadelyk, of toevallig; niet toevallig want dan waren de toevallen door haar natuur eer als de zelfstandigheid, tegens de I axioma, ergo dadelyk en volgens dien en kan van d'eene niet gezeid
- Axioma 4. worden, dat van de ander gezeid word, zynde dat geene wij trachten te bewijzen.

PROPOSITIO. II.

De eene zelfstandigheid en kan geen oorzaak zijn van de wezentlykheid van een ander zelfstandigheid.

- Prop. 1. Soodanigen oorzaak en kan in zich niet hebben iets van zulk een uytwerking, want het verschil tusschen hyn is dadelyk en gevolgelyk zo en kan
- Axioma 5. zij die. (wezentlykheid) niet voortbrengen.

PROPOSITIO III.

Alle eigenschappen of zelfstandigheid is door haar natuur oneyndig, en ten oppersten volmaakt in zijn geslacht.

- Prop. 2. Geen zelfstandigheid is veroorzaakt van een ander en bij gevolg zo ze wezentlyk is, zo isse of een eigenschap van God of ze heeft buyten God geweest een oorzaak van zig zelfs, Indien het 1^e zo isse noodzakelyk oneijndig en ten hoogsten volmaakt in zijn geslagt, hoedaanig zyn alle andere eigenschappen Gods. Indien het 2^e zoo isse noodzakelyk ook zodanig; want zich zelfs en zoude ze niet kunnen bepaald gehad hebben.
- Axioma 6.

PROPOSITIO IV.

Aan alle wezen van zelfstandigheid behoord van natuur de wezentlykheid ook zo zeer dat het onmogelyk is in eenig oneyndig verstand te kunnen.

stellen de Idea van het wezen eenens zelfstandigheid, dewelke niet en zy wezentlijk in de natuur.

Het ware wezen van een voorwerp is iets het
 Axioma 3. welk dadelijk onderscheiden is van de Idea des-
 zelve voorwerps, en dit iets is of dadelijk wezent-
 lijk, of begrepen in een andere zaak die dadelijk
 wezentlijk is, vanwelke andere zaak men niet en
 zal kunnen dit wezen dadelijk maar alleen wijze-
 lijk (modaliter) onderscheiden, hoedanig zyn alle
 de wezens van de dingen, die wij zien, dewelke
 te vooren niet wezentlijk zynde, in de uytgebreid-
 heid, beweging, en ruste begrepen waren: en wan-
 neer zy wezentlyk zijn met en worden onderschei-
 den van de uytgebreidheid dadelijk, maar alleen
 wijzelyk: en ook het wikkeld zich in tegenstrijdig-
 heid, dat een wezen van de zelfstandigheid op deze
 wijze in een andere zaake begrepen zij; als dewelke
 alsdan van dezelve niet dadelijk en zoude onder-
 scheiden worden tegen de 1^e propositie, en ook
 dat ze als dan zoude kunnen voortgebracht zijn
 van het onderwerp 't welk haar begrypt, tegen
 de 2^e propositie: en eyndelyk zoude ze door haar
 natuur niet kunnen zijn oneijndig, en ten opper-
 sten volmaakt in haar geslacht, tegen de 3^e prop.
 ergo dan, dewijl haar wezen niet en is begreepen
 in eenig ander dingh, zoo isse dan een zaake, die ¹⁾
 door zich zelve bestaat.

COROLLARIUM.

De natuur word gekent door zig zelfs, en niet door eenig
 ander dink. Zy bestaat van oneyndige eigenschappen, een ieder
 van dezelve oneyndig en volmaakt in zijn geslacht: aan welkers
 wezen de wezentlykheid toebehoort, also dat buyten dezelve
 geen wezen of zijn meer en is, en zy also naaupuntigovereen-
 komt met het wezen van de alleen heerlyke en gezegende God.

¹⁾ 'die' ab alia manu appos. A. E.

VAN DE MENSCHELYKE ZIEL.

De mensch aangezien hy een geschapen eijndige zaak enz. is, zo is 't noodzaakelyk, dat hetgeen hy heeft van denking, en 't welk wy de ziel noemen, zulks zy een eigenschap van die eigenschap die wij denking noemen, zonder dat tot syn wezen eenig ander ding als deze wijzing behoort: en dat zo zeer, dat zo deze wyzing te niet gaat, de ziel ook vernietigt word, alschoon dat de voorgaande eigenschap onveranderlyk blyft, Op dezelfde manier van 't geen hij heeft van uytgebreidheid, 't welk wy lichaam noemen, en is niet anders als een wijzing van de andere eigenschap die wij uytgebreidheid noemen, die ook vernietigt wordende is het menschelyk lichaam niet meer, alschoon ook de eigenschap van uytgebreidheid onveranderlyk blyvt.

Om nu te verstaan hoedanig deze wyzing zij, die wij ziel noemen, en hoe hij zija oorsprong van het lichaam heeft: en ook hoe syne verandering (alleen) afhangt van het lichaam ('t welk by mij is de vereeniginge van ziel en lichaam) zo moet aangemerkt worden,

1. dat de wyzing de alderonmiddelykste van de eigenschap, die wy denking noemen, voorwerpelyk in zig heeft het formelyke wezen van alle dingen; en dat zodanig, dat by aldien men stelde eenig formelyk ding, welkers wezen niet en was voorwerpelyk, in de voorgenoemde eigenschap, zo en waar ze alheel niet oneyndig, noch ten hoogsten volmaakt in haar geslacht, tegen 't geen nu al bewezen is door de 3^e propositie: en zynde het zodanig, dat de natuur of God een wezen is, van welke oneyndige eijenschappen gezeid worden, en de welke in zich bevat alle wezens van de geschaape dingen; zo ist noodzaakelyk, dat van al dat geene 't welk in de denking voortgebracht word, eene oneindige Idea dewelke in zich voorwerpelyk bevat de geheele natuur, zulks als die in zig dadelyk is.

2. Staat aan te merken, dat alle de overige wyzingen, gelyk als Lieve, Begeerte, Blydschap, haaren oorspronk van deze eerste onmiddelyke wyzing hebben; ook zodanig, dat in gevalle

die niet alvoor en ging, daar geen liefde, begeerte enz. en zoude kunnen zijn: waar uijt klaarlyk besloten word, dat de natuurlyke liefde, die in ieder zaak is tot behoudinge syns lichaams (ik zeg de wyzing) niet en kan eenige andere oorspronk hebben, als van de Idea of het voorwerpelyk wezen, hetwelk van zodaanig lichaam is in de denkende eigenschap. Verder aangezien tot het wezentlyk zijn van een Idea (of voorwerpelyk wezen) geen ander dink vereijst word, als de denkende eigenschap, en het voorwerp (of vormelyk wezen) zoo is 't dan zeeker 't geene wij gezeid hebben dat de Idea, of 't voorwerpelyk wezen de ¹⁾ alderonmiddelykste wijzing is an de eigenschap. En dienvolgende zoo en kann er in de denkende eigenschap geen andere wyzing gegeven worden, dewelke zoude behooren tot het wezen van de ziel eenes gelijken dings, als alleen de Idea, welke noodzakelyk van zulk een dink, wezentlyk zijnde, moet zyn in de denkende eigenschap: want zoodanig een Idea sleept met zich de overige wyzingen van Liefde, begeerte enz. Nu dan aangezien de Idea voortkomt van de wezentlykheid des voorwerps, zoo moet dan ook het voorwerp veranderende of vernietigende dezelve Idea na graden veranderen of vernietigen, en dit zo zijnde, zo is zij datgeen, 't welk vereenigt is met het voorwerp.

Eyndelyk indien wij zouden willen voortgaan, en aan het wezen van de ziel toeschrijven dat geene, door hetwelke zij wezentlyk zouden kunnen zijn, men zoude niet anders kunnen vinden als die eigenschap en het voorwerp van dewelke wy nu gesprooken hebben, en geen van deze en kan behoren an 't wezen van de ziel aangezien het voorwerp van de denking niets en heeft, en van de ziel dadelijk onderscheiden word: En de eigenschap aangaande: wy hebben nu ook al bewezen dat ze tot het voorgenoemde wezen niet en kan behoren, 't welk door 't geene wy daar na gezeid hebben, noch klaarder

¹⁾ Ik noem de alderonmiddelykste wijzing an de eigenschap die wyzing de welke om wezentlyk te zijn, niet van noden heeft eenige andere wijzing in dezelfde eigenschap.

gezien word: want de eigenschap als eigenschap en is niet vereenigt met het voorwerp, dewijl ze noch veranderd noch vernietigt, alshoon het voorwerp veranderd off vernietigt. Ergo dan zo bestaat het wezen van de ziel alleen hierin namelijk in het zyn van een Idea of voorwerpelijk wezen, in de denkende eigenschap ontstaande van het wezen eenes voorwerps, 't welk inderdaad in de natuur wezentlyk is. Ik zeg van een voorwerp dat dadelyk wezentlyk is enz. zonder meer bezonderheid. Om dan hieronder te begrijpen niet alleen de wyzingen van de uijtgebreidheid, maar ook de wyzingen van alle de oneijndige eijenschappen, de welke mede zo wel als de uytgebreidheid, een ziele hebben: En om deze beschryvinge wat bezondelyker te verstaan, dient ¹⁾ acht geslaagen op 't geene ik nu al gezeit hebbe spreekende van de eigenschappen, dewelke ik gezeit hebbe, ²⁾ niet na haar wezentlykheijt onderscheyden te worden, want zij zelve zyn de onderwerpen van haare wezens. Alsmede dat het wezen van een yder van de wyzingen in de nu genoemde eigenschappen begrepen zijn; en eyndelijk dat alle de eigenschappen zijn eigenschappen van Een oneyndig Wezen. Waarom ik ook deze Idea in het IX Cap. van het 1 deel genoemd heb een schepzel onmiddelijk van God geschapen, aangezien ze in zich voorwerpelijk heeft het vormelijk wezen van alle dingen, zonder te nemen of te geven. En deze is noodzakelijk maar een, in acht genomen, dat alle de wezens van de eijenschappen, en de wezens van de wyzingen begrepen in deze eyenschappen, het wezen zyn van een alleen oneijndig wezen. Maar staat nogh aan te merken dat deze wyzingen, in aanmerkinge, dat geen derzelve dadelyk is, zy nogtans gelykmatig begrepen zijn in haare eigenschappen: En dewijl in de eigenschappen geen ongelijkheid ter wereld is, noch ook in de wezens van de wyzingen, zo en kan'er in de

¹⁾ Sic scripsi pro „dicit,” quod est in codice. A. E.

²⁾ want de dingen worden onderscheiden door 't geene het eerste is in haar natuur, maar dit wezen der dingen is voor de wezentlykheid, ergo.

Idea geen bijzonderheid zijn, aangezien die in de natuur niet zijn; maar zo wanneer eenig van deze wijze haare bijzondere wezentlykheid aandoen, en haar door dezelve op eenige wijs onderscheiden van haare eigenschappen (dewyl alsdan hare bijzondere wezentlykheid welke zy in de eygenschap hebben, het onderwerp is van haar wezen) alsdan vertoont er zig een bijzonderheid in de wezens van de wijzingen en gevolgelyk in de voorwerpelyke wezens, die van de zodanige noodzaakelyk begrepen worden in de Idea. En dit is de oorzaak waarom wij in de beschrijving gebruykt hebben deze woorden, dat de Idea is ontstaande uyt een voorwerp 't welk wezentlyk in de Natuur is. En hiermede achten wy dan genoegzaam verklaart, wat voor een ding de ziel in 't algemeen is verstaande onder het gezeide niet alleen de Ideen, welke ontstaan uijt de lichaamelyke wyzingen, maar ook die welke ontstaan uijt de wezentlykheid van een ygelijke wyzing van de overige eigenschappen.

Maar aangezien wij van de overige eigenschappen niet en hebben zoodanige kennis als wij hebben van de uytgebreidheid, zo laat ons eens zien of wij oogmerk neemende op de wyzingen van de uytgebreidheid, kunnen uijt vinden een bijzonderlijker beschrijving, en die meer eigen is om 't wezen van onze zielen uyt te drukken, want dit is ons eigentlyk voornemen. Wij zullen dan hier vooronderstellen als een zake, die bewezen is, dat in de uytgebreidheid geen andere wyzinge is als beweging en stilte, en dat ieder bijzonder lichaamelyk ding niets anders is als een zekere proportie van beweging en stilte, ook soozeer, dat by aldien in de uytgebreidheid niet anders was, als alleen beweging, of alleen stilte, soo en zoude in de geheele uytgebreidheid niet kunnen aangewezen worden of zijn eenig bijzonder ding: alsoo dat dan het menschelyk lichaam niet anders is, als een seekere propositie van beweging en stilte. Het voorwerpelyke wezen dan, 't welk van deze wezentlyke proportie is in de denkende eigenschap, dat (zeggen wij) is de ziele van 't lichaam: zo wanneer nu een van deze twee wijzingen of in meer of in min (beweging of

stilte) veranderen, zo veranderd zig ook na graden de Idea als e. g. zo de stilte zig komt te vermeerderen, en de beweging te verminderen, zo word daar door veroorzaakt de pijn of droefheid die wij koude noemen: zo dit integendeel geschied in de beweging, zo word daar door veroorzaakt de pijn, die wij hitte noemen. En zo wanneer het zy (en hier uijt ontstaat de verscheide wijs van pijn, die wij gevoelen, als ons met een stokje in de oogen of op de handen geslagen word) dat de graaden van beweging en stilte met en zijn evengelyk in alle de deelen van ons lichaam. maar dat eenige meer van beweging en stilte hebben als andere, hier van daan is de verscheidenheid van gevoelen. En wanneer het zij (en hier uyt ontstaat het onderscheid van gevoel uijt het slaan met een hout of eijser op een zelve hand) dat de uytterlyke oorzaaken, die ook deze veranderingen te weeg brengen, in zich verschillen, en niet alle dezelve uytwerkinge hebben, zo ontstaat hier uijt de verscheidenheid van 't gevoel, in een en 't zelve deel. En wederom indien de verandering welke geschied in een deel een oorzaak zy dat ze wederkeer tot haar eerste proportie, hieruijt ontstaat de blydschap, die wy ruste, gemakelijke oefening en vrolykheid noemen. Eijndelyk dan dewijle wy nu verklaart hebben, wat het gevoel is, zo konnen wy lichtelyk zien, hoe hier uijt komt te ontstaan een weerkeeringe Idea, off de kennisse syns zelfs, de ervaring en redenering En ook uijt alle deze (gelyk ook omdat onze ziel vereenigt is met God, en een deel is van de oneijndige Idea, van God onmiddelyk ontstaande) kan klaarlijk gezien worden den oorspronk van de klare kennisse, en de onsterfelykheid der ziele. Doch voor tegenwoordig zal het gezeide ons genoegh zijn.

134

Idea g.

zijn ;

weze

ond

be

h

1

